

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Švicarska agencija za razvoj i saradnju SDC

SOCIJALNA UKLJUČENOST U BOSNI I HERCEGOVINI:

Nacionalni izvještaj o
humanom razvoju
za 2020. godinu

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Švicarska agencija za razvoj i saradnju SDC

Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini: Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2020. godinu

Izradu izvještaja finansirala je Vlada Švicarske kroz
Švicarsku agenciju za razvoj i saradnju (SDC)

Stajališta izražena u ovoj publikaciji ne odražavaju obavezno stajališta Razvojnog programa Ujedinjenih nacija, Ujedinjenih nacija generalno niti država članica Ujedinjenih nacija. Sve eventualne greške su naše.

Copyright© 2021

Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP)
u Bosni i Hercegovini, Zmaja od Bosne bb, 71000 Sarajevo.

Zahvale

Dugujemo zahvalnost velikom broju osoba za doprinos izradi ovog izvještaja.

Najdublje zahvale upućujemo članovima tima koji je napisao ovaj izvještaj: Dorothy Rosenberg, Amri Fetahović, Angeli Pudar i Sevinç Rende. Zahvaljujemo se i Fahrudin Memiću, Sabini Čehajić-Clancy, Maidi Fetahagić i Ercanu Solaku na njihovom doprinosu.

Zahvaljujemo timu UNDP-a: Arminu Sirči, Adeli Pozder-Čengiđ, Neri Monir Divan, Dženanu Kapetanoviću, Pavlu Banjcu, Majdi Ganibegović i Marini Dimovoj, kao i Eleni Danilova-Cross i Ilevi Keskinie iz Regionalnog centra UNDP-a u Istanbulu. Također zahvaljujemo i Mevli Softić iz Federalnog zavoda za statistiku entiteta Federacija Bosne i Hercegovine i Vladimiru Mijoviću iz Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine na brzim i detaljnim odgovorima na naše hitne zahtjeve za dostavu najnovijih statističkih informacija.

Koristimo priliku da izrazimo zahvalnost vanjskim recenzentima na izdvojenom vremenu i uložnim naporima, koji su svojim detaljnim komentarima i preporukama vezanim za dodatne izvore podataka u velikoj mjeri unaprijedili tačnost i blagovremenost izvještaja: Arjanu Gjonca sa Ekonomskog fakulteta

Univerziteta u Londonu, Borisu Rebcu iz Svjetske zdravstvene organizacije, Sanji Kabil iz UNICEF-a, Srđanu Dušaniću sa Univerziteta u Banja Luci, Nikolini Obradović sa Sveučilišta u Mostaru i Adnanu Efendiću sa Univerziteta u Sarajevu.

Također zahvaljujemo svim članovima Savjetodavnog odbora na njihovim dragocjenim refleksijama, sugestijama i podršci tokom cijelog procesa izrade izvještaja.

Zahvaljujemo i mnogim drugim pojedincima koji su dali dragocjen doprinos izradi ovog izvještaja, posebno predstavnicima jedinica lokalne samouprave, mjesnih zajednica, centara za socijalni rad i građanima Grada Bijeljine, Općine Gradačac, Općine Ilijaš, Opštine Laktaši, Općine Ljubuški, Opštine Nevesinje i Općine Tešanj, koji su velikodušno izdvojili vrijeme i uložili energiju i znanje.

Na kraju, izražavamo zahvalnost i Švicarskoj agenciji za razvoj i saradnju, direktorici Programa za saradnju u Ambasadi Švicarske u Bosni i Hercegovini, Barbari Dätwyler-Scheuer, i njenim kolegama Dimki Stantchev Skeie, Laurentu Ruedinu i Azri Šarenkapa, bez čije podrške izrada izvještaja jednostavno ne bi bila moguća.

Lista skraćenica

ALMP	Aktivne politike tržišta rada (Active Labour Market Policies)
BHAS	Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine
BiH	Bosna i Hercegovina
CSW	Centri za socijalni rad (Centers for Social Work)
EPSR	Evropski stub socijalnih prava (European Pillar of Social Rights)
ESI	Indeks održivosti okoliša (Environmental Sustainability Index)
EU	Evropska unija
FBiH	Federacija Bosne i Hercegovine
GDI	Indeks razvoja prema rodu (Gender Development Index)
HBS	Anketa o potrošnji domaćinstava (Household Budget Survey)
HDI	Indeks humanog razvoja (Human Development Index)
IHDI	Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti (Inequality-adjusted Human Development Index)
IMF	Međunarodni monetarni fond (International Monetary Fund)
LFS	Anketa o radnoj snazi (Labor Force Survey)
LNOB	Niko ne smije biti izostavljen (Leaving No One Behind)
MDG	Milenijski razvojni ciljevi (Millennium Development Goals)
MICS	Istraživanje višestrukih pokazatelja (Multiple Indicator Cluster Survey)
NHDR	Nacionalni izvještaj o humanom razvoju (National Human Development Report)
OECD	Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj (Organisation for Economic Co-operation and Development)
PES	Javna ustanova za zapošljavanje (Public Employment Service)
PISA	Program za međunarodnu procjenu znanja i vještina učenika (Programme for International Student Assessment)
RS	Republika Srpska
SDG	Ciljevi održivog razvoja (Sustainable Development Goals)
UNDP	Razvojni program Ujedinjenih nacija (United Nations Development Programme)
UNICEF	Dječiji fond Ujedinjenih nacija (United Nations Children's Fund)
VAT	Porez na dodatnu vrijednost (Value-Added Tax)
WHO	Svjetska zdravstvena organizacija (World Health Organization)

Sadržaj

Zahvale	5
Lista skraćenica	6
Lista slika	9
Lista tekstualnih okvira.....	12
Lista tabela	12
Predgovor	13
Uvod	14
Sažetak	15
Uvodni dio	25
Humani razvoj i socijalna uključenost	25
Pandemija bolesti COVID-19.....	29
Poglavlje 1: Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini u međunarodnom poređenju	32
Indeks humanog razvoja	32
Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti.....	34
Indeks razvoja prema rodu.....	35
Poglavlje 2: Socijalna uključenost u institucionalnim strukturama u Bosni i Hercegovini: Pogled iz središta	38
2.1 Stanovništvo: Distribucija, raznolikost i dinamika	38
2.1.1 Demografska slika	39
2.1.2 Unutrašnja migracija i emigracija.....	40
2.2 Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini	44
2.2.1 Finansiranje sektora obrazovanja	44
2.2.2 Jaslice, vrtići i program predškolskog odgoja i obrazovanja djece u godini pred polazak u školu.	45
2.2.3 Osnovno obrazovanje	47
2.2.4 Srednje obrazovanje.....	50
2.2.5 Tercijarno obrazovanje.....	52
2.2.6 Stručno obrazovanje	53
2.2.7 Etnicitet i obrazovanje.....	53
2.2.8 Omjer nastavnika i učenika	55
2.2.9 Ishodi učenja u međunarodnom testiranju	56
2.2.10 Zaključci o učešću u obrazovanju.....	56
2.3 Zdravstvo	57
2.3.1 Pokazatelji zdravlja u Bosni i Hercegovini	57
2.3.2 Sistem zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini	59
2.3.3 Pokrivenost zdravstvenim osiguranjem.....	60
2.3.4 Rashodi za zdravstvenu zaštitu.....	60
2.3.5 Finansiranje zdravstvene zaštite	62
2.3.6 Reforma zdravstvenog sistema	63
2.3.7 Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom prema vlastitoj procjeni.....	64
2.3.8 Pokazatelji pristupa zdravstvenoj zaštiti: (potcijl održivog razvoja 3.8).....	67
2.3.9 Pružatelji usluga zdravstvene zaštite	68

2.4	Socijalna zaštita	69
2.4.1	Socijalne i ekonomske funkcije socijalne zaštite	69
2.4.2	Definicije i struktura socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini	72
2.4.3	Penzije	74
2.4.4	Osiguranje za slučaj nezaposlenosti.....	76
2.4.5	Socijalna davanja	78
2.5	Tržište rada	82
2.5.1	Struktura tržišta rada	83
2.5.2	Učešće na tržištu rada	84
2.5.3	Aktivne politike tržišta rada	92
2.6	Nejednakost.....	95
2.6.1	Ginijev koeficijent (cilj održivog razvoja 10.2)	95
2.6.2	Geoprostorna distribucija dohotka po entitetima, kantonima/regijama	97
2.6.3	Porezni sistem	99
2.6.4	Disproporcionalni efekti poreznog sistema na porezne obveznike s niskim dohotkom.....	103
2.6.5	Efekt neadekvatnih ili neuobičajenih mehanizama preraspodjele na nejednakost	105
Poglavlje 3: Socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini prema iskustvu njenih građana		106
3.1	Profili i mape zajednica	106
3.2	Prioriteti i komentari sa općinskih radionica.....	107
3.3	Istraživanje na reprezentativnom uzorku	109
3.3.1	Društvena povezanost u Bosni i Hercegovini u proteklom desetljeću	110
3.3.2	Volonterstvo i građanski aktivizam	113
3.3.3	Procjena usluga na nivou jedinica lokalne samouprave.....	115
Poglavlje 4: Zaključci i preporuke		121
4.1	Obrazovanje.....	123
4.2	Zdravstvo	125
4.3	Tržište rada	127
4.4	Socijalna zaštita	128
4.5	Javne finansije i nejednakost	130
	Bibliografija	132
	Prilog 1.....	137
	Prilog 2	141
	Prilog 3.....	152

Lista slika

Slika 1. Regionalni trendovi u humanom razvoju, 2000–2019.	33
Slika 2. Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti i indeks humanog razvoja, 2019.	35
Slika 3. Indeks humanog razvoja i indeks razvoja prema rodu, 2019.	35
Slika 4. Regionalni indeks razvoja prema rodu i indeks humanog razvoja po komponentama, 2019.	36
Slika 5. Regionalni indeks razvoja po komponentama, prema spolu, 2019.	37
Slika 6. Projicirana struktura stanovništva i starosna struktura u 2020.	39
Slika 7. Trend u gruboj stopi nataliteta i mortaliteta, 2019.	39
Slika 8. Očekivana dužina života pri rođenju, 1990–2020.	40
Slika 9. Trend migracija državljana Bosne i Hercegovine svih dobi u zemlje članice OECD-a.	41
Slika 10. Prve dozvole boravka izdane državljanima Bosne i Hercegovine u EU po svim osnovama.	41
Slika 11. Državljanima Bosne i Hercegovine koji su emigrirali u EU u svrhu obavljanja plaćenih poslova (sve dobi)	42
Slika 12. Distribucija državljana Bosne i Hercegovine koji su emigrirali u svrhu obavljanja plaćenih poslova u EU (sve dobi)	42
Slika 13. Udio radnih viza koje su države članice EU izdale državljanima Bosne i Hercegovine u dobi od 20 do 24 godine	43
Slika 14. Neto unutrašnja migracija osoba u dobi od 25 do 59 godina (2012–2018) u odnosu na distribuciju preduzeća u Bosni i Hercegovini u 2017. godini	43
Slika 15. Udio djece koja nisu upisana u ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja zbog nedostatka kapaciteta (cilj održivog razvoja 4.2)	46
Slika 16. Poređenje pohađanja nastave romske i druge djece prema dohodovnom kvintilu (cilj održivog razvoja 4.5)	48
Slika 17. Djeca s posebnim potrebama na raznim nivoima obrazovanja koja pohađaju redovne nastavne programe ili programe u specijalnim školama (cilj održivog razvoja 4.5)	49
Slika 18. Učenici koji su ponavljali razred, koji su se ispisali iz škole i koji su prekinuli školovanje (cilj održivog razvoja 4.6)	50
Slika 19. Stopa prijelaza iz osnovne u srednju školu (cilj održivog razvoja 4.3)	51
Slika 20. Pohađanje srednje škole (cilj održivog razvoja 4.5)	51
Slika 21. Omjer nastavnika i učenika u ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje, 2014–2018. (cilj održivog razvoja 4.c)	55
Slika 22. Omjer nastavnika i učenika u osnovnim školama, 2014–2018.	55
Slika 23. Rezultati istraživanja PISA 2019. za regiju Zapadnog Balkana (cilj održivog razvoja 4.6)	56
Slika 24. Trend očekivane dužine života pri rođenju (muškarci/žene) (cilj održivog razvoja 3)	57
Slika 25. Trend očekivane dužine zdravog života pri rođenju (muškarci/žene) (cilj održivog razvoja 3.1)	58
Slika 26. Trend očekivane dužine života pri rođenju, prilagođene invaliditetu (muškarci/žene)	58
Slika 27. Očekivana dužina života za stanovništvo Federacije Bosne i Hercegovine, 2012–2014.	59
Slika 28. Očekivana dužina života za stanovništvo Republike Srpske u 2019.	59
Slika 29. Sadašnji rashodi za zdravstvo (% BDP-a) (cilj održivog razvoja 3.c)	61
Slika 30. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom prema vlastitoj procjeni (%), pokazatelj socijalne uključenosti EU.	64
Slika 31. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom prema statusu nositelja domaćinstva (%), pokazatelj socijalne uključenosti EU (cilj održivog razvoja 3.8)	65
Slika 32. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) prema radnopravnom statusu, 2009. i 2019. (cilj održivog razvoja 3.8)	66
Slika 33. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) prema dohodovnom statusu prema vlastitoj procjeni, 2009. i 2019. (cilj održivog razvoja 3.8)	66

Slika 32. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) prema radnopravnom statusu, 2009. i 2019. (cilj održivog razvoja 3.8).....	66
Slika 33. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) prema dohodovnom statusu prema vlastitoj procjeni, 2009. i 2019. (cilj održivog razvoja 3.8)	66
Slika 34. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) dohodovnom statusu prema vlastitoj procjeni u 2019.	67
Slika 35. Pokazatelj ostvarenja cilja održivog razvoja 3.8.1: Pokrivenost osnovnim uslugama zdravstvene zaštite.....	67
Slika 36. Pokazatelj ostvarenja cilja održivog razvoja 3.8.2: Drastična potrošnja za zdravstvo.....	68
Slika 37. Broj doktora medicine i bolničkih kreveta (na 1.000 stanovnika) u 2017. (cilj održivog razvoja 3.c)	68
Slika 38. Korelacija između doktora medicine i bolničkih kreveta (na 1.000 stanovnika) u 2017.	69
Slika 39. Regionalno poređenje stvarnih rashoda po glavi stanovnika prije i poslije globalne finansijske krize 2008. godine, iskazanih standardom kupovne moći (EU28 = 100)	70
Slika 40. Sastav rashoda opće vlade, 2005–2018. (cilj održivog razvoja 10.4)	71
Slika 41. Doprinosi za socijalno osiguranje i rashodi za socijalnu zaštitu kao postotak operacija opće vlade, 2008–2018. (cilj održivog razvoja 10.4).....	71
Slika 42. Javni rashodi za socijalnu zaštitu i administrativni troškovi u 2017. (cilj održivog razvoja 10.4)	73
Slika 43. Distribucija funkcija socijalne zaštite u 2017. (cilj održivog razvoja 10.4).....	74
Slika 44. Glavni izvor dohotka domaćinstava u 2019. (cilj održivog razvoja 10.4).....	74
Slika 45. Plaće i penzije (nominalno u KM) u oktobru 2019.	75
Slika 46. Omjer agregatne zamjene za penzije (bez drugih socijalnih davanja)	76
Slika 47. Zamjenske stope za slučaj nezaposlenosti u 2019.	77
Slika 48. Broj predmeta u kojima postupaju centri za socijalni rad, 2013–2018.....	79
Slika 49. Udio stanovništva u riziku od siromaštva nakon socijalnih transfera u 2012. i 2017.	80
Slika 50. Udio stanovništva u riziku od siromaštva nakon socijalnih transfera, prema spolu u 2017.	81
Slika 51. Stopa učešća u radnoj snazi osoba u dobi od 15+ (%), 2000–2019.....	85
Slika 52. Ekonomska aktivnost u Bosni i Hercegovini prema spolu u 2019. (cilj održivog razvoja 5.5)	85
Slika 53. Radno neaktivno stanovništvo prema dobi, 2016–2019.	86
Slika 54. Razlozi za neaktivnost na tržištu rada u 2019.	86
Slika 55. Detaljni razlozi za neaktivnost na tržištu rada u 2019.	87
Slika 56. Neaktivni muškarci na tržištu rada, 2016–2019.	87
Slika 57. Neaktivne žene na tržištu rada, 2016–2019. (cilj održivog razvoja 5.5)	88
Slika 58. Razlozi za neaktivnost na tržištu rada distribuirani prema rodu (cilj održivog razvoja 5.5).....	89
Slika 59. Razlozi za neaktivnost na tržištu rada muškaraca i žena (cilj održivog razvoja 5.5).....	90
Slika 60. Stopa učešća u radnoj snazi za starosnu grupu 15–24 godine (%), 2000–2019.	90
Slika 61. Stopa učešća u radnoj snazi za starosnu grupu 15–24 godine (%), 2000–2019.	91
Slika 62. Nezaposlenost u starosnoj grupi 15–24 godine (%), 2000–2019.	91
Slika 63. Nezaposlenost u starosnoj grupi 15+ (%), 2000–2019.....	92
Slika 64. Nezaposlenost u Bosni i Hercegovini, prema nivou obrazovanja, 2000–2018.	92
Slika 65. Ukupno trajanje nezaposlenosti, 2016–2019.....	93
Slika 66. Trajanje nezaposlenosti, muškarci, 2016–2019.	93
Slika 67. Trajanje nezaposlenosti, žene, 2016–2019.....	94
Slika 68. Dužina potrage za poslom sa i bez poznanstva, 2019.	94
Slika 69. Načini traganja za poslom u 2019.....	95
Slika 70. Ginijev koeficijent u regiji.....	95
Slika 71. Prihod prije i poslije oporezivanja gornjih 10%, srednjih 40% i donjih 50%.....	96
Slika 72. Prihod prije i poslije oporezivanja gornjih 10% i donjih 50%	96
Slika 73. Broj siromašnih po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)	97

Slika 74. Stope siromaštva na nivou domaćinstva, po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)	98
Slika 75. Distribucija preduzeća po kantonima/entitetima u 2019.	98
Slika 76. Ginijev koeficijent po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)	98
Slika 77. Potrošnja po glavi stanovnika po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)..	99
Slika 78. Raspodjela prihoda od indirektnih poreza	100
Slika 79. Proporcionalna raspodjela po kantonima.....	102
Slika 80. Korelacija između broja stanovnika i udjela prihoda od indirektnih poreza u Federaciji Bosne i Hercegovine.....	102
Slika 81. Koeficijenti raspodjele pripadajućih sredstava od indirektnih poreza na osnovu broja stanovnika, po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine	103
Tabela 3. Stope doprinosa	104
Slika 82. Administrativni podaci, profili općina i razlozi za ispis iz škole	108
Slika 83. Postotak ispitanika koji su društveno povezani i koji imaju prijatelje drugih etniciteta u 2009. i 2019.	110
Slika 84. Prijateljstva s pripadnicima drugih nacionalnosti, prema dobi, u 2019.	111
Slika 85. Mreže podrške u 2009. i 2019.	111
Slika 86. Vrijeme provedeno u okvirima snažne društvene povezanosti u 2009. i 2019.....	112
Slika 87. Vrijeme provedeno sa slabom društvenom povezanošću u 2009. i 2019.....	112
Slika 88. Osjećaj pripadnosti zajednici u 2009. i 2019.	113
Slika 89. Učestalost volonterstva u 2009. i 2019.	113
Slika 90. Članstvo u udruženjima građana u 2009. i 2019.	114
Slika 91. Udio birača mlađih od 30 godina, podaci iz administrativnih izvora i profili općina	114
Slika 92. Percipirane prednosti volonterstva u 2009. i 2019.	114
Slika 93. Procjena zdravstvenih usluga, obrazovanja, službi za zapošljavanje i javnog prijevoza u 2019.....	116
Slika 94. Procjena zdravstvenih usluga u 2019.....	116
Slika 95. Procjena kvalitete službi za zapošljavanje u 2019.	117
Slika 96. Nezaposlenost prema nivou obrazovanja, podacima iz administrativnih izvora i profilima općina	117
Slika 97. Procjena kvalitete usluga socijalne zaštite, njege i brige o djeci i osobama starije životne dobi u 2019.....	118
Slika 98. Procjena kvalitete socijalne pomoći u 2019.	118
Slika 99. Procjena usluga dnevne njege i brige o djeci u 2019.....	119
Slika 100. Procjena kvalitete ustanova za pomoć i njegu osoba starije životne dobi u 2019.....	119
Slika 101. Procjena kvalitete komunalnih usluga u 2019.....	120

Lista tekstualnih okvira

Okvir 1. Dinamika socijalne uključenosti.....	26
Okvir 2. Definicije	28
Okvir 3. Plan inicijalnog odgovora na pandemiju bolesti COVID-19.....	30
Okvir 4. Mjerenje humanog razvoja	32
Okvir 5. Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti (IHDI).....	34
Okvir 6. Nejednakost u obrazovanju	45
Okvir 7. Programi stipendiranja učenika i studenata u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine (cilj održivog razvoja 4.b).....	52
Okvir 8. Zajednički model obrazovanja	54
Okvir 9. Važeće stope doprinosa za socijalno osiguranje	62
Okvir 10. Pravo na novčanu naknadu za vrijeme nezaposlenosti.....	77
Okvir 11. Raspodjela prihoda od indirektnih poreza	101
Okvir 12. Mape profila zajednica	107

Lista tabela

Tabela 1. Starosne, invalidske i porodične penzije kao postotak prosječne neto plaće u oktobru 2019. (cilj održivog razvoja 10.1)	75
Tabela 2. Bruto prihod od indirektnih poreza i struktura indirektnih poreza	100
Tabela 3. Stope doprinosa	104

Predgovor

Socijalna uključenost je bliska mome srcu, ne samo zbog toga što je to temeljno ljudsko pravo na dostojanstven život i aktivno učešće u društvu ni zbog toga što su inkluzivna društva prosperitetnija i otpornija. Socijalna uključenost je bliska mome srcu zato što se odnosi na ljude. Ona se odnosi na ljude koji, bez obzira na porijeklo i status, trebaju imati mogućnost da ostvare svoj puni potencijal u životu.

Ambasada Švicarske u Bosni i Hercegovini je odlučila podržati izradu Nacionalnog izvještaja o humanom razvoju od strane UNDP-a u cilju pokretanja debate o socijalnoj uključenosti u Bosni i Hercegovini. Uvjereni smo da je vrlo detaljna analiza provedena tokom izrade ovog izvještaja, uz brojne konsultacije održane širom zemlje, pružila pronicljiv pogled na ovu važnu temu.

Nadam se da će kroz ovaj izvještaj razgovor o socijalnoj uključenosti zauzeti više mjesto na listi političkih prioriteta. Također se nadam da će kreatori politika pročitati ovaj izvještaj i iskoristiti ga kao solidnu osnovu za vlastito djelovanje. Jednako se nadam da će građani biti inspirirani i ohrabreni da zahtijevaju reforme i promjene. I nadam se da će međunarodna zajednica ostvariti tješnju saradnju u osmišljavanju programa za socijalnu uključenost. To je danas bitnije nego ikad prije s obzirom na pandemiju bolesti COVID-19 i njene razorne efekte širom svijeta, posebno imajući na umu njene disproporcionalne efekte po one ljude koji su najviše isključeni i koji su najranjiviji.

“Skupa smo jači” moto je Ambasade Švicarske u Bosni i Hercegovini. Iskreno se nadam da ćete se s ovim složiti nakon što pročitate izvještaj.

Barbara Dätwyler Scheuer, direktorica Programa za saradnju
Ambasada Švicarske u Bosni i Hercegovini

Uvod

Obećanje da niko neće biti izostavljen i da će se nastojati doći prvo do onih koji su najzapostavljeniji je izuzetno važno za Program za održivi razvoj do 2030. Princip da niko neće biti izostavljen se oslanja na dvije moćne poluge u vidu filozofije *humanog razvoja* i filozofije *socijalne uključenosti*. Njihov zajednički cilj je povećati mogućnosti i pristup resursima, dati glas i osigurati poštivanje ljudskih prava. Ovaj pristup se nalazi u središtu rada UNDP-a u Bosni i Hercegovini.

Osim što je važna sama po sebi, socijalna uključenost je također i izvor ekonomske snage i viših životnih standarda. Inkluzivnim društvom se izbjegavaju troškovi koji nastaju kada su ljudi isključeni sa tržišta rada i mogućnosti da ostvare pristup socijalnim uslugama.

Pandemija bolesti COVID-19 je razotkrila sve slabosti sistemâ socijalne zaštite. Naša Procjena socijalnog učinka pandemije bolesti COVID-19 potvrđuje zapažanja iz Nacionalnog izvještaja o humanom razvoju za 2020. godinu i ističe prijeku potrebu za povećanjem obuhvata sistemâ socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini. Oni najranjiviji moraju biti uključeni, a sistemi socijalne zaštite moraju postati djelotvorniji tako što će istražiti načine na koje će smanjiti administrativne troškove i modernizirati se uvođenjem digitalnih rješenja.

Glavna poruka ovog izvještaja je da je zajednica koja postupa sa svim svojim pripadnicima sa jednakim poštovanjem i koja im garantira ravnopravan pristup društvenim dobrima i socijalnim uslugama jača, zdravija i otpornija. **Integrirane mreže ustanova socijalne zaštite koje pružaju ta dobra i usluge jesu temelj socijalno uključivog društva.**

Stoga ćemo ovaj izvještaj iskoristiti u svom radu i angažmanu s partnerima kako bismo zajednički učinili sisteme socijalne zaštite djelotvornijim, dostupnijim i pristupačnijim za sve ljude.

Steliana Nedera
Rezydentna predstavnik UNDP-a

Sažetak

Nacionalni izvještaj o humanom razvoju na temu socijalne uključenosti u Bosni i Hercegovini je nastavak istraživanja provedenog kroz dva prethodna izvještaja o humanom razvoju. Godine 2007, UNDP je izradio Nacionalni izvještaj o humanom razvoju na temu socijalne uključenosti u Bosni i Hercegovini, koji je pružio jedinstven uvid u **kategorije stanovništva koje su još uvijek bile ranjive na socijalnu isključenost**, više od deset godina nakon završetka sukoba. Nakon njega je 2009. godine uslijedio Nacionalni izvještaj o humanom razvoju na temu društvenog kapitala, u kojem su detaljno istražene **individualne procjene vlastitih društvenih odnosa** u poslijeratnoj Bosni i Hercegovini. Evidentiranjem percepcija građana o društvenom životu i ustanovama socijalne zaštite u ova dva izvještaja došlo se do **socijalnih podataka kao polazišne osnove** prema kojoj je bilo moguće izmjeriti pravac socijalnih promjena u zemlji.

Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2020. godinu je naručen kako bi se sagledala dostignuća u proteklih deset godina. U tom cilju je prilikom procjene učinka mreža ustanova socijalne zaštite koje su nadležne za osiguranje blagostanja i učešća svih pripadnika društva u izvještaju fokus stavljen na **strukturnu dinamiku inkluzije** (umjesto statičkog mjerenja radi procjene karakteristika isključenosti). U izvještaju pristupamo **socijalnoj uključenosti iz perspektive dinamike interakcije između osobe i njenog društvenog, pravnog i ekonomskog okruženja**. Pitanje da li je osoba u stanju sudjelovati na jednakim osnovama sa drugima u društvu dovodi nas do prepoznavanja jazova i barijera koje onemogućavaju njeno sudjelovanje.

Procjena socijalne uključenosti u ovom izvještaju je povezana sa konceptom i mjerenjem humanog razvoja i principom da 'niko ne smije biti izostavljen'¹, koji je sadržan u Programu za održivi razvoj do 2030. godine (Agenda 2030). U **Uvodnom dijelu** ovog izvještaja su sumirani metodološki okviri u sklopu koncepta socijalne uključenosti i humanog razvoja, koje koriste Ujedinjene nacije i Evropska unija. Nadalje, u **Poglavlju 1** izvještaja je mapiran status humanog razvoja u Bosni i Hercegovini kroz indeks humanog razvoja, indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti i indeks humanog razvoja prema rodu. Stoga, u izvještaju je, prije svega, naglašen značaj procesa inkluzije, a drugo, on pokazuje da socijalna uključenost bitno doprinosi uspjehu zemlje u ostvarenju ciljeva održivog razvoja.

Izvještaj povezuje sve raspoložive domaće i međunarodne informacije i statističke podatke o ovoj tematici i na taj način stvara dragocjen referentni dokument. Međutim, autori priznaju da veliki dio informacija nije ni sveobuhvatan ni ažuriran i da kvalitetniji statistički i drugi podaci o humanom razvoju i ciljevima održivog razvoja trebaju biti u fokusu buduće pomoći razvoju.

Dok humani razvoj stavlja snažan fokus na ono što je potrebno postići, socijalna uključenost je fokusirana na način na koji se to može postići. Prihvatajući da je uključivanje proces, u izvještaju se socijalna uključenost u Bosni i Hercegovini posmatra iz dva ugla: iz ugla institucija i iz ugla građana. U poglavljima 2 i 3 izvještaja su opisane ove dvije dimenzije analize.

¹ Koncept prema kojem niko ne smije biti izostavljen odražava predanost ukidanju multidimenzionalnih uzroka siromaštva, isključenosti, nejednakosti i diskriminacije, kao i smanjenju ranjivosti, koje se često isprepliću, a koje se odnose na najmarginaliziranije muškarce i žene, djecu, izbjeglice, interno raseljene osobe, migrante, manjine, siromašne, osobe bez državljanstva, osobe s invaliditetom, ljude koji žive s virusom HIV ili su njim pogođeni, osobe starije životne dobi i populacije pogođene sukobom, prirodnim katastrofama i vanrednim javnozdravstvenim situacijama. On podrazumijeva osnažene domaće sisteme i procese odgovornosti radi praćenja napretka i osiguranje korektivnih mjera. On također znači da ciljevi i potciljevi iz Agende 2030. trebaju biti postignuti za svakoga, uključujući i one osobe koje su najsiromašnije, najranjivije i najzapostavljenije. Svaka osoba se računa i treba biti uzeta u obzir. Svako treba imati jednake mogućnosti u životu, bez obzira na to o kome se radi i gdje ko živi.

Poglavlje 2 daje pogled iz središta, analizirajući sisteme socijalnog sektora u Bosni i Hercegovini (obrazovanje, zdravstvo, tržište rada i socijalnu zaštitu) kako bismo shvatili na koji način svaki od njih funkcionira zasebno, a što je još važnije, u kojoj mjeri postoji interakcija među njima kao dijelovima integriranog sistema. Prvo ćemo prikazati međunarodno uporedive ishode za svaki sektor posebno, opisati formalnu strukturu svakog sektora, pružanje i kvalitetu usluga u svakom sektoru, a nakon toga identificirat ćemo nedostatke u pružanju usluga i barijere koje onemogućavaju pristup uslugama, koje su dovele do isključenosti nekih pripadnika društva i njihove nevidljivosti drugima.

Sistemi socijalnog sektora u Bosni i Hercegovini imaju dvije zajedničke odlike koje određuju njihovo individualno funkcioniranje, ali i njihovu sposobnost da funkcioniraju unutar integriranog sistema. Prvo, obrazovanje, zdravstvo, socijalno osiguranje i socijalna zaštita se i dalje oslanjaju na temelje zasnovane na bizmarkovskom modelu, koji su naslijeđeni iz bivše Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Institucije socijalnog sektora prije rata su bile namijenjene relativno egalitarnom društvu, dok danas one djeluju pod potpuno drukčijim uvjetima i nisu u stanju svim građanima pružiti istu kvalitetu usluga niti jednak pristup. Drugo, struktura vlasti Bosne i Hercegovine izgrađena prema Dejtonskom mirovnom sporazumu je takva da su uprava i finansiranje socijalnih sistema podijeljeni između više organa vlasti i da su pod utjecajem političkih faktora. To je dovelo do ukupnog višeg kumulativnog troška za svaki sistem socijalnog sektora, razlikâ u pružanju usluga za korisnike, ovisno o njihovom mjestu prebivališta i statusu te do nemogućnosti sistema da funkcioniraju u okviru integriranog sistema usljed njihove fragmentiranosti.

Pregled sistemâ socijalnog sektora je urađen u kontekstu **demografskih trendova** u Bosni i Hercegovini. Korelacija je jasna. Izvještaj pokazuje da pristup socijalnim/javnim uslugama i njihova kvaliteta utječu na kretanje stanovništva i da će dugoročno smanjenje broja stanovnika imati efekt po trošak i funkcioniranje sistemâ socijalnog sektora.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine stari i zemlja se demografski smanjuje. Iako su stope nataliteta u BiH slične stopama u EU, glavni razlog pada stanovništva je stalno rastuća stopa emigracije. Od 2014. godine podaci pokazuju promjenu obrasca emigracije na kompletne (mlađe) porodice koje odlaze iz zemlje u potrazi za budućnošću u drugim zemljama. Tri osnovna razloga iz kojih ljudi razmatraju mogućnost odlaska iz zemlje su ekonomski razlozi (71%), nestabilna politička situacija (66%) i budućnost njihove djece (61%).

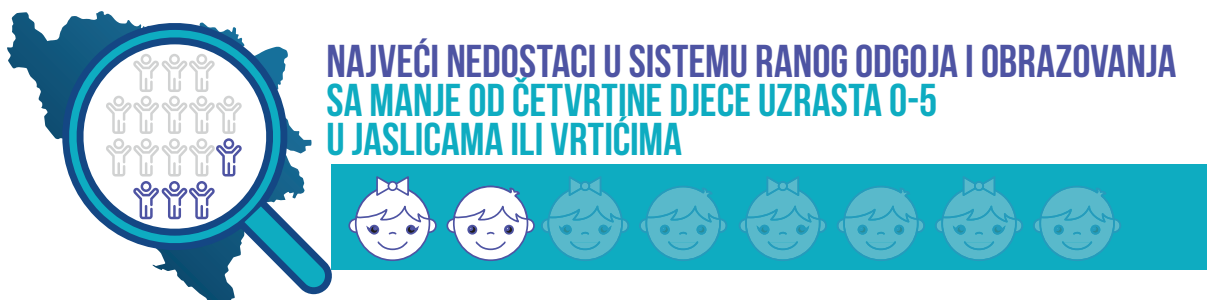
Izvor: Utjecaj bolesti COVID-19 na društvo u Bosni i Hercegovini: Istraživanje domaćinstava, UNDP, UNICEF, 2020.

Emigracija osoba iz Bosne i Hercegovine koje su u najvećoj radnoj snazi i u najboljoj dobi za rađanje u svrhu zaposlenja u drugim zemljama će utjecati na strukturu stanovništva zemlje, stopu nataliteta, radnu snagu, ekonomiju i društvo u cjelini i imat će značajne implikacije po budućnost zemlje. Još uvijek nije poznato kako će pandemija bolesti COVID-19 utjecati na broj stanovnika (stope mortaliteta, povratak iz zemalja domaćina bez namjere ponovnog odlaska) te stoga nije moguće procijeniti dugoročni efekt.

Uz emigraciju, unutrašnje kretanje stanovništva predstavlja drugi najvažniji demografski trend. Postoji jasan obrazac migracijskih kretanja iz siromašnijih i manje razvijenih područja u bogatija područja i iz ruralnih u urbana područja u kojima su mogućnosti pronalaska posla veće i gdje su infrastruktura, usluge i životni standard kvalitetniji. Ishod je jasna prostorna nejednakost (koju potiče i sistem uprave i načini upravljanja javnim finansijama), pri čemu kategorije stanovništva koje su manje mobilne i ranjivije ostaju u područjima koja su siromašna u resursima.

U istom poglavlju je detaljno opisan svaki sektor i ono pokazuje da nejednaka raspodjela resursa u zemlji utječe na raspoloživost usluga i da stvara barijere. To utječe posebno na pripadnike društva s nižim dohotkom, ranjive kategorije i zajednice koje su u manjini u pogledu ostvarivanja pristupa uslugama i ovaj obrazac se ponavlja kroz kompletne sisteme koji su analizirani u ovom izvještaju.

U **sektoru obrazovanja**, sistem **osnovnog obrazovanja** u Bosni i Hercegovini je uporediv sa sistemima u regiji, ali detaljnija analiza pokazuje osnovne nedostatke u ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju s obzirom da je manje od četvrtine djece uzrasta od 0 do 5 godina upisano u jaslice ili vrtiće. Pristup ranom i predškolskom odgoju i obrazovanju bi ne samo unaprijedio ishode učenja, zadržavanje učenika u sistemu obrazovanja i stopu prijelaza iz osnovnog u srednje obrazovanje i kasnije u visoko obrazovanje, nego bi omogućilo većem broju žena da učestvuju u radnoj snazi.

Dok su obaveznim osnovnim obrazovanjem (devetogodišnje osnovno obrazovanje djece uzrasta od 6 do 15 godina) djelotvorno obuhvaćena sva djeca, u srednjem obrazovanju dohodak porodice i mjesto prebivališta imaju veću ulogu. Oni stvaraju veće barijere za neku djecu iz ruralnih sredina i djecu iz ranjivih kategorija u pogledu ostvarivanja pristupa tehničkim ili drugim srednjim školama te se stoga povećava rizik od njihovog završetka obrazovanja na tom nivou.

Bez obzira na činjenicu da je obrazovanje obavezno za svu djecu, socijalne, ekonomske ili praktične barijere mogu dovesti do toga da neki učenici napuste školovanje po završetku nižih razreda osnovnog obrazovanja. Nedavna studija² o uzrocima napuštanja obrazovanja, koja je provedena u osam općina, pokazuje da su nedostatak motivacije i roditeljske podrške te potreba za radom najčešće navođeni razlozi za napuštanje obrazovanja, nakon čega dolaze odlazak u drugu zemlju i nedostatak prijevoza.

Studija je pokazala da su u najvećem riziku djeca iz socijalno ranjivih porodica, čiji su roditelji

2 Zevčević, I. 2018.

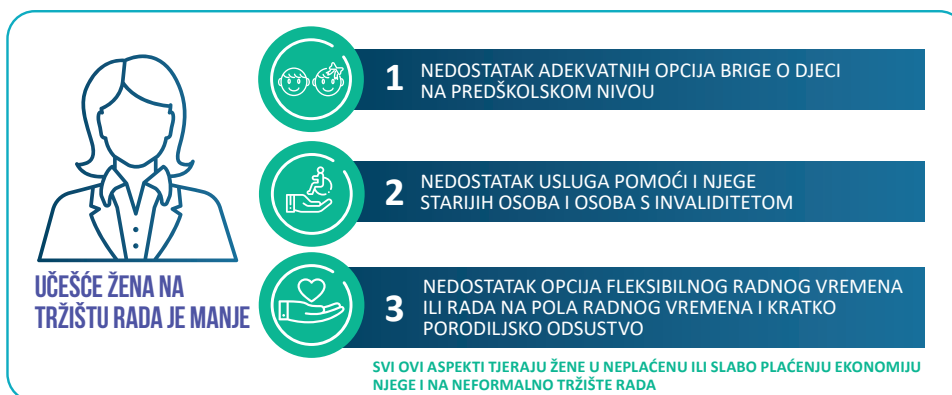
nezaposleni i koji nemaju osnovne finansijske resurse, djeca s invaliditetom i romska djeca. Disfunkcionalne porodice i nasilje u porodici su također faktori rizika. Djeca u poljoprivrednim domaćinstvima su pod pritiskom da se uključe u sezonski rad. Prema odluci roditelja, djeca izostaju s nastave kako bi roditeljima pomogla u poljoprivrednim radovima, zbog čega djeca ili ponavljaju razred ili se uopće više ne vraćaju u školu.

Prema indeksu ljudskog kapitala koji je uvela Svjetska banka³, očekivana buduća produktivnost (kao budućeg radnika) djeteta koje je danas rođeno u Bosni i Hercegovini iznosi 62% produktivnosti koju bi moglo ostvariti kao potpuno zdrava osoba, koja je završila visokokvalitetno obrazovanje. To odražava ozbiljnu krizu ljudskog kapitala, uz snažne implikacije po ekonomski rast i sposobnost okončanja ekstremnog siromaštva do 2030. godine. Evropska komisija procjenjuje da su politike upisa u obrazovne ustanove neadekvatne u smislu usmjeravanja učenika u studij iz oblasti za kojima postoji potražnja na tržištu rada.

Emigracija radne snage i nepodudarnost s ishodima obrazovanja imaju direktan utjecaj na **tržište rada**⁴ u Bosni i Hercegovini. Osnovno sistemsko pitanje fragmentiranosti je i ovdje prisutno. Oba entiteta imaju ustavom određenu nadležnost za zakonsko uređenje oblasti rada i socijalne politike, čime su efektivno stvorena dva tržišta rada, svaki s relativno malom radnom snagom. Na oba tržišta rada postoji strukturna segmentacija na javni i privatni sektor. U svom izvještaju iz 2015. godine je Međunarodni monetarni fond istakao da je veličina javnog sektora u Bosni i Hercegovini među najvećim u regiji, uglavnom zbog svoje složene strukture uprave.

Učešće žena na tržištu rada je manje od učešća muškaraca, što se može pripisati nedostatku adekvatnih opcija njege i brige o djeci u predškolskoj dobi, nedostatku usluga pomoći i njege osoba starije životne dobi i osoba s invaliditetom, nedostatku fleksibilnog radnog vremena ili rada na pola radnog vremena i neadekvatnim propisima o porodijskom odsustvu. Svi ovi aspekti tjeraju žene u neplaćenu ili niskoplaćenu ekonomiju njege, kao i na tržište neformalnog rada.

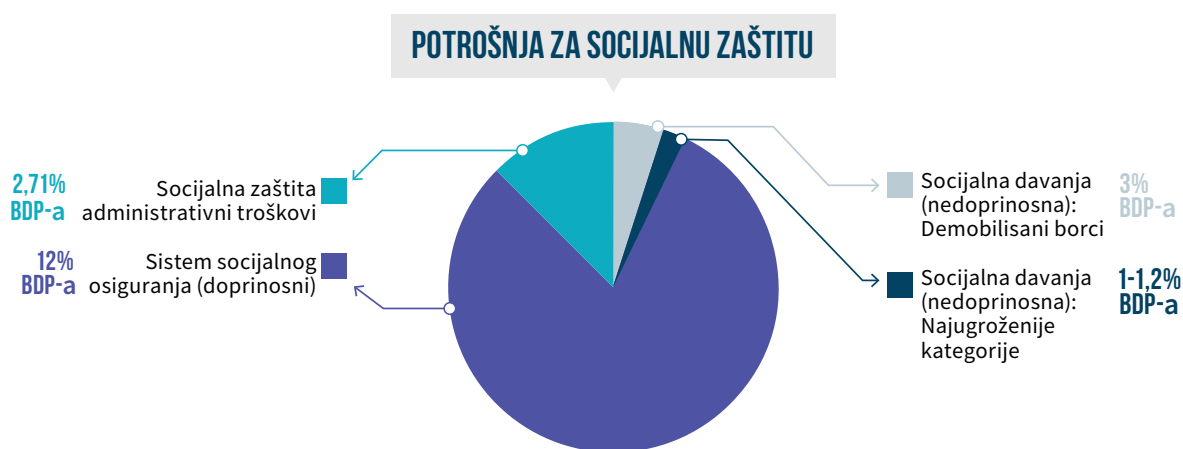

³ Indeks ljudskog kapitala mjeri količinu ljudskog kapitala koju dijete koje je rođeno danas može očekivati da će postići do svoje 18. godine života, s obzirom na rizike lošeg zdravlja i lošeg obrazovanja koji prevladavaju u zemlji u kojoj živi. Cilj indeksa je naglasiti kako unapređenja u sadašnjim zdravstvenim i obrazovnim ishodima oblikuju produktivnost sljedeće generacije radnika, pretpostavljajući da će djeca koja su rođena danas imati mogućnosti obrazovanja i rizike po zdravlje sa kojima će se djeca u ovom dobnom rasponu suočavati u narednih 18 godina.

⁴ Commission Staff Working Document. Analytical Report. Accompanying the document *Communication from the Commission to the European Parliament and the Council*. Commission Opinion on Bosnia and Herzegovina's application for membership of the EU. Brussels, 29.5.2019 SWD(2019) 222 final.

Zaposlenost nije garancija socijalne uključenosti. Kvaliteta posla je važna u pogledu naknade za rad i socijalne sigurnosti (dugoročna zaposlenost, mogućnosti edukacije i razvoj karijere, kao i osiguranje u slučaju nezaposlenosti i drugi oblici socijalnog osiguranja). U EU je 2015. godine 9,5% zaposlenih izjavilo da nemaju dovoljna lična primanja. U Bosni i Hercegovini je iste godine 24,5% zaposlenih bilo u riziku od siromaštva.⁵

Visoki doprinosi za socijalno osiguranje povezani sa formalnim zaposlenjem u Bosni i Hercegovini doveli su do situacije u kojoj je, prema procjenama, 25% radne snage neformalno zaposleno te stoga izvan sistema socijalnog osiguranja.⁶ To se odnosi na osobe s niskim ličnim primanjima, posebno s obzirom na to da ih takvo stanje dugoročno vodi u nepovoljan položaj s obzirom da nemaju penzijsko i invalidsko osiguranje, osiguranje u slučaju nezaposlenosti i zdravstveno osiguranje. Druge mogu biti formalno zaposlene, ali njihovi poslodavci možda ne uplaćuju redovno ili nikako ne uplaćuju doprinose u fondove osiguranja, zbog čega njihovi radnici ostaju bez mogućnosti korištenja svojih prava. Udio mladih u Bosni i Hercegovini u dobi od 15 do 24 godine koji su prisutni na tržištu rada, ali nisu zaposleni je najviši u regiji (odmah iza Bosne i Hercegovine je Sjeverna Makedonija).

Bosna i Hercegovina troši 18,8% svog BDP-a na socijalnu zaštitu. 2,7% BDP-a odlazi na administrativne troškove socijalne zaštite, dok se preostalih 16% BDP-a raspoređuje na novčane naknade. Od toga, 12% BDP-a je namijenjeno za sistem socijalnog osiguranja, a 4% BDP-a se troši na sistem socijalnih davanja. Daljnja analiza sistema socijalnih davanja otkriva da 3% BDP-a odlazi na novčane naknade koje se na osnovu statusnih prava isplaćuju demobilisanim borcima, dok oko 1,2% BDP-a otpada na najugroženije ljude.

Analizirajući oblast **socijalnih davanja**, u izvještaju se sagledava izrazito neravnomjerna pokrivenost socijalnim davanjima i naglašava se da socijalni transferi nisu dovoljni da bi se zaštitila barem jedna šestina stanovništva Bosne i Hercegovine od rizika od siromaštva.⁷ Kao i druge oblasti u Bosni i Hercegovini, sistem socijalne zaštite je u nadležnosti entitetâ i nivoi finansiranja su različiti te postoje značajne razlike na osnovu kriterija. Postojeći sistem socijalnih davanja stvara nejednakost među korisnicima na osnovu mjesta prebivališta (teritorijalna nejednakost) i socijalne kategorije kojoj korisnici pripadaju (statusna nejednakost).

Općenito, sistemom socijalnih davanja u Bosni i Hercegovini nisu obuhvaćeni mnogi najranjiviji korisnici niti im on onemogućava da zapadnu u siromaštvo. Stvarna potrošnja na porodice s djecom i osobe s invaliditetom koji nije povezan s ratom, kao i druge ranjive osobe u Bosni i Hercegovini se kreće od 1% do 1,2% BDP-a i najniža je u regiji. Osim toga, svega 1,9% ukupnog stanovništva i 6,2% najsiromašnijih su korisnici prava na stalnu i/ili jednokratnu novčanu pomoć koja se dodjeljuje na osnovu utvrđenog dohodovnog cenzusa, što je vrlo mala pokrivenost u poređenju s pokrivenošću u drugim zemljama regije Evrope i Centralne Azije.⁸

5 Obradović et al, 2019a.

6 Neformalni radnici su oni koji nemaju pristup socijalnom osiguranju i ne plaćaju doprinos za socijalno osiguranje. Anketa o radnoj snazi 2017. (citirano iz World Bank Project Information Document, 2 April 2020).

7 Svjetska banka, 2009.

8 Svjetska banka, Report No: PAD3856, 2 April 2020, p. 15.

Socijalne usluge koje pružaju centri za socijalni rad su visoko ocijenjeni u pogledu zadovoljstva njihovih korisnika. Međutim, zbog sistematskog nedostatka finansijskih sredstava i nedovoljne kadrovske popunjenosti centara za socijalni rad te strogih kriterija za ostvarivanje prava i zahtjevne dokumentacije kojom se dokazuje imovinsko stanje, najveći dio radnog vremena odlazi na poslove vezane za novčana davanja. Stoga, socijalnim radnicima ostaje malo vremena da izađu na teren, prate slučajeve i obavljaju savjetovanje, što bi inače trebalo biti u središtu njihovog rada. Mali broj centara za socijalni rad je u mogućnosti zaposliti savjetnike za novčana davanja na osnovu prava iz socijalne zaštite, dok drugi čak nemaju ni dovoljan broj zaposlenih niti budžetska sredstva potrebna za provođenje mjera nadzora u porodici.

Kompleksnost situacije u pogledu budžeta i nedostatak koordinacije između sistema zdravstvene zaštite i sistema socijalne zaštite doveli su i do nedostataka u pružanju formalnih usluga u ustanovama. Postoji vrlo mali broj dnevnih centara za osobe s invaliditetom, a finansijska pomoć članovima porodica koji obavljaju poslove kućne njege i pomoći osobama s invaliditetom, iako zakonom predviđena, ovisi o finansiranju iz budžeta, koje nije adekvatno. Tamo gdje postoji zaštita osoba s invaliditetom, institucionalni oblici socijalne zaštite i dalje dominiraju, što ima negativan efekt na njihovu sposobnost funkcioniranja u društvu i intelektualni razvoj.⁹

Bez obzira što je potrošnja za zdravstvo u Bosni i Hercegovini, koja iznosi 9,2% od BDP-a, najviša u regiji, zdravstveni ishodi su najniži, manje je medicinskog osoblja, kao i bolničkih kreveta u poređenju sa susjednim zemljama. I ovo je djelomično rezultat uprave na više nivoa, što rezultira znatnim dupliranjem i onemogućava koordinaciju.

Naslijeđeni sistem socijalnog osiguranja (zdravstvenog osiguranja, penzionog i invalidskog osiguranja, osiguranja u slučaju nezaposlenosti i u Republici Srpskoj doprinos za zaštitu djece) u kojem je pravo povezano sa uplaćenim doprinosima je pokretač isključenosti i prepreka ostvarivanju pristupa uslugama. Oko 20% populacije nema zdravstveno osiguranje, među njima znatan dio siromašnih i/ili osoba izvan formalne ekonomije koje su ranjive prema jednoj ili više dimenzija.¹⁰

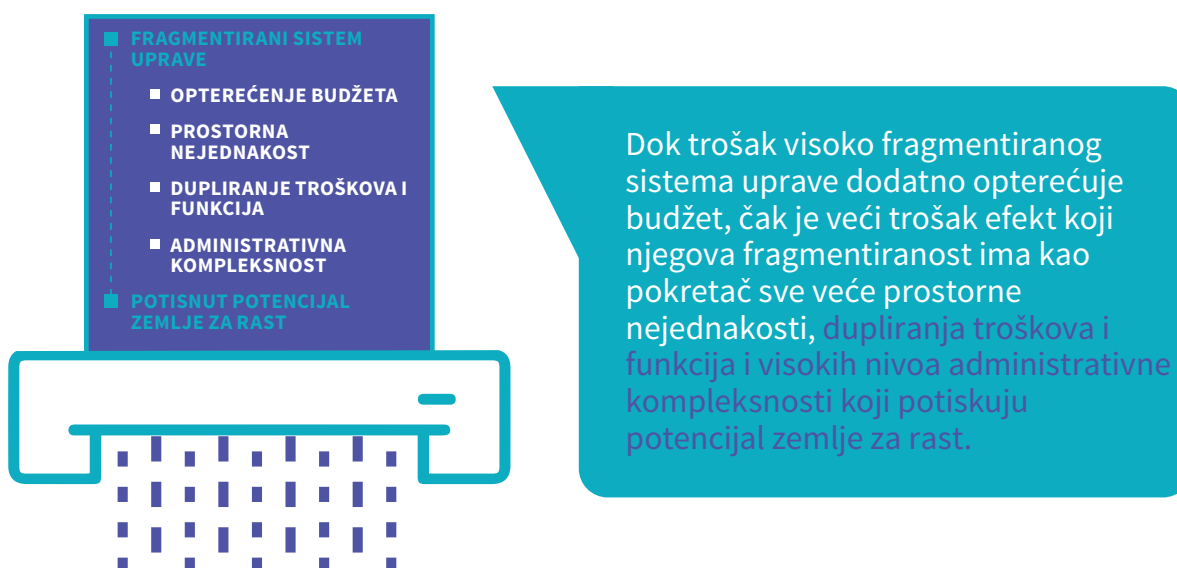
Iako su se entitetske vlade obavezale u ažuriranim Zajedničkim socioekonomskim reformama za period 2019-2022¹¹ da će provesti reforme zdravstva, taj proces je usporen pandemijom bolesti COVID-19.

Na kraju ovog poglavlja autori analiziraju **finansiranje socijalnih sistema (uključujući i oporezivanje)** i govore o tome kako ono utječe na nejednakost i isključenost. Zaključuju da su administrativni troškovi sistema uprave u Bosni i Hercegovini znatno veći nego drugdje u regiji i u Evropskoj uniji.

9 PER (2018-2020).

10 Osobe koje ostvaruju dohodak samostalnom djelatnošću ili poljoprivredni proizvođači koji ne plaćaju direktne doprinose, nezaposleni u Federaciji Bosne i Hercegovine koji se nisu prijavili na evidenciju zavoda za zapošljavanje, Romi i druge osobe bez ličnih dokumenata, osobe starije životne dobi koje se ne mogu snaći u sistemu i članovi njihove porodice koje izdržavaju.

11 Program ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine za period 2019-2021., januar 2019., Sarajevo.

U razvijenim zemljama se kroz sisteme progresivnog oporezivanja prikuplja i vrši preraspodjela prihoda radi ublažavanja efekata tržišnih snaga i nejednake raspodjele prirodnih i drugih resursa. To se radi kroz širok dijapazon socijalnih i ekonomskih mehanizama. Iako je Bosna i Hercegovina naslijedila više takvih mehanizama, njihova djelotvornost u pogledu smanjenja siromaštva, nejednakosti i socijalne isključenosti je ograničena eksterno nametnutim fiskalnim ograničenjima, velikim jazovima u dizajnu sistema, neadekvatnim finansiranjem i upornim manjkavostima u koordinaciji rada institucija.

Uz jedan jedini izuzetak pokazatelja nivoa razvijenosti u raspodjeli prihoda od indirektnih poreza općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine, sistemi oporezivanja i raspodjele prihoda od poreza nemaju mehanizme za preraspodjelu resursa iz područja s višim prihodom u područja s nižim prihodom. Dok Republika Srpska vrši raspodjelu prihoda i od indirektnih i od direktnih poreza prema formuli kojom su uzeti u obzir nivo razvoja i broj stanovnika, postoje ista ograničenja na socijalne transfere, socijalne usluge, socijalno osiguranje i stope zamjene plaće naknadama iz sistema socijalnog osiguranja kao u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Kao što je primijećeno u svim prethodnim studijama o nedoprinosnim naknadama u Bosni i Hercegovini i kao što je navedeno u dijelu o socijalnoj zaštiti, mehanizam preraspodjele prihoda sa osoba s višim dohotkom na osobe s nižim dohotkom je u velikoj mjeri manjkav. Dio BDP-a koji Bosna i Hercegovina izdvaja za socijalna davanja je daleko najmanji u poređenju s bilo kojom drugom zemljom u regiji, a pritom najviši dio otpada na administrativne troškove. Iako se čini da je penzioni sistem u Bosni i Hercegovini generalno uspješan u sprečavanju da korisnici penzija zapadnu u siromaštvo u starijoj dobi, značajan dio stanovništva je isključen iz tog sistema, dok je sistem socijalnih davanja, sasvim jasno, nedjelotvoran u pogledu obuhvata najranjivih osoba i dovoljnosti za život.

Umjesto preraspodjele sredstava iz područja s višim prihodom u područja s nižim prihodom radi smanjenja nejednakosti i podrške njihovom razvoju, kroz sistem oporezivanja u Federaciji Bosne i Hercegovine se vraća prihod u istim omjerima u kojima su uplaćeni, čime se povećava postojeća nejednakost. Preraspodjela prihoda od indirektnih poreza u Federaciji Bosne i Hercegovine se vrši prema formuli koja u velikoj mjeri naginje prema područjima s najvećim brojem stanovnika te stoga s najvećom koncentracijom mogućnosti zapošljavanja, najnižom stopom nezaposlenosti i najvišim nivoima dohotka. Takva područja privlače stanovnike siromašnijih regija, koje se potom dodatno kažnjavaju manjim dotokom prihoda od indirektnih poreza, čime se dalje smanjuje njihova sposobnost finansiranja javnih i socijalnih usluga.

Mehanizam preraspodjele ne postoji ni za prihod od poreza na dohodak ni za sredstva doprinosa za socijalno osiguranje, s obzirom na to da se prihodi zadržavaju u kantonima i općinama koji ih prikupljaju, čime se omogućava bogatijim područjima s višim plaćama i većom stopom zaposlenosti da prikupe više prihoda od poreza i da više troše na javne i socijalne usluge. U siromašnijim kantonima i općinama s manjim poreznim osnovicama, nižim plaćama i višom stopom nezaposlenosti i nedovoljne zaposlenosti, prihodi se i dalje snižavaju skupa s kvalitetom, obimom i dostupnošću usluga koje su u mogućnosti pružiti svojim stanovnicima, čime se jača ciklus sve veće teritorijalne nejednakosti.

Ključni zaključak ovog poglavlja je da je sistem socijalne zaštite bizmarkovskog tipa, koji se u mnogim zemljama našao pod pritiskom zbog starenja stanovništva, u Bosni i Hercegovini pod povećanim pritiskom usljed konstantnog porasta emigracije radno sposobnih stanovnika i stanovnika u optimalnoj reproduktivnoj dobi, relativno niskog učešća žena u radnoj snazi, značajnog udjela radne snage u neformalnom zaposlenju koje, stoga, ne plaća doprinose za socijalno osiguranje,¹² kao i zbog rasprostranjene prakse neprijavlivanja punog iznosa ostvarenog dohotka u formalnoj ekonomiji. **Kompleksnost tih faktora, uz složen sistem uprave, koji je uspostavljen Dejtonskim mirovnim sporazumom, doveo je do toga da ustanove iz socijalnog sektora ne osiguravaju socijalnu uključenost svih građana.**

Autori također uviđaju da se socijalno ugrožene kategorije suočavaju ne samo sa institucionalnim preprekama i nepoznavanjem svojih posebnih potreba i prava, nego u nekim slučajevima i s aktivnim predrasudama i diskriminacijom. Gdje god su autori bili u mogućnosti pronaći pouzdane podatke o djeci ili odraslima s invaliditetom, pripadnicima romske populacije ili drugih manjinskih zajednica, ili o ljudima u stanju ekstremnog siromaštva, oni su te faktore integrirali u analizu, upravo kao što su postupili i sa rodnom dimenzijom. Međutim, autori ističu da mnoge informacije nisu ni sveobuhvatne ni ažurirane.

Dalje, analizirajući **stajališta građana o socijalnoj uključenosti i društvenoj koheziji**, u poglavlju 3 izvještaja su predstavljena zapažanja iz istraživanja provedenog u sedam općina,¹³ koje su odabrane na način da odraze niz karakteristika, među njima veličinu, etnički sastav¹⁴ i urbanu/ruralnu i geografsku lokaciju. Informacije su prikupljene kroz tri komplementarne metode istraživanja koje kombiniraju kvalitativni i kvantitativni pristup. Prvo, inicijalno mapiranje usluga na lokalnom nivou, skupa sa linijama javnog prijevoza, pomoglo je autorima da identificiraju pitanja koja se odnose na ostvarivanje pristupa tim uslugama. Drugo, održane su radionice sa predstavnicima organa općina i mjesnih zajednica, pružatelja usluga i sa građanima kako bi se izvršile ispravke i odobrile mape. Na radionicama su evidentirane procjene šest najvažnijih problema sa kojima se učesnici radionica susreću u zajednicama iz kojih dolaze.¹⁵

To su **emigracija i unutrašnja migracija** u druge dijelove zemlje, **nedostatak investicija u infrastrukturu** (naprimjer, investicija u održavanje cesta) i usluga autobusnog javnog prijevoza po pristupačnim cijenama, koordinirane sa radnim vremenom organa uprave i pružatelja javnih usluga. Drugi ključni problem se odnosi na **pristupačnost i podršku osobama s invaliditetom i osobama starije životne dobi**, za što većina učesnika smatra da su neadekvatni. Pitanje nejednakosti je istaknuto i u pogledu nivoa i/ili raspoloživosti dječijeg dodatka, javnog i školskog prijevoza, usluga u vanrednim situacijama i dodjele bespovratnih sredstava programima i projektima za unapređenje usluga u zajednici. Ispitanici su jednoglasno **pohvalili usluge koje pružaju centri za socijalni rad**, dok su socijalni radnici izjavili da većinu svog radnog vremena troše na iznalaženje načina primjene strogih kriterija za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite kako bi osigurali naknade iz oblasti

12 Procjene se kreću od 15% (Laudes at al. 2015), do čak 30% (Pašović, E. i A. Efendić, 2018). Citirano iz: Obradović, N. (2019b).

13 Grad Bijeljina i općine Gradačac, Ilijaš, Laktaši, Ljubuški, Nevesinje i Tešanj.

14 Oko 96% stanovništva Bosne i Hercegovine pripada nekom od tri konstitutivna naroda: Bošnjacima, Srbima i Hrvatima. Pojam „konstitutivni“ se odnosi na činjenicu da su ova tri naroda izričito spomenuta u Ustavu i da se niti jedan ne može smatrati manjinom ni imigrantima. Pojam „etnička zajednica“ je široko prihvaćen te se stoga u ovom Izvještaju naizmjenično koristi s pojmom „konstitutivni narodi“. Osim toga, u Bosni i Hercegovini žive brojne nacionalne manjine, među njima Jevreji, Romi, Albanci i Makedonci.

15 Kompletni profili općina, mape i softver za mapiranje, sažeti izvještaji s radionica i rezultati anketnog istraživanja će biti predati Projektu UNDP-a „Jačanje uloge mjesnih zajednica u BiH“, faza II, kako bi se koristili u budućim aktivnostima Projekta (vidi dodatke 3A-3G).

6 PITANJA KOJIMA GRAĐANI DAJU PRIORITY U SVOJOJ ZAJEDNICI

EMIGRACIJA
MLADIH
PORODICA

NEDOSTATAK ULAGANJA
U LOKALNU
INFRASTRUKTURU

NEADEKVATNA
PODRŠKA, INTERIJER
I EKSTERIJER
ZA OSOBE S
INVALIDITETOM

**NEDOVOLJAN
KADAR I
FINANSIJSKA
SREDSTVA**
U CENTRIMA ZA
SOCIJALNI RAD

NEJEDNAKOST
U POGLEDU DJEČIJEG
DOPLATKA, JAVNOG
PRIJEVOZA I ŠKOLSKIH
AUTOBUSA, USLUGA U
HITNIM SLUČAJEVIMA I
FINANSIRANJA PROJEKATA
ZA UNAPREĐENJE USLUGA
U ZAJEDNICI

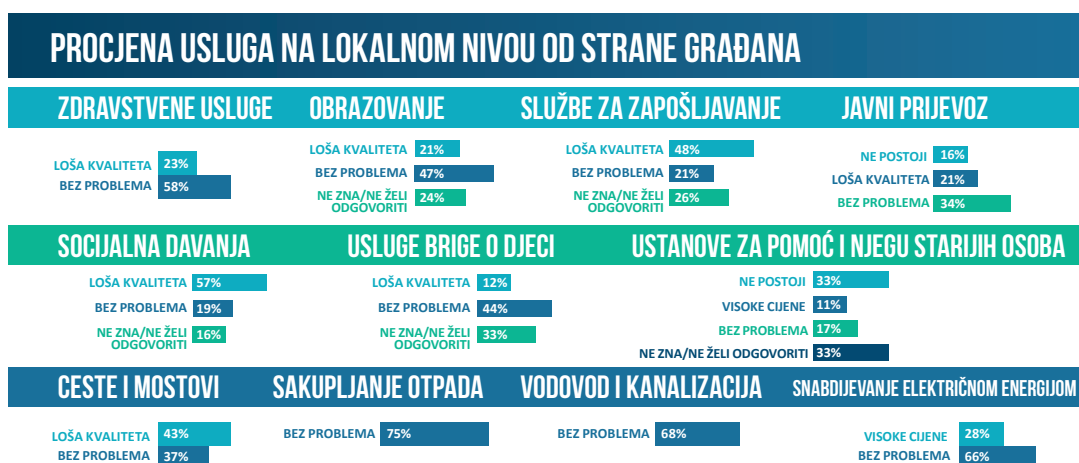
KLJENTELIZAM
NEGATIVNI UČINCI
POLITIZIRANIH
JAVNIH NABAVKI I
IMENOVANJA

socijalne zaštite za osobe u stanju socijalne potrebe. Nedostatak osoblja i finansijskih sredstava doveo je do toga da socijalni radnici nisu u mogućnosti posvetiti dovoljno vremena svojim osnovnim poslovima, koji obuhvataju i aktivan rad na terenu sa socijalno ugroženim osobama i porodicama. Više učesnika je naglasilo negativne efekte **političkog utjecaja** na postupak javnih nabavki i zapošljavanje državnih službenika bez javnog konkursa.

Na kraju, provedeno je istraživanje na reprezentativnom uzorku radi prikupljanja informacija o percepcijama o raspoloživosti i kvaliteti usluga, ličnim društvenim vezama i životu u zajednici u općinama iz uzorka. U istraživanju su korištena pitanja iz istraživanja za Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2009. godinu koja se odnose na sastav domaćinstva, društvenu interakciju i percepcije

te procjenu usluga u zajednici. Veličinom uzorka se nastojao osigurati isti nivo statističke validnosti kao i u prethodnom istraživanju provedenom na istim geografskim lokacijama, kako bi se omogućilo poređenje odgovora tokom vremena.¹⁶

Procjena lokalnih usluga od strane građana pokazuje da je veliki broj ispitanika nezadovoljan socijalnim uslugama. Tako, 57% ispitanika je izjavilo da su usluge socijalne zaštite loše kvalitete, dok je 48% izjavilo da je kvaliteta usluga službi za zapošljavanje na njihovom lokalitetu loša. Što se tiče ustanova za pomoć i njegu osoba starije životne dobi, 33% ispitanika je izjavilo da takve ustanove na njihovom lokalitetu ne postoje, 11% je izjavilo da su cijene visoke, a 33% ispitanika nije znalo. Zadovoljstvo uslugama dnevne brige o djeci je visoko: 44% ispitanika je izjavilo da nema problema, a svega 12% je reklo da su usluge dnevne brige o djeci loše kvalitete. 23% ispitanika je izjavilo da su usluge zdravstvene zaštite loše kvalitete, 21% njih je ocijenilo kvalitetu obrazovanja kao lošu i 21% ispitanika je jednako loše ocijenilo kvalitetu javnog prijevoza. Što se tiče drugih javnih usluga koje se pružaju na lokalnom nivou, 43% ispitanika smatra da su ceste i mostovi u njihovoj općini loše kvalitete. Zadovoljstvo je veće u pogledu usluga vodosnabdijevanja i kanalizacije, odvoza smeća i snabdijevanja električnom energijom: 68% ispitanika je izjavilo da nema problema u pogledu usluga vodosnabdijevanja i kanalizacije, 75% je isto to izjavilo za odvoz smeća i 66% za snabdijevanja električnom energijom. Međutim, 28% ispitanika se požalilo na visoke cijene električne energije.

¹⁶ Iako su rezultati istraživanja reprezentativni samo za općine iz uzorka, oni se mogu tumačiti tako da se odnose na širu zajednicu. Odgovori nude detaljniju perspektivu raspoloživosti ustanova i usluga u zajednici i dodaju dimenziju lične povezanosti.

Istraživanje je pokazalo da je **društvena povezanost** među građanima različitih etniciteta oslabila tokom proteklih deset godina. Godine 2019. je 70% ispitanika Bošnjaka izjavilo da nema prijatelja među Srbima, dok je 2009. godine to izjavilo 55% Bošnjaka. Također, 72% Srba je izjavilo 2019. godine da nema prijatelja među Bošnjacima, dok je 2009. godine to izjavilo 49% srpskih ispitanika. Godine 2019. je 96% Hrvata izjavilo da nema prijatelja Srba (u poređenju sa 55% 2009. godine). Istraživanje je pokazalo da je manja vjerovatnoća da će ljudi ostvarivati interakciju s pripadnicima drugih etniciteta na poslu, u toku obrazovanja, u društvenim ili kulturološkim aktivnostima, ili čak prilikom vožnje preko teritorije koja je nastanjena stanovnicima drugih etniciteta i stoga je daleko manja vjerovatnoća da ostvaruju takve kontakte u odnosu na period prije sukoba hiljadu devetsto devedesetih godina, a situacija je teža nego što je bila prije deset godina.

DRUŠTVENA POVEZANOST MEĐU ETNIČKIM ZAJEDNICAMA JE OSLABILA U PROTEKLOJ DEKADI

Slabljenje društvene povezanosti je također odraženo i u odgovorima na pitanja vezana za mreže podrške. U 2019. godini je svega 13% ispitanika izjavilo da gotovo svaki dan provode vrijeme sa susjedima, što je znatno manje u odnosu na 32% u 2009. godini. U 2019. godini je 94% ispitanika izjavilo da se oslanjaju na članove porodice kada im je potrebna pomoć u slučaju bolesti, što predstavlja porast za 7% u

odnosu na 2009. godinu. Oslanjanje na bliske prijatelje, međutim, povećano je u proteklih deset godina kad god je ispitanicima potreban savjet, kada im je hitno potreban novac ili podrška.

Osnovna zapažanja iz ovog poglavlja odražavaju ključna pitanja iz poglavlja 2 u kojem su analizirane institucionalne strukture. Time je data potvrda, ali i prenesen glas ljudi o pitanjima socijalne uključenosti u Bosni i Hercegovini.

Pregled mehanizama podrške socijalnoj uključenosti u Bosni i Hercegovini proveden u poglavlju 3 ovog izvještaja otkriva niz fragmentiranih političkih, administrativnih i ekonomskih institucija i socijalni sektor sa hroničnim nedostatkom sredstava koji nije u stanju svima osigurati osnovna društvena dobra i usluge na jednakim osnovama. Iako se većina onih kojima je onemogućeno ostvarivanje tih prava ne razlikuje od svojih sugrađana, u najvećem riziku su ipak osobe s invaliditetom, pripadnici ugroženih manjina i osobe bez socijalnih ili ekonomskih resursa.

U proteklih 25 godina Bosna i Hercegovina je od zemlje sa relativno niskim nivoom nejednakosti i visoke društvene mobilnosti, zasnovane na ravnopravnom pristupu društvenim dobrima, postala zemlja s relativno visokim nivoom nejednakosti i niske društvene mobilnosti.

U poglavlju 4 su date preporuke za djelovanje u skladu sa pokazateljima ciljeva održivog razvoja, koje će doprinijeti ostvarenju Programa za održivi razvoj do 2030. i ciljeva održivog razvoja. Preporuke sadrže brojne veze koje se međusobno podupiru i koje su predstavljene istim redoslijedom kao i poglavlja izvještaja i u njima je navedena povezanost sa drugim sektorima.

UVODNI DIO

Osnovna svrha razvoja je proširiti izbor ljudi. U principu, taj izbor može biti beskonačan i može se vremenom mijenjati. Ljudi često vrednuju postignuća koja se nikad ne prikažu, ili se ne prikažu odmah, brojkama koje se odnose na prihod ili rast: veći pristup obrazovanju, bolja prehrana i usluge zdravstvene zaštite, sigurnija egzistencija, sigurnost od kriminala i fizičkog nasilja, bavljenje slobodnim aktivnostima, političke i kulturološke slobode i osjećaj učešća u aktivnostima u zajednici. Cilj razvoja je stvoriti poticajnu sredinu za ljude u kojoj će voditi dug, zdrav i kreativan život.

Mahbub ul Haq (1934–1998)

Osnivač izvještaja o humanom razvoju

Humani razvoj i socijalna uključenost

Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) je uveo koncept humanog razvoja i izvještaj o humanom razvoju 1990. godine. Nekoliko mjeseci prije toga je Evropska unija uvela koncept socijalne uključenosti¹⁷, oslanjajući se na iste filozofske korijene. Vremenom su obje institucije izradile pokazatelje za mjerenje postignuća i potakle sve države članice da redovno objavljuju izvještaje o napretku.

Svaki od ovih konceptualnih okvira proistječe iz vjerovanja u suštinsku vrijednost ljudskog života i predanosti dostojanstvu i jednakosti svih pripadnika ljudske zajednice. Osim standardnih pokazatelja ekonomskog razvoja, svaki okvir obuhvata aspekte ljudskog blagostanja koji se ne mogu izraziti u novčanoj protuvrijednosti. **Svaki okvir također izražava, eksplicitno ili implicitno, obavezu države prema njenim građanima da djeluje kroz svoje socijalne i ekonomske politike u interesu društva u cjelini.** Činjenica da su se svi ovi koncepti javili krajem 20. stoljeća odražava sve veće priznanje da je ekonomski rast potreban, ali i da, sasvim jasno, nije dovoljan za stvaranje ravnopravnih i stabilnih razvijenih društava.

S obzirom na to da se primjenjuju i razvijaju u proteklih trideset godina, ova dva koncepta su proširena tako da sličie i podupiru jedan drugoga. Socijalna uključenost dodaje konceptu humanog razvoja dimenziju procesa: agente, grupe i institucije koje isključuju ili uključuju. Iako su koncepti komplementarni u političkom smislu, humani razvoj stavlja veći naglasak na ono što je potrebno postići, dok socijalna uključenost stavlja naglasak na načine na koje se to može postići.

¹⁷ U početku nazvan socijalnom isključenošću: Rezolucija Vijeća ministara za socijalna pitanja o borbi protiv socijalne isključenosti (Resolution of the Council of Ministers for Social Affairs on Combating Social Exclusion (89/C277/01)).

Okvir 1.

Dinamika socijalne uključenosti

Socijalna uključenost je definirana kao proces unapređenja uvjeta sudjelovanja u društvu onih ljudi koji su ugroženi na osnovu svoje dobi, spola, invaliditeta, rase, etničke pripadnosti, porijekla, vjere ili ekonomskog ili drugog položaja kroz veće mogućnosti, pristup resursima, glas i poštovanje prava. Koncept socijalne uključenosti dodaje statičnijem pristupu usmjerenom na materijalnu deprivaciju fokus na proces, konkretno na dinamiku interakcija između osobe i njenog društvenog, pravnog i ekonomskog okruženja. Pitanje da li je osoba u stanju sudjelovati na jednakim osnovama u normalnom društvu dovodi nas do prepoznavanja barijera i jazova koji onemogućavaju njihovo sudjelovanje. To mogu biti *institucionalne* (diskriminacija, nedostatak infrastrukture ili nepostojanje usluga ili finansijskih sredstava potrebnih za njihovo korištenje), *kulturološke* (rodni ili etnički stereotipi ili pripisivanje „tradicionalnih” uloga) ili, u slučaju ljudi s invaliditetom ili ljudi koji nemaju prijevozno sredstvo u privatnom vlasništvu, one mogu biti *fizičke* (pristupačnost zgrada ili škola), mogu postojati u *zajednici* (predrasude, marginalizacija) ili biti *lične* (nedostatak obrazovanja, povlačenje u sebe, neprihvatanje drugih ili strah). Razni pripadnici populacije mogu doživljavati različite ili preklapajuće vrste ugroženosti ili se suočavati s raznim barijerama u različitim fazama života, što zahtijeva različite strategije i intervencije za njihovo otklanjanje.

Identificiranjem takvih barijera, analiziranjem njihovog porijekla i njihovim rješavanjem kao pitanja politike moguće je podići svijest, skrenuti pažnju na vidove ponašanja i postupanja koji ranije nisu bili osporavani, spriječiti isključenost i promovirati uzajamno poštovanje.

Koncept humanog razvoja je baziran na perspektivi pojedinca, uvrštavajući jezik „sposobnosti” da bi dokazao da svaka osoba, svojim bivstvovanjem, ima moralno pravo da razvija svoje urođene sposobnosti (intelektualne, fizičke, društvene) u najvećoj mogućoj mjeri i da uživa najveću moguću slobodu izbora u oblikovanju vlastitog života.¹⁸

Društveni, ekonomski i politički kontekst u kojem se to dešava je pretpostavljen, ali ne i eksplicitno karakteriziran, u smislu obaveza i odgovornosti aktera ili institucija. Nivoi humanog razvoja su izraženi u kvantitativnom smislu pomoću indeksa humanog razvoja (HDI). HDI je složen pokazatelj uveden 1990. godine, kojim se mjere agregatni nivoi postignuća zemlje u smislu dohotka, obrazovanja i zdravlja (BDP po glavi stanovnika, očekivana dužina života pri rođenju i stopa pismenosti odraslih/bruto stopa upisa djece u školu se često prikupljaju na nivou domaćinstva). Originalni indeks humanog razvoja je od tada proširen dodatnim dimenzijama, kao što je indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti (IHDI), koji je uveden 2010. godine i kojim se mjeri očekivana dužina života pri rođenju, srednji i očekivani broj godina školovanja i bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika. Indeks humanog razvoja i indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti ponekad prate indeks razvoja prema rodu (GDI), koji je uveden 1995. godine, i indeks održivosti okoliša (ESI ili EPI), kao i drugi indeksi koji mjere aspekte razvoja.

UN-ovo zajedničko razumijevanje pristupa saradnji u razvoju zasnovanom na ljudskim pravima (2003) proistječe iz individualnih prava svakog ljudskog bića. Ta prava su eksplicitno pobrojana u Univerzalnoj deklaraciji o ljudskim pravima, koju je usvojila Generalna skupština Ujedinjenih nacija 1948. godine, a koja je kasnije dopunjena s više međunarodnih konvencija, kao što su: Konvencija o pravima izbjeglica iz 1951, Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979, Konvenci-

18 Sen, A. (1999).

ja o pravima djeteta iz 1990, Konvencija o pravima osoba s invaliditetom iz 2006. godine i konvencije koje se odnose na druge zaštićene kategorije.

Ostvarivanje ovih prava je garantirano zakonskim obavezama koje su države preuzele potpisivanjem konvencija i podržano redovnim, obaveznim izvještajima država potpisnica o realizaciji tih prava. Socijalna i ekonomska, kao i građanska i politička prava, su garantirana Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima. U kontekstu revizije ranije prakse na Zapadu, gdje je veći naglasak bio stavljen na ostvarivanje građanskih i političkih prava, naknadno naglašen pristup zasnovan na ljudskim pravima određuje obaveze i odgovornost aktera vlasti i građana pojedinačno da, **osim davanja zakonskih garancija i izvještavanja, počnu praktično primjenjivati građanska i politička prava kako bi unaprijedili društveni i ekonomski status osoba i kategorija s kojima se ne postupa na jednak način kao sa drugima ili koje ne uživaju jednake pogodnosti u svom društvu.**

Mjerenja u izvještavanju s pristupom baziranim na ljudskim pravima se odnose na zakone, praćenje provedbe zakona na osnovu kvantificiranih ishoda, kao, naprimjer, broj žena na političkim funkcijama.

Koncept socijalne uključenosti, kao što Evropska unija (EU) naglašava i kako ga primjenjuje, potiče iz istog moralnog i filozofskog temelja humanizma u vrijeme prosvjetiteljstva. Razvoj EU od ekonomske do političke institucije utjecao je na njeno naglašavanje individualnih prava. Odražavajući svoje socijalno, demokratsko, političko i intelektualno naslijeđe, EU je povezala koncept socijalne uključenosti sa siromaštvom i postavila njegovo ostvarenje kroz učešće u radnoj snazi kao primarni neksus društvene integracije koja omogućava pristup socijalnom osiguranju.

U početku je EU shvatao socijalnu isključenost kao isključenost iz plaćene radne snage, a državi i njenim organima uprave je eksplicitno pripisivao aktivnu obavezu da prepoznaju i uklone barijere koje su onemogućavale potpuno učešće u plaćenju radnoj snazi i da redovno izvještavaju o postignutom napretku. Na osnovu ovakvog shvatanja, napredak ka socijalnoj uključenosti je mjereno u smislu pokazatelja vrijednosti nadnica i dohotka, rizika od siromaštva, zaposlenosti, nivoa obrazovanja i očekivane dužine života, predstavljenih u obaveznim periodičnim nacionalnim izvještajima o socijalnoj uključenosti.¹⁹

Vremenom, kako je koncept zaživljavao u praksi, njegov fokus je pomjeren sa isključenosti na uključenost, da bi potom dobio manje usku definiciju u smislu mjerenja ostvarivanja prava na zdravstvenu zaštitu, kvalitetnog stanovanja, socijalnih davanja i drugih oznaka nejednakosti, osim ekonomije i radne snage.

Danas EU puno šire definira potpuno učešće i barijere učešću i u skladu s tim je proširio obaveze države i njenih institucija na prepoznavanje i rješavanje socijalnih i političkih barijera, daleko izvan okvira njihovih prvobitnih nadležnosti.

¹⁹ Za praćenje napretka na nivou država i EU ka ostvarivanju četiri ključna cilja EU u oblasti socijalne uključenosti, koja je definiralo Evropsko vijeće u Nici u decembru 2000. Ti ciljevi su: 1) omogućavanje učešća u zapošljavanju i pristupa svim resursima, pravima, robi i uslugama; 2) sprečavanje rizika od isključenosti; 3) pružanje pomoći najugroženijima; 4) mobilizacija svih relevantnih tijela.

Okvir 2.

Definicije

Izučavanje društvene isključenosti je generalno fokusirano na nejednakost mogućnosti osoba, a ne na nejednakost ishoda. Manja je vjerovatnoća da će osoba koja se suočava sa socijalnom isključenosti biti unaprijeđena ili da će joj biti pružene adekvatne javne usluge u zajednici u kojoj živi, a koje su potrebne za zadovoljenje njenih zdravstvenih ili obrazovnih potreba, zbog njenog društvenog položaja (OECD, 2017).

Među poznatijim modelima socijalne isključenosti je model sposobnosti Amartyia Sena. U svojoj knjizi „Razvoj kao sloboda”, Sen tvrdi da je socijalna isključenost pitanje socijalne pravde, koja bi se trebala ticati svakoga, i da su socijalna isključenost, oduzimanje sposobnosti i relativno siromaštvo istoznačnice (Sen, 1999).

O socijalnoj isključenosti se generalno govori u okviru društvene kohezije i socijalne uključenosti. Društvena kohezija i socijalna uključenost se često koriste kao istoznačnice, međutim, među njima postoje bitne razlike. I jedan i drugi pojam je usmjeren na značaj zajednice, ali na nju gledaju drugačije. Društvena kohezija je fokusirana na lične osjećaje i zadovoljenje ličnog osjećaja pripadnosti društvu, dok je socijalna uključenost fokusirana na nepsihološke prednosti participativne pripadnosti društvu (ECLAC, 2007a).

Društvena kohezija stavlja osobu, kao jedinku, u odnos sa zajednicom. Definicija društvene kohezije, koja je predložena nakon usvajanja evropskog stuba socijalnih prava (2018), odražava ove trendove. Konsolidirajući ključne aspekte definicija koje trenutno primjenjuje Vijeće Evrope, Vlada Kanade i OECD su percipirali značaj: „**kontinuiranog procesa razvoja blagostanja, osjećaja pripadnosti i dobrovoljnog društvenog učešća pripadnika društva, dok se pritom razvijaju zajednice koje toleriraju i promoviraju mnoštvo vrijednosti i kultura i istovremeno daju jednaka prava i mogućnosti u društvu**”.²⁰

I Eurostat i Eurofound (Evropska fondacija za poboljšanje radnih i životnih uvjeta) redovno provode istraživanja kvalitete života u državama članicama EU i državama kandidatkinjama za članstvo u EU, mjereći percepcije građana prema širokom rasponu socijalnih i ekonomskih pokazatelja, pokazatelja uspješnosti uprave, javnih usluga i okoliša, koji služe za mjerenje društvene kohezije.

Nakon usvajanja Evropskog stuba socijalnih prava (2018), u izvještajima o napretku u ostvarivanju strategije Evropa 2020 se kroz koncept društvene uključenosti uviđa središnji značaj društvenih procesa uključenosti ili isključenosti, kao i uloga neformalnih i formalnih institucija.

20 Fonseca, X. et al. (2019).

Pandemija bolesti COVID-19

Pandemija bolesti COVID-19 je test za sve zemlje svijeta i ona otkriva djelotvornost njihovih politika i institucija u zaštiti i održavanju svog stanovništva. Bosna i Hercegovina je brzo reagirala nakon prvih potvrđenih slučajeva zaraze virusom tako što je odmah početkom marta 2020. godine zatvorila škole i javne prostore.²¹ Ubrzo nakon toga je uslijedilo donošenje drugih mjera koje su podrazumijevale zatvaranje državne granice za strane državljane, zdravstveni pregled i obavezan karantin za državljane Bosne i Hercegovine koji se vraćaju u zemlju. Vijeće ministara Bosne i Hercegovine je potom donijelo Odluku o proglašenju stanja prirodne ili druge nesreće na području BiH.²² Nakon toga su uslijedile naredbe o zatvaranju svih poslovnih objekata i prodavnica, osim onih u kojima se prodaju potrebne namirnice, i ostanku u kući te o uvođenju policijskog sata, a sve su doprinijele kontroli širenja bolesti i ograničenju stopa zaraze i smrtnosti.

Ove prve mjere ublažavanja učinka pandemije, koje su poduzete uz međunarodnu podršku, pokazale su se djelotvornim u pogledu zaravnanja krivulje. Međutim, nakon ublažavanja restriktivnih mjera, ponovo je došlo do porasta broja zaraženih. Kao i u mnogim drugim zemljama, zbog nedostatka adekvatnih kapaciteta za testiranje i praćenje kontakata,²³ kao i ograničenja javne uprave i zdravstvenih sistema, još uvijek je neizvjesno ponovno pokretanje privrede i društva na način koji je siguran po ljudsko zdravlje.

Kao što je izjavila Svjetska banka: „Ograničena je horizontalna koordinacija, naprimjer, između entitetskih vlada Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske, kao i vertikalna koordinacija između institucija na državnom nivou i entitetskih vlada. Iako će danak koji će pandemija na kraju uzeti u zemlji ostati neko vrijeme nepoznat, snažan i koordiniran institucionalni odgovor je presudan i za obuzdavanje širenja bolesti COVID-19 i za aktivnosti na ograničavanju socijalnih i ekonomskih efekata.”²⁴

Iako se danas puno toga zna o bolesti COVID-19, sâm patogen je još uvijek enigma i u ovom trenutku se sa sigurnošću može predvidjeti vrlo mali broj konačnih efekata ove bolesti na društvo. Međutim, ono što smo spoznali jeste da je skućena i kratkovida koncepcija „efikasnosti” u javnoj potrošnji dovela do gubitka otpornosti i u javnoj i u privatnoj sferi. Godine nedovoljnog finansiranja mreža socijalne sigurnosti i nesigurnog zaposlenja su ostavile ranjive dijelove stanovništva s malo ili nimalo resursa na koje bi se mogli osloniti u vanrednoj situaciji.

Prije proglašenja pandemije, stopa nezaposlenosti je iznosila čak 15,7%, uz visoku stopu nezaposlenosti mladih (33,8%)²⁵ i visoke stope dugotrajne nezaposlenosti. Zaposlenost u neformalnoj ekonomiji već je izazivala veliku zabrinutost, što je pogoršano povratkom mladih radnika migranata zbog pandemije.²⁶

Restriktivnim mjerama su smanjeni institucionalni kapaciteti, a profesionalni i stručan kadar i osnovni materijali i zalihe su smanjeni do nivoa koji se brzo crpe u vrijeme krize koja nije ograničena ni vremenski, kao učinak finansijske krize 2008/2009. godine, ni geografski, kao poplave 2014. godine. Blagovremene isporuke i dugi lanci snabdijevanja su se pokazali izuzetno krhkim u odnosu na iznenadne i masovne promjene u potražnji i nepredvidive gubitke radnika, proizvodnih pogona ili mogućnosti transporta, dok su lanci vrijednosti prekinuti u gornjem toku (npr., isporuke iz Kine), kao i u donjem (npr., isporuke proizvoda tekstilne i kožne industrije u Italiju).²⁷

21 Republika Srpska, 10. mart 2020, Federacija Bosne i Hercegovine, 11. mart 2020.

22 17. mart 2020. Proglašenje stanja prirodne ili druge nesreće od strane Vijeća ministara Bosne i Hercegovine. Dostupno na: http://www.vijeceministara.gov.ba/saopstenja/sjednice/saopstenja_sa_sjednica/default.aspx?id=32585&langTag=bs-BA.

23 Vidi: <https://covid-19.ba/> i <https://koronavirusrpskoj.com/>.

24 Svjetska banka (april 2020).

25 BHAS, Anketa o radnoj snazi 2019, Tematski bilten 10.

26 Vidi, naprimjer: <http://journal.efsa.unsa.ba/index.php/see/article/view/1301.25>.

27 Vidi OECD (4. maj 2020). <https://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Bosnia-and-Herzegovina-archive.pdf>.

Jazovi i nedostatak koordinacije među institucijama u socijalnom sektoru i u politikama u Bosni i Hercegovini, opisani u ovom izvještaju, bili su dobro poznati praktičarima i istraživačima puno prije izbijanja pandemije i nastavljaju ometati nastojanja zemlje da u borbi protiv pandemije izađe iz okvira vanrednih mjera.

Cijena otpornosti je ulaganje u snažne mreže socijalne sigurnosti i pružatelje javnih usluga. Sve ono što se može doimati „neefikasnim” u normalno vrijeme, kao što su slobodni bolnički kreveti, ogromne zalihe materijala, dovoljan broj zaposlenih, koji osigurava kapacitete za slučaj naglog porasta potreba, i garantirana osnovna socijalna platforma za podršku domaćoj potražnji, trošak su spremnosti iznenadnog suočavanja s krizom. Otpornost se ogleda u porodicama sa dovoljno visokim dohotkom, iznad minimalnih potreba za potrošnjom, kako bi uštedjele određeni iznos sredstava za vanredne situacije. Institucije su to demonstrirale dovoljnim administrativnim kapacitetom za upravljanje s obzirom na postojeće uvjete koji se brzo mijenjaju i nesigurnost u budućnosti, s količinom osnovnih zaliha koje će trajati dovoljno dugo da one mogu funkcionirati i u slučaju neočekivanog šoka i sa dovoljnim brojem profesionalnog i tehničkog osoblja koje će popuniti radna mjesta u slučaju gubitaka.

Okvir 3.

Plan inicijalnog odgovora na pandemiju bolesti COVID-19²⁸

Podrška radnicima i socijalna davanja: Federacija Bosne i Hercegovine je iz svog budžeta pokrila doprinose na minimalnu plaću za sve zaposlene u realnom sektoru (od marta pa do isteka tridesetog dana nakon ukidanja vanrednog stanja), dok su u Republici Srpskoj, osim punog iznosa doprinosa na plaću (mart) i minimalnog doprinosa na minimalnu plaću (april), i porezi bili pokriveni iz budžeta za ona preduzeća koja su najviše pogođena krizom (trgovci, ugostitelji, mali poduzetnici).

Podrška privredi: Razvojna banka Federacije Bosne i Hercegovine je najavila formiranje Garancijskog fonda s početnim rezervama u iznosu do 80 miliona KM (oko 40 miliona eura). Dana 7. aprila Federacija Bosne i Hercegovine je također najavila dodjelu sredstava u vrijednosti od 7 miliona KM (oko 3,5 miliona eura) Federalnoj upravi civilne zaštite i Federalnom štabu civilne zaštite. Republika Srpska je rezervirala sredstva iz svog Fonda solidarnosti za podršku zaposlenima koji su direktno pogođeni krizom izazvanom pandemijom bolesti COVID-19 (55 miliona KM ili oko 27,5 miliona eura je bilo namijenjeno za pokriće minimalnih plaća, doprinosa i poreza za oko 70.000 radnika u aprilu i moguće u maju).

Podrška djelatnostima i zapošljavanju u privatnom sektoru: Preduzeća u Federaciji Bosne i Hercegovine imaju pravo na subvencije (tj., na pokriće doprinosa na minimalne plaće iz budžeta) u iznosu od 245 KM (oko 120 eura) mjesečno po radniku. Ukinuta je obaveza plaćanja akontacije poreza na dobit za poslovne subjekte i osobe koje ostvaruju dohodak od samostalne djelatnosti. Iznos zakupnine je smanjen za 50% za poslovne prostore kojim upravlja Ured za zajedničke poslove Vlade Federacije Bosne i Hercegovine. Rok za plaćanje poreza na dobit je u Republici Srpskoj bio produžen do 30. juna.

²⁸ Za ažurirane informacije i informacije o trenutnoj situaciji vidi: www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Bosnia-and-Herzegovina.

Svima koji su se zadužili kod Investicijsko-razvojne banke Republike Srpske bio je odobren tromjesečni moratorij na otplatu kredita. Investicijsko-razvojna banka Republike Srpske je odredila jednu kreditnu liniju za lokalna preduzeća (zanatlije, poduzetnike i mala i srednja preduzeća). Naime, skupa s Evropskom bankom za rekonstrukciju i razvoj i Garantnim fondom Republike Srpske, bit će obezbijeden iznos od 50 miliona KM (oko 25 miliona eura) kao garancija za kredite (koji se kreću od 5.000 KM ili oko 2.500 eura do 500.000 KM ili oko 250.000 eura), a koje će privredni subjekti moći podići kod komercijalnih banaka.

OECD (4. maj 2020). The COVID-19 Crisis in Bosnia and Herzegovina.

[www.oecd.org › south-east-europe › COVID-19-Crisis-in-Bosnia-and-Herzegovina](http://www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Bosnia-and-Herzegovina)

SOCIJALNA UKLJUČENOST U BOSNI I HERCEGOVINI U MEĐUNARODNOM POREĐENJU

Indeks humanog razvoja

Humani razvoj stavlja snažniji fokus na ono što je potrebno postići, dok se socijalna uključenost fokusira na način na koji se to može postići. S obzirom na ovu konceptualnu povezanost, šta nam indeks humanog razvoja (HDI), indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti (IHDI) ili indeks razvoja prema rodu (GDI) govore o društvenoj uključenosti u Bosni i Hercegovini i regiji?

Pristup humanog razvoja je fokusiran na unapređenje života ljudi. Ekonomski rast je važno sredstvo koje vodi ka razvoju, ali se ne može pretpostaviti da će automatski dovesti i do većih mogućnosti za sve ljude. Dok rast dohotka doprinosi temelju humanog razvoja, to jeste, zdravom i kreativnom životu, posjedovanju znanja i ostvarivanju pristupa resursima potrebnim za pristojan životni standard, drugi važni aspekti, kao što su održivost okoliša, ljudska prava i javna sigurnost te ravnopravnost muškaraca i žena, ne mogu se lako kvantificirati.

Jedno od važnijih postignuća pristupa humanog razvoja, kao što stoji u svim izvještajima o humanom razvoju, odnosi se na osiguranje sve većeg prihvatanja činjenice da monetarne mjere, kao što je BDP po glavi stanovnika, nisu adekvatan odraz razvoja. U prvom Izvještaju o humanom razvoju uveden je indeks humanog razvoja (HDI) kao mjera postignućâ ostvarenih u osnovnim dimenzijama humanog razvoja u zemljama, pritom još uvijek koristeći BDP po glavi stanovnika kao pokazatelj ekonomskog razvoja na nivou države, uz dodatak očekivane dužine života pri rođenju kao zamjenski pokazatelj za ostvarivanje prava na kvalitetnu zdravstvenu zaštitu i srednjeg broja/očekivanog broja godina školovanja kao pokazatelj ostvarivanja pristupa znanju.

Taj jednostavni, neponderirani prosjek nacionalnog dohotka, dugovječnosti, obrazovanja i kasnije je naširoko prihvaćen u diskursu o razvoju. Međutim, tokom godina je indeks humanog razvoja doživio nekoliko izmjena i dorada. Naprimjer, BDP je zamijenjen bruto nacionalnim dohotkom i počeli su se izračunavati efekti nejednakosti ili rodne razlike na vrijednosti indeksa humanog razvoja, čime je pomjerena ravnoteža s jednostavnih prosjeka u korist uključenosti raspodjele.

Okvir 4.

Mjerenje humanog razvoja

Indeks humanog razvoja (HDI) je složen indeks, koji je fokusiran na tri osnovne dimenzije humanog razvoja: sposobnost vođenja dugog i zdravog života, mjerena očekivanom dužinom života pri rođenju, sposobnost stjecanja znanja, mjerena srednjim i očekivanim brojem godina školovanja i sposobnost postizanja dostojanstvenog životnog standarda, mjerena bruto nacionalnim dohotkom po glavi stanovnika.

Da bi se humani razvoj mjerio sveobuhvatnije, u izvještaju o humanom razvoju su

predstavljena još četiri složena indeksa. Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti umanjuje vrijednost indeksa humanog razvoja za nivo nejednakosti. Indeks razvoja prema rodu poredi vrijednosti indeksa humanog razvoja za žene i muškarce. Indeks rodne nejednakosti naglašava osnaživanje žena, a indeks multidimenzionalnog siromaštva mjeri neprihodovne dimenzije siromaštva.

Ured za izradu izvještaja o humanom razvoju

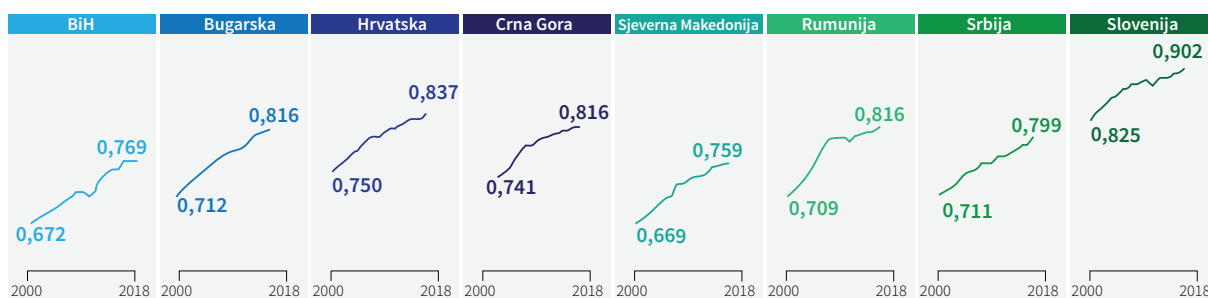
Pred 21. stoljeće, nakon razgovora među agencijama i opsežnih javnih konsultacija, postignuta je saglasnost da je početak novog stoljeća prilika za oživljavanje međunarodne predanosti razvoju, uz podršku konkretnih i vremenski određenih ciljeva za mjerenje napretka. U septembru 2000. godine su se svjetski lideri sastali u New Yorku da bi definirali ulogu Ujedinjenih nacija. 189 država članica je ratificiralo Milenijsku deklaraciju Ujedinjenih Nacija, kojom su sve obećale pružiti pomoć građanima najsiromašnijih zemalja svijeta da postignu bolji život do 2015. godine.

Imenovana je stručna radna grupa čiji je zadatak bio formulirati niz specifičnih, konkretnih i mjerljivih pokazatelja za praćenje napretka i petogodišnje izvještavanje o uspjehu u ostvarivanju milenijskih ciljeva razvoja utvrđenih u Deklaraciji.²⁹ Godine 2015, nakon pregleda postignutog uspjeha i ograničenja inicijative milenijskih ciljeva razvoja, na sjednici Generalne skupštine UN-a održane u septembru, države članice su izglasale Rezoluciju 70/1, kojom su usvojile Program do 2030. (Agenda 2030) sa 17 ciljeva održivog razvoja i dogovorile usmjeravanje resursa na ostvarivanje ciljeva i praćenje napretka.

U istom periodu, kao što je navedeno u gornjem tekstu, proširene su definicije i obuhvat, kao i izvještavanje o pokazateljima socijalne uključenosti EU kako bi bolje odrazili složenije shvatanje društvenog blagostanja. Ciljevi održivog razvoja i pokazatelji socijalne uključenosti EU se nalaze u Prilogu 2, a relevantni ciljevi i pokazatelji su označeni u grafikonima i tabelama u poglavljima koja slijede.

Na slici 1 su prikazane vrijednosti indeksa humanog razvoja za Bosnu i Hercegovinu i šire susjedstvo.

Slika 1. Regionalni trendovi u humanom razvoju, 2000–2019.

Izvor: UNDP, <http://www.hdr.undp.org/en/data>.

*podaci za Crnu Goru su na raspolaganju od 2003. godine.

U periodu od 2000. do 2018. godine je svaka od ovih zemalja pokazala postepeno poboljšanje, osim efekata svjetske ekonomske krize 2007-2009. godine, koja je na Bosnu i Hercegovinu utjecala više nego na susjedne zemlje i od koje se sporije oporavljala.³⁰ Hrvatska i Slovenija, dvije najbogatije

²⁹ https://www.undp.org/content/undp/en/home/sdoverview/mdg_goals.html.

³⁰ Veći pad i sporiji oporavak u Bosni i Hercegovini bi se mogao pripisati nedostatku fiskalne ekspanzivne fleksibilnosti zbog režima valutnog odbora, koji veže svoju valutu (KM) za euro.

republike prije raspada bivše Jugoslavije, oporavile su se od efekata krize relativno brzo i zadržale su svoju prvobitnu ekonomsku prednost. Sa druge strane, Bosna i Hercegovina koja ne samo da je u toku sukoba hiljadu devetsto devedesetih pretrpjela ogromne ljudske gubitke, uz razorenu infrastrukturu, nego i daljnje razaranje društvenog tkiva u „zamrznutom” sukobu, koje je uslijedilo nakon rata, sporije se oporavljala.

Indeks humanog razvoja mjeri prosječne nivoe dohotka, zdravlja i obrazovanja za kompletno stanovništvo. Iako odražava agregatne efekte ostvarivanja dohotka i pristupa obrazovanju i zdravstvenim uslugama u Bosnu i Hercegovinu, u poređenju sa drugim zemljama regije, on ne daje nikakav uvid u raspodjelu na cijelu populaciju, što bi bilo presudno za mjerenje socijalne uključenosti.

Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti

Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti (IHDI) je produžetak indeksa humanog razvoja i uveden je 2010. godine kako bi se uzela u obzir raspodjela bogatstva, zdravlja i obrazovanja, kao i njihovi ukupni nivoi. To se postiže izračunavanjem faktora nejednakosti za svaku od tri dimenzije, a zatim množenjem originalne vrijednosti indeksa humanog razvoja za svaku dimenziju brojem jedan i oduzimanjem faktora nejednakosti.

Okvir 5.

Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti (IHDI)

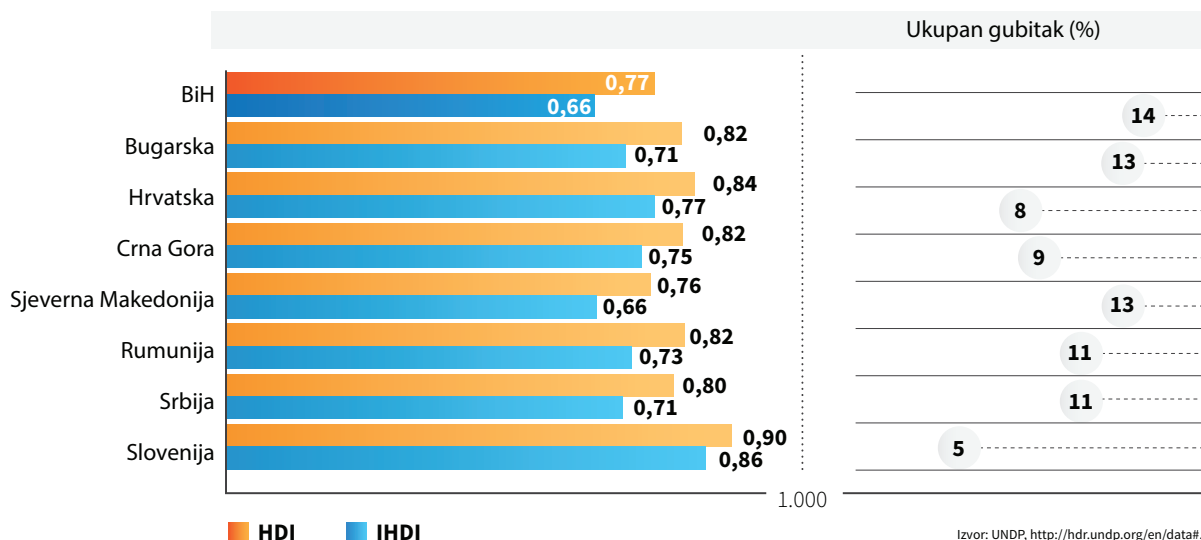
Veliki disbalans u mogućnostima i izboru ljudi proistječe iz nejednakosti u pogledu dohotka, ali i obrazovanja, zdravlja, glasa, pristupa tehnologiji i izloženosti šokovima. Jazovi u humanom razvoju odražavaju nejednake mogućnosti u pristupu obrazovanju, uslugama zdravstvene zaštite, zapošljavanju, kreditnim sredstvima i prirodnim resursima zbog roda, grupnog identiteta, dohodovnog dispariteta i mjesta prebivališta. Nejednakost nije samo normativno pogrešna; ona je također i opasna. Ona može poticati ekstremizam i podrivati podršku inkluzivnom i održivom razvoju. Visoka nejednakost može dovesti do negativnih posljedica po društvenu koheziju i kvalitetu institucija i politika, što opet može usporiti napredak u humanom razvoju.

Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti se objavljuje od 2010. godine u nastojanju da se obuhvati distribucija humanog razvoja unutar zemalja. Kada je jednakost savršena, tada je vrijednost indeksa humanog razvoja i indeksa humanog razvoja prilagođenog nivou nejednakosti jednaka. Kada postoji nejednakost u distribuciji zdravstva, obrazovanja i dohotka, indeks humanog razvoja u društvu je niži od agregatnog indeksa humanog razvoja. Što je viši nivo nejednakosti, to je niži indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti (i veća je razlika između njega i indeksa humanog razvoja).

Indeksi i pokazatelji humanog razvoja ustanovljeni od strane UNDP-a, Statistički ažurirani izvještaj za 2018.

Na sljedećoj slici je prikazan indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti za istu grupu zemalja. Dok prosječan gubitak globalne vrijednosti indeksa humanog razvoja usljed nejednakosti iznosi oko 20%, gubitak u zemljama Zapadnog Balkana, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, gdje je taj gubitak najveći, pada ispod globalnog prosjeka.

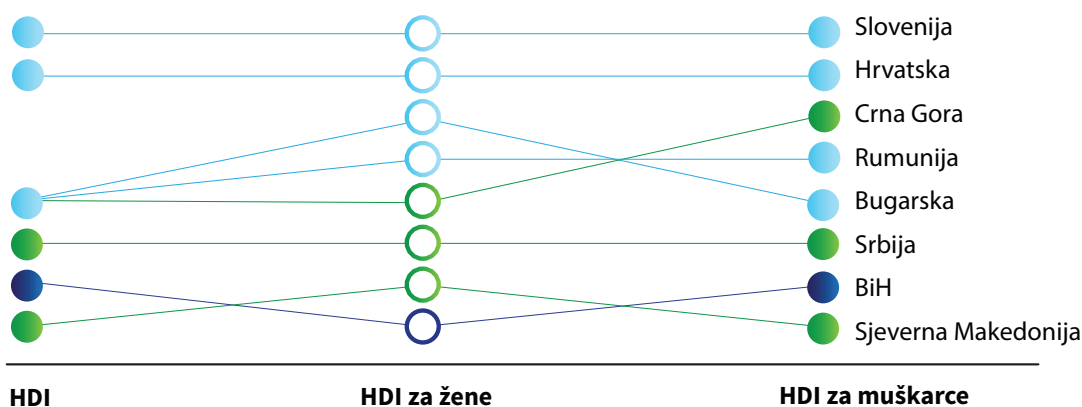
Slika 2. Indeks humanog razvoja prilagođen nivou nejednakosti i indeks humanog razvoja, 2019.

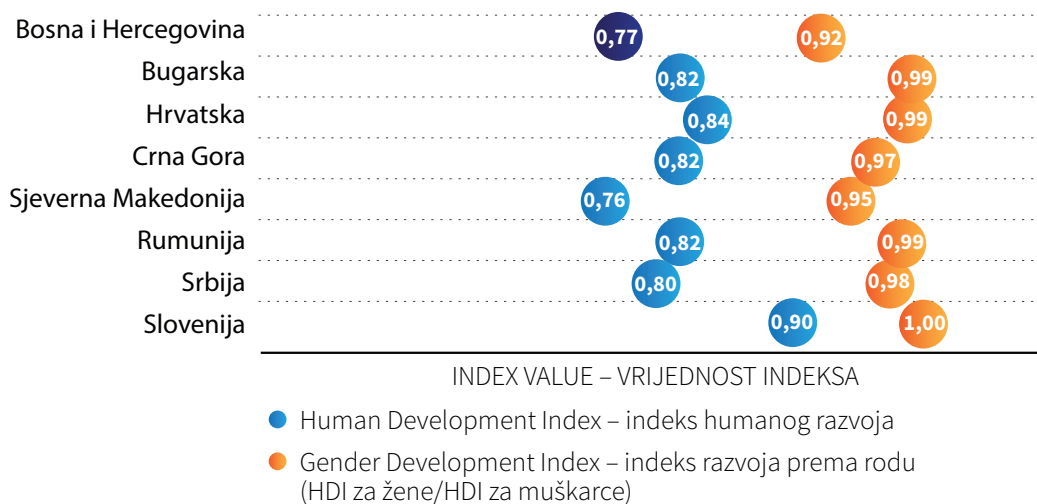

Indeks razvoja prema rodu

Indeks razvoja prema rodu mjeri jazove u postignućima u humanom razvoju, objašnjavajući disparitete između žena i muškaraca u tri osnovne dimenzije humanog razvoja– zdravlje, znanje i životni standardi– koristeći iste pokazatelje za svoje komponente kao i indeks humanog razvoja. Indeks razvoja prema rodu je omjer pokazatelja indeksa humanog razvoja koji su izračunati odvojeno za žene i muškarce metodologijom koja se koristi za izračunavanje indeksa humanog razvoja. To je direktna mjera rodnog jaza, koja pokazuje indeks humanog razvoja za žene kao postotak indeksa humanog razvoja za muškarce.

Slika 3. Indeks humanog razvoja i indeks razvoja prema rodu, 2019.

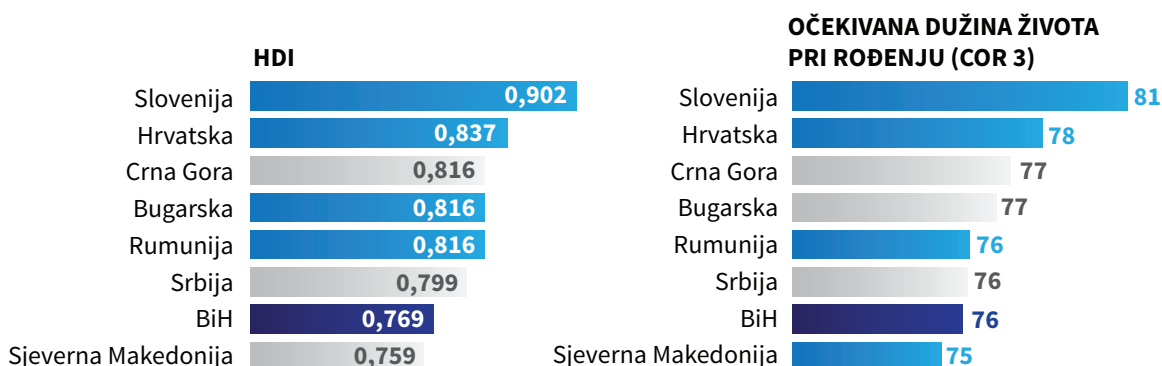

Izvor: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data#>.

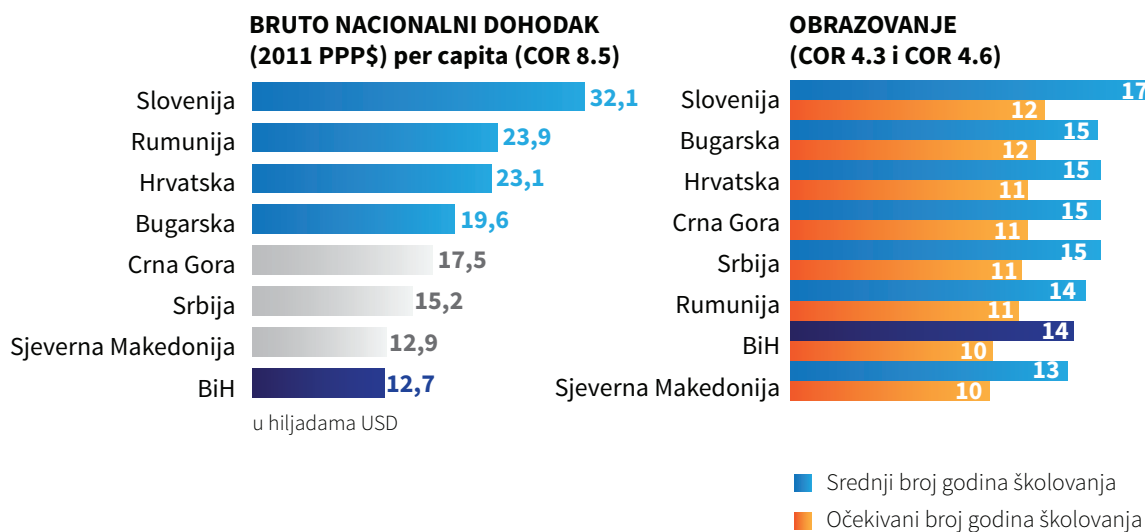
Na gornjoj slici je prikazan relativno konzistentan jaz u cijeloj regiji, uz veći disparitet između muškaraca i žena, u prilog muškarcima, u Crnoj Gori i Bosni i Hercegovini, i u prilog ženama u Bugarskoj i Sjevernoj Makedoniji, i nepostojanje mjerljivog dispariteta u Sloveniji i Hrvatskoj.³¹

Kao što je prikazano na slici 4, pogled na svaku komponentu indeksa humanog razvoja daje drugačiju sliku. Kao što je prikazano na slici 5, rodni jaz u indeksu humanog razvoja je gotovo u cijelosti rezultat razlike u dohotku muškaraca i žena i varira među zemljama, s tim da je u svim zemljama značajan. U svim zemljama regije je očekivana dužina života veća za žene, jaz u očekivanom broju godina školovanja je nešto veći, dok je srednji broj godina školovanja za žene u svim zemljama vrlo malo iza srednjeg broja godina školovanja za muškarce.

Slika 4. Regionalni indeks razvoja prema rodu i indeks humanog razvoja po komponentama, 2019.

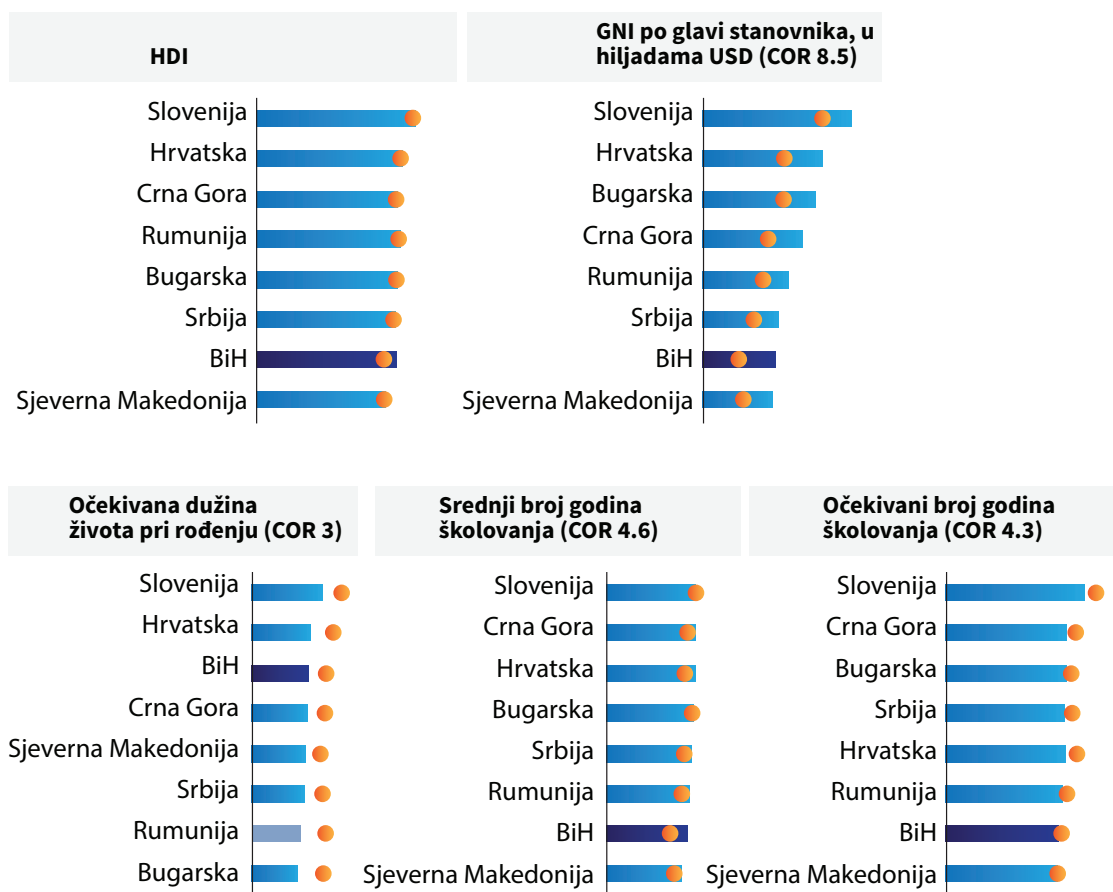

³¹ Prilikom računanja nejednakosti između dvije vrijednosti, vrijednost indeksne vrijednosti 1 predstavlja apsolutnu jednakost i zbog toga vrijednosti za Sjevernu Makedoniju i Bugarsku, koje imaju veći disparitet u prilog ženama, iznose 0,95 odnosno 0,99. Samo je Slovenija dostigla potpunu jednakost (indeksna vrijednost 1).

Izvor: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data#>.

Slika 5. Regionalni indeks razvoja po komponentama, prema spolu, 2019.

Izvor: UNDP, <http://hdr.undp.org/en/data>.

SOCIJALNA UKLJUČENOST U INSTITUCIONALNIM STRUKTURAMA U BOSNI I HERCEGOVINI: POGLED IZ SREDIŠTA

U ovom poglavlju ćemo sagledati sisteme socijalnih sektora u Bosni i Hercegovini za koje su dati kompozitni rezultati u prethodnom poglavlju. Prvo ćemo prikazati međunarodno uporedive ishode za svaki sektor, a nakon toga ćemo dati kratak opis formalne strukture svakog sektora. Potom ćemo se osvrnuti na pružanje i kvalitetu usluga u svakom sektoru i identificirat ćemo očigledne nedostatke u pružanju usluga i barijere koje onemogućavaju pristup uslugama. Sugestije za rješavanje takvih barijera ili nedostataka su predstavljene u zaključcima i preporukama u posljednjem poglavlju ovog izvještaja.

Bosna i Hercegovina je klasificirana kao „zemlja gornjeg srednjeg dohotka”. Kao bivša republika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Bosna i Hercegovina je naslijedila potpuno artikulirani savremeni sistem obrazovanja, zdravstvene zaštite, socijalnog osiguranja i socijalne zaštite. Osnovne strukture ovog sistema su i danas prisutne, međutim, utjecaj sukoba hiljadu devetsto devedesetih te nakon toga utjecaj ekonomske tranzicije, eksternog ekonomskog šoka, mjera štednje, niskog rasta i sve veće nejednakosti ostavio je mnoge dijelove ovog sistema nesposobnim da pruže kvalitetnu zaštitu i obezbijede jednakost u pristupu koju zahtijevaju njeni građani.

2.1 Stanovništvo: Distribucija, raznolikost i dinamika

Kratak pregled statističkih podataka

Prvi poslijeratni popis, koji je proveden 2013. godine, najnoviji je autoritativni izvor informacija o veličini, rodu, lokaciji i drugim karakteristikama stanovništva u Bosni i Hercegovini.³² Agencija za statistiku BiH (BHAS) redovno objavljuje izvještaje na osnovu socijalnih, ekonomskih i drugih informacija za ukupnu populaciju koja je predmet interesa istraživanja, a koje joj dostave entitetski zavodi za statistiku, ili na osnovu informacija iz istraživanja provedenih na reprezentativnim uzorcima, kao što su anketa o potrošnji domaćinstava, anketa o radnoj snazi, istraživanje višestrukih pokazatelja i druga istraživanja koja BHAS provodi u saradnji sa entitetskim zavodima za statistiku i bilateralnim i međunarodnim agencijama, koja se također smatraju autoritativnim i koja su provedena u skladu s međunarodnim definicijama i standardima.

U ovom izvještaju se oslanjamo na statističke podatke proizvedene u zemlji, gdje god je to moguće. Također navodimo i statističke podatke međunarodnih organizacija radi poređenja sa susjednim zemljama. Izvori svih statističkih podataka korištenih u ovom izvještaju i metodologija njihove proizvodnje se nalaze na web stranicama navedenim u fusnotama, u dodatku s popisom literature i u prilogima.

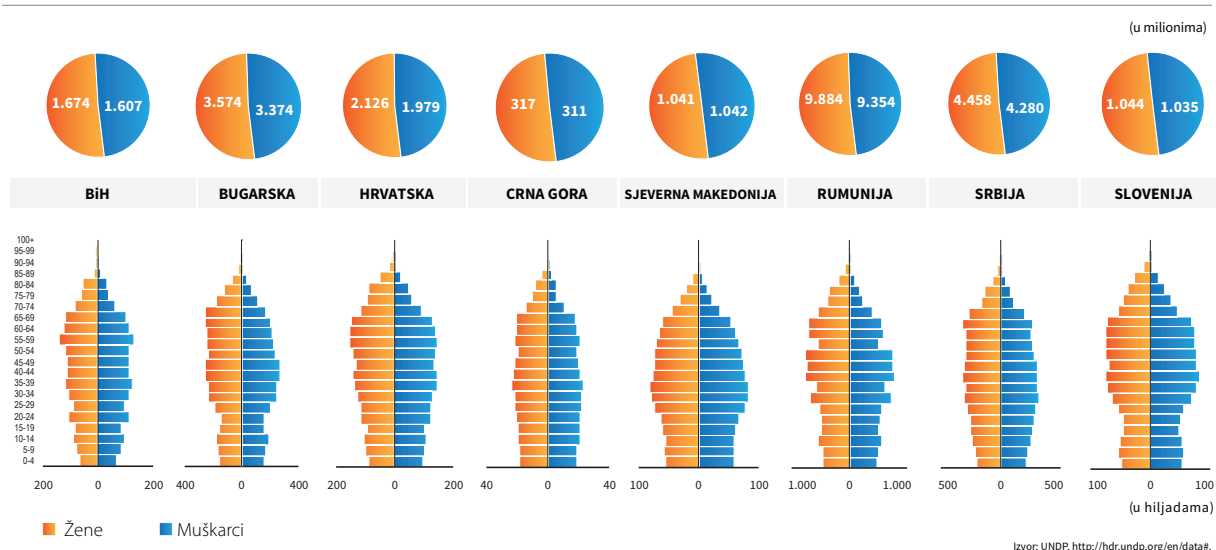
³² Republika Srpska je uložila prigovor na metodologiju popisa iz 2013. godine i dovela u pitanje rezultate popisa. Među mjerama iz ključnih kratkoročnih prioriteta za Vijeće ministara Bosne i Hercegovine, entitete i EU je usvajanje mape puta za pripremu sljedećeg popisa 2020/2021. Dodatak uz Zaključke sa sastanka na visokom nivou o srednjoročnim socioekonomskim reformama, Bijeljina, 13. februar 2020.

Prema konačnim rezultatima popisa iz 2013. godine, ukupan broj stanovnika iznosi 3,53 miliona. Kao što je opisano u ovom dijelu i drugdje u izvještaju, u Bosni i Hercegovini je od popisa prisutan značajan nivo emigracije. Potrebno je naglasiti da su migracije najteža komponenta demografije u pogledu preciznog mjerenja, a u slučaju Bosne i Hercegovine je to još teže s obzirom na to da je popis iz 2013. godine do danas jedino sveobuhvatno poslijeratno prikupljanje podataka o kompletnom stanovništvu zemlje. Svi statistički podaci o stanovništvu koji nisu izvučeni iz popisa iz 2013. godine, kao što su stope nataliteta ili stope učešća u radnoj snazi, su procjene bazirane na projekcijama ili naknadnim istraživanjima na osnovu reprezentativnog uzorka.

2.1.1 Demografska slika

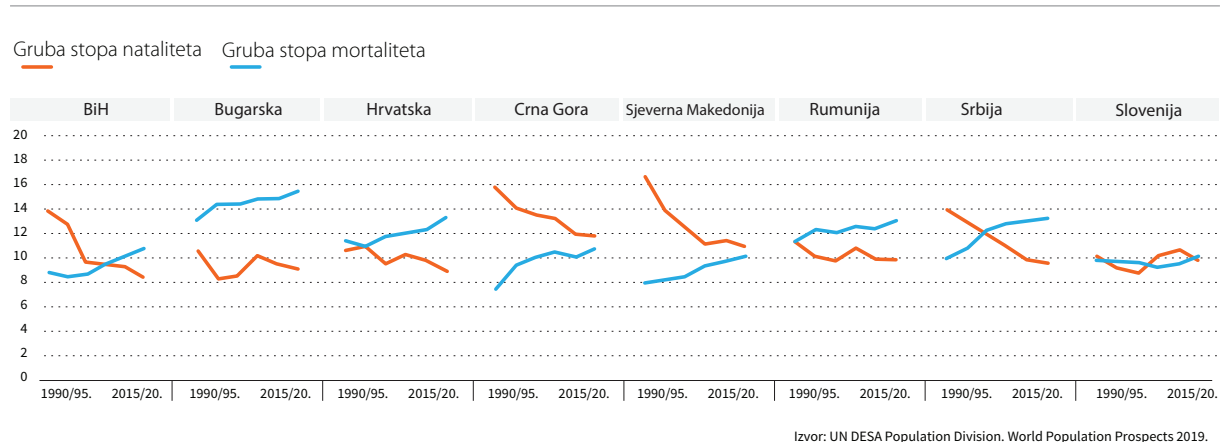
Na slici u daljnjem tekstu je prikazan projicirani broj stanovnika i starosna struktura stanovništva Bosne i Hercegovine u 2020. godini, u poređenju sa susjednim zemljama. Bez obzira na razlike, starosne strukture su ipak slične.

Slika 6. Projicirana struktura stanovništva i starosna struktura u 2020.

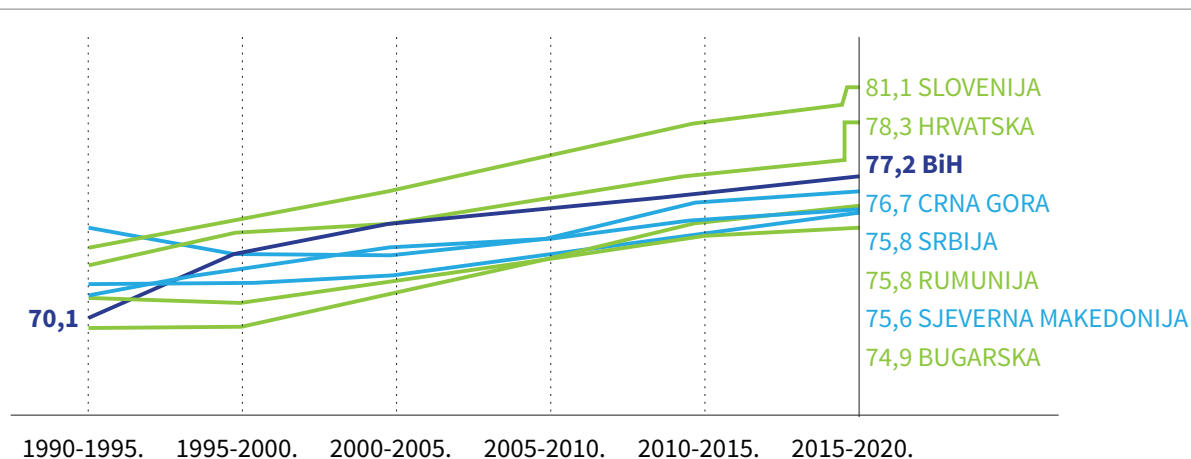
Kao što je prikazano na slici 7, u većini zemalja regije, uključujući i Bosnu i Hercegovinu, prisutne su stope negativnog prirodnog priraštaja stanovništva, s tim da su Crna Gora i Sjeverna Makedonija jedine zemlje u kojima je godišnji broj novorođenih još uvijek veći od godišnjeg broja umrlih. Ipak, trend u obje zemlje se kreće u smjeru negativnog prirodnog priraštaja stanovništva, dok se stope nataliteta i mortaliteta u Sloveniji kreću oko nule.

Slika 7. Trend u gruboj stopi nataliteta i mortaliteta, 2019.

Sa očekivanom dužinom života pri rođenju od 77,2 godine, Bosna i Hercegovina je uporediva sa svojim susjedima i razvijenijim zemljama Zapadne Evrope. Kada se promatra skupa sa stanovništvom, gore prikazanim stopama nataliteta i mortaliteta i sa stopama očekivanog trajanja zdravog života u dijelu o zdravlju u daljnjem tekstu, može se očekivati da će sadašnja dinamika postepeno dovesti do brojčano manjeg i starijeg stanovništva u narednim godinama. Međutim, potrebno je naglasiti da srednjoročne i dugoročne projekcije stanovništva u velikoj mjeri podliježu revizijama zbog utjecaja internih i eksternih faktora. Bazirane su na prošlim trendovima, koji se ne moraju nastaviti, kao i na pretpostavkama o načinu na koji će se ubuduće razvijati glavne komponente: rođenje, smrt i migracije. Pojava koronavirusa i bolesti COVID-19 je u demografske projekcije unijela još jedan faktor neizvjesnosti.

Slika 8. Očekivana dužina života pri rođenju, 1990–2020.

Izvor: UN DESA Population Division. World Population Prospects 2019.

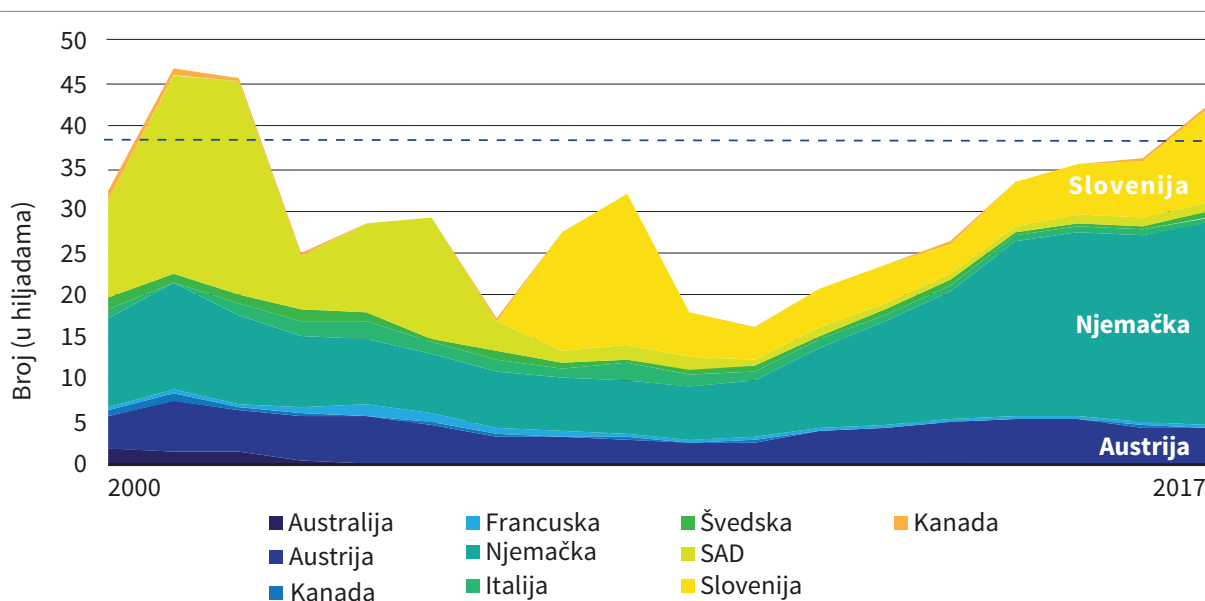
2.1.2 Unutrašnja migracija i emigracija

Migracije također u velikoj mjeri utječu na budući broj stanovnika i starosnu strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine. Strukturu stanovništva oblikuju fluktuacije u distribuciji ljudi unutar zemlje, dok kretanje ljudi preko granice utječe na stope nataliteta i mortaliteta, kao i na broj stanovnika u zemlji. U toku rata je u Bosni i Hercegovini došlo do značajnog gubitka stanovništva i raseljeničtva, i internog i eksternog, dok etnopolitički faktori utječu na poslijeratno preseljenje i raseljenih osoba i povratnika.

U periodu od dvadeset pet godina nakon sukoba, u Bosni i Hercegovini se obrazac kretanja stanovništva više puta mijenjao. Na slici niže su prikazani trendovi emigracije od 2000. do 2017. na osnovu podataka Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj (OECD), koja broji sve osobe kojima je izdana boravišna dozvola po bilo kojem osnovu (u svrhu obrazovanja, rada, spajanja porodice i drugo).

Nakon što su Sjedinjene Američke Države (SAD) bile pretežna destinacija emigranata iz Bosne i Hercegovine početkom dvijehiljaditih godina, stopa odliva građana u SAD je naglo pala, zatim se nakratko vratila, da bi nakon toga drastično opala u vrijeme svjetske finansijske krize i od tada je vrlo ograničena. S padom emigracije u SAD, naglo se povećala emigracija iz Bosne i Hercegovine u Sloveniju. Međutim, doživjevši vrhunac u određenom periodu, počela je opadati s povećanjem emigracije u Njemačku. Slovenija i Austrija su po interesantnosti za iseljenike iza Njemačke.

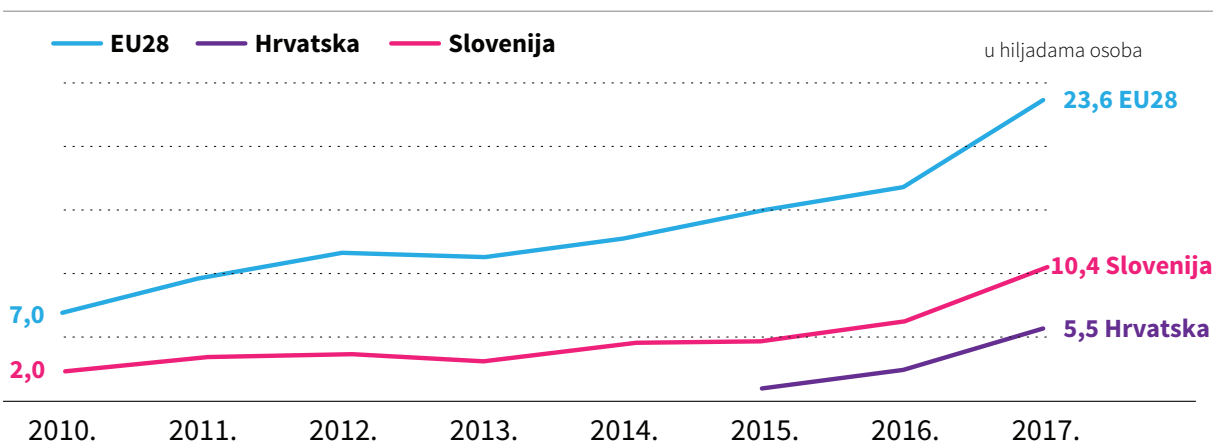
Slika 9. Trend migracija državljana Bosne i Hercegovine svih dobi u zemlje članice OECD-a

Izvor: OECD International Migration Database.

Detalnija slika promjene trendova migracija u Bosni i Hercegovini se može izvući iz podataka koje prikuplja EU, a koja obuhvata starosnu dob i vrstu izdanih viza, kao i zemlje porijekla i odredišta migranata. Niže navedeni podaci za period od 2010. godine pokazuju sličan obrazac stalnog porasta emigracije u zemlje EU, a nakon toga postepenije povećanje stope emigracije u Sloveniju, te nakon 2015. godine povećanje emigracije u Hrvatsku.³³

Slika 10. Prve dozvole boravka izdane državljanima Bosne i Hercegovine u EU po svim osnovama

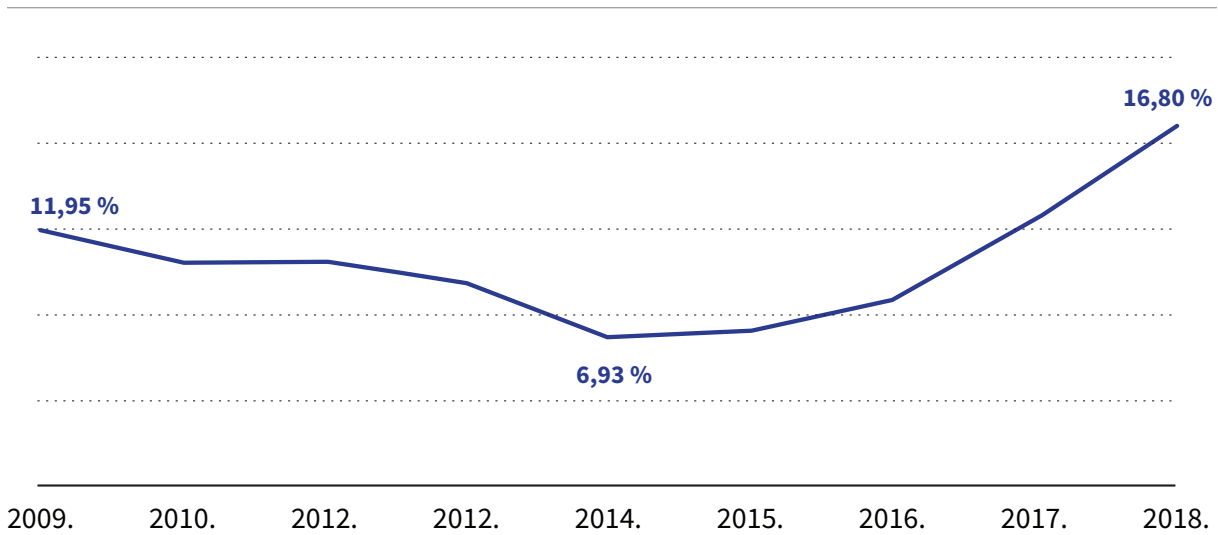

Izvor: Eurostat online code: migr_resfas.

Filtriranjem podataka o boravišnim vizama izdanim u svrhu obrazovanja, spajanja sa članovima porodice koji već borave u EU i u druge svrhe, na slici 11 su prikazani trendovi u izdavanju viza državljanima Bosne i Hercegovine u svrhu zapošljavanja u državama članicama EU.

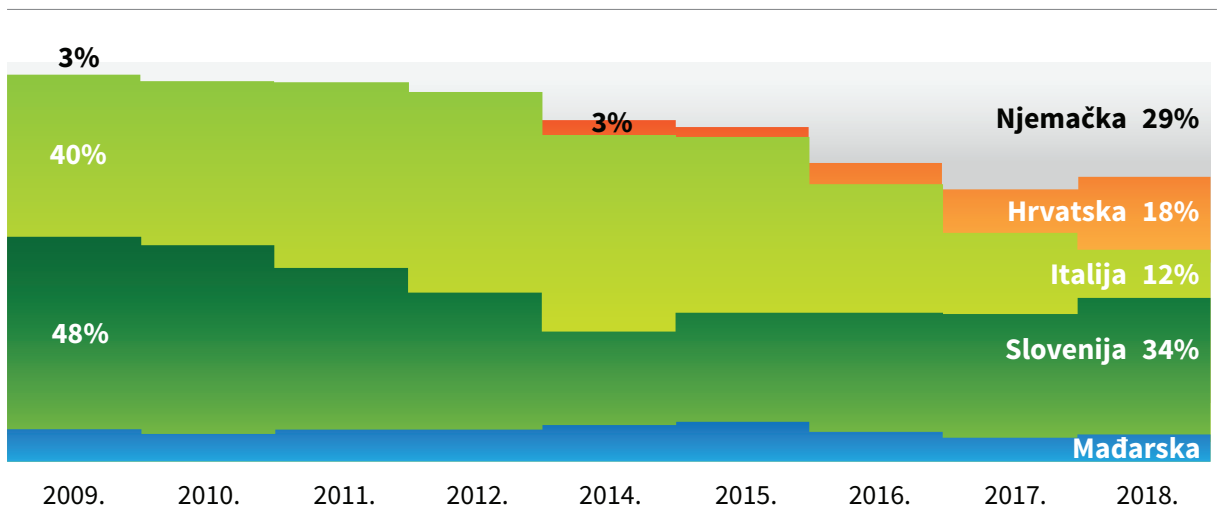
³³ Hrvatska nije bila obuhvaćena podacima OECD-a i Eurostata prije nego što je postala članica EU 2013. godine.

Slika 11. Državljeni Bosne i Hercegovine koji su emigrirali u EU u svrhu obavljanja plaćenih poslova (sve dobi)

Izvor: Eurostat online code: migr_resvalid.

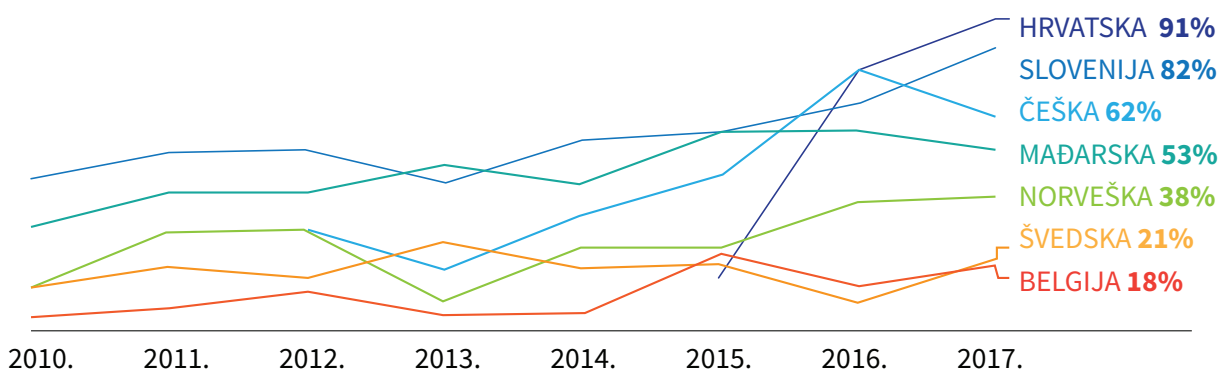
Slika 12. Distribucija državljana Bosne i Hercegovine koji su emigrirali u svrhu obavljanja plaćenih poslova u EU (sve dobi)

Izvor: Eurostat online code: migr_resvalid.

Kada se podaci razvrstaju po dobi, trend migracija u svrhu zapošljavanja pokazuje nagli porast emigracije državljana Bosne i Hercegovine u dobi od 20 do 24 godine u Hrvatsku, a nakon nje u Sloveniju, Republiku Češku i Mađarsku, koji su u zahtjevu za izdavanje prve dozvole boravka u EU naveli rad. Dok su se neke osobe koje su emigrirale u svrhu zapošljavanja ili obrazovanja vratile u Bosnu i Hercegovinu odmah nakon što je izbila pandemija, druge, koje imaju stalnije veze s novim zemljama boravka, u tim zemljama su ostale. Još uvijek je isuviše rano reći koliki će biti učinak pandemije bolesti COVID-19 na ekonomiju zemalja Zapadnog Balkana i procijeniti njene efekte po stanovništvo i obrasce migracija.

Slika 13. Udio radnih viza koje su države članice EU izdale državljanima Bosne i Hercegovine u dobi od 20 do 24 godine

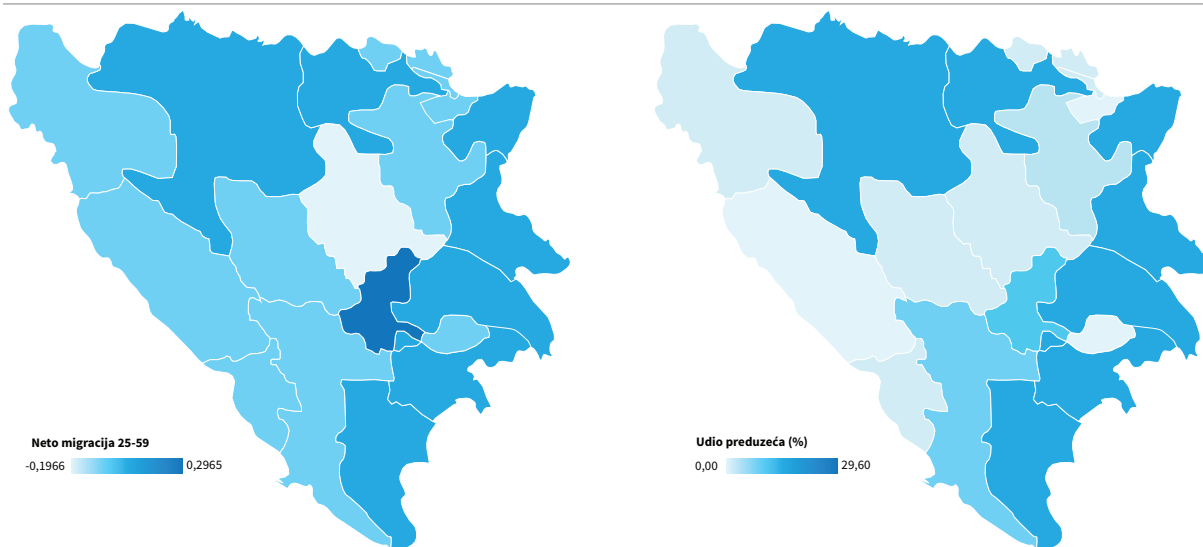

Izvor: Eurostat online code: migr_resfas.

Slični obrasci migracija u svrhu rada na cijelom Zapadnom Balkanu predstavljaju demografski izazov koji je postao glavni razlog za zabrinutost. Očigledno je da će emigracija državljanima Bosne i Hercegovine u najvećoj radnoj snazi i u najboljoj dobi za rađanje u svrhu zapošljavanja u drugim zemljama utjecati na strukturu stanovništva Bosne i Hercegovine, stopu nataliteta, radnu snagu, ekonomiju i društvo u cjelini i da će imati značajne implikacije po budućnost zemlje.

Jednako je važno migraciono kretanje stanovništva unutar zemlje, iako se o tome manje govori nego o emigraciji građana u radno sposobnoj dobi i optimalnoj dobi za rađanje. Kao što su neke zemlje postale odredište za međunarodne migracije, određene regije konstantno gube svoje stanovnike usljed unutrašnje migracije. Na slici 14, mapa na lijevoj strani pokazuje regije koje gube i dobivaju stanovništvo (također vidi i dio 3.6. u daljnjem tekstu), dok mapa na desnoj strani pokazuje distribuciju preduzeća. Obje mape ilustriraju jasan obrazac migracionih kretanja iz siromašnijih i manje razvijenih područja u područja u kojima su mogućnosti pronalaska posla veće i gdje su infrastruktura, usluge i životni standard kvalitetniji.

Slika 14. Neto unutrašnja migracija osoba u dobi od 25 do 59 godina (2012–2018) u odnosu na distribuciju preduzeća u Bosni i Hercegovini u 2017. godini

Izvor: Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine, „Neto migracije“. Podaci o migracijama za Republiku Srpsku su agregatni podaci. Udio preduzeća: Tabela 14.6. u „Poglavlje 14. Bosna i Hercegovina: Profil Akta o malim i srednjim preduzećima“, Indeks MSP politika: Zapadni Balkan i Turska 2019, OECD.

2.2 Obrazovni sistem u Bosni i Hercegovini

U ovom dijelu ćemo detaljno sagledati obrazovanje i ilustrirati način na koji nejednaka distribucija resursa utječe na raspoloživost usluga i stvara barijere. To se odražava na mogućnost pristupa stanovništva s nižim dohotkom, ranjivih kategorija i zajednica koje su u manjini – što je obrazac koji se ponavlja u svim sistemima koji su obrađeni u ovom izvještaju.

Budžet i nadležnost za sektor obrazovanja u Bosni i Hercegovini su dodijeljeni entitetima, a u Federaciji Bosne i Hercegovine kantonima i dalje općinama. Postoji 14 ministarstava ili odjeljenja nadležnih za oblast obrazovanja u Bosni i Hercegovini: Ministarstvo civilnih poslova na državnom nivou, po jedno entitetsko ministarstvo obrazovanja/prosvjete³⁴ i Odjeljenje za obrazovanje Vlade Brčko distrikta te po jedno ministarstvo obrazovanja za svaki kanton u Federaciji Bosne i Hercegovine. Iako ove administrativne jedinice imaju slične nadležnosti, teritorijalna podjela je dovela do nešto drugačijih politika. Dodatne varijacije su prisutne u provedbi državne, entitetskih ili kantonalnih politika u općinama koje su nadležne za upravljanje vaspitno-obrazovnim sistemom na svojoj teritoriji.

Također, postoji i nekoliko institucija na državnom nivou. Među njima, Agencija za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje (APOSO), koja je uspostavljena na državnom nivou 2007. godine,³⁵ nadležna je za izradu zajedničke jezgre nastavnih planova i programa, uspostavljanje standarda učenja, praćenje i evaluaciju postignutih rezultata u obrazovanju, razvoj obrazovanja odraslih i učešće u izradi nacionalnog kvalifikacijskog okvira u Bosni i Hercegovini.³⁶ Agencija za razvoj visokog obrazovanja i osiguranje kvaliteta, uspostavljena 2008. godine, nadležna je za nadzor nad osiguranjem kvalitete od strane domaćih i međunarodnih stručnjaka koji daju ocjenu, obavljaju reviziju kvalitete i daju preporuke za akreditaciju visokoškolskih ustanova.³⁷

2.2.1 Finansiranje sektora obrazovanja

U 2016. godini je Bosna i Hercegovina na javno obrazovanje potrošila 4,3% svog BDP-a.³⁸ Prihodi od indirektnih poreza (PDV, carine, tarife itd.), koji čine najveći izvor javnih prihoda, raspoređuju se prema zakonski utvrđenoj formuli za raspodjelu sredstava za finansiranje funkcija državne uprave, entiteta i Brčko distrikta.³⁹ Republika Srpska, prema svojim zakonima, uplaćuje sredstva u budžete općina i gradova, dok Federacija Bosne i Hercegovine ima svoju zakonski utvrđenu formulu za raspodjelu sredstava prema kantonima i dalje prema općinama, koji su nadležni za upravljanje obrazovnim institucijama. Osim toga, kantoni ubiru porez na dohodak fizičkih osoba i porez na dobit pravnih osoba, dok općinama pripada dio prihoda od poreza na dohodak prikupljenog na njihovoj teritoriji i prihod od poreza na imovinu.

Međutim, potrebno je naglasiti da se u budžete entitetskih i kantonalnih vlada ne uplaćuju sredstva za obrazovanje. Vlada Federacije Bosne i Hercegovine uplaćuje sredstva iz budžeta i namjenske transfere na račun obrazovnih institucija. Republika Srpska i kantoni u Federaciji Bosne i Hercegovine odlučuju o iznosu sredstava koji će obezbijediti iz svog budžeta svakoj obrazovnoj ustanovi posebno.

34 2019. godine je u Republici Srpskoj, uz Ministarstvo prosvjete i kulture, uspostavljeno Ministarstvo za naučnotehnološki razvoj, visoko obrazovanje i informaciono društvo.

35 Zakon o Agenciji za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje („Službeni glasnik Bosne i Hercegovine”, br. 88/07).

36 <https://aposo.gov.ba/en/o-agenciji/>.

37 Okvirni zakon o visokom obrazovanju u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH”, br. 59/07). <http://www.heg.gov.ba/o-nama/OsnovniPodaci.aspx>.

38 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovini, Bruto domaći proizvod prema proizvodnom, dohodovnom i rashodnom pristupu 2016. Sarajevo, 2018. Ukupni javni i privatni rashodi i strana sredstva za obrazovne institucije u 2016. su iznosili 4,7% bruto domaćeg proizvoda. Od toga je 89% bio javni rashod, 10,8% privatni rashod i 0,2% strana sredstva. Podaci za druge godine su na raspolaganju samo preko računa BDP-a: BHAS, 2016. Istraživanje finansijske statistike obrazovanja. http://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/NAC_00_2017_Y1_0_BS.pdf.

39 Za analizu formule za raspodjelu prihoda od poreza vidi dio 2.6.3. u daljnjem tekstu.

Kriterije za dodjelu sredstava određuju ministarstva obrazovanja za svaki entitet/kanton na osnovu finansijske sposobnosti i vladinih prioriteta.

Općine obezbjeđuju budžetsko sufinansiranje obrazovnih ustanova, pri čemu općinska vijeća/skupštine opština utvrđuju šire potrebe i interese škola na njihovoj teritoriji i u skladu s tim izdvajaju sredstva. Finansijska sredstva se u velikoj mjeri raspoređuju na osnovu standarda i normi koje se odnose na minimalnu, optimalnu i maksimalnu veličinu školskih odjeljenja, broj nastavnih sati, broj pripadnika nenastavnog osoblja i na druge troškove tekućeg poslovanja. To znači da je iznos budžeta škola u velikoj mjeri određen normama i standardima baziranim na broju razreda, a ne na broju učenika.⁴⁰

Okvir 6.

Nejednakost u obrazovanju

Potrošnja po učeniku u osnovnoškolskom obrazovanju značajno varira u zemlji, što sugerira visok nivo nejednakosti u distribuciji resursa. Potrošnja po učeniku je za oko 24% veća u Federaciji Bosne i Hercegovine nego u Republici Srpskoj: u FBiH ona iznosi 2.750 KM, a u RS-u 2.213 KM.⁴¹ Ovo vjerovatno odražava decentraliziranu strukturu obrazovanja u Federaciji Bosne i Hercegovine, kao i postojanje niza zakona o plaćama kojima su regulirane i plaće nastavnog osoblja. Također, postoje znatne varijacije i među kantonima, u kojima se potrošnja po učeniku kreće od 2.000 KM u Tuzlanskom kantonu do preko 4.300 KM u Zapadnohercegovačkom kantonu.⁴² U određenoj mjeri to odražava razlike u troškovima pružanja usluga između ruralnih i gusto naseljenih kantona. Međutim, značajne varijacije će vjerovatno rezultirati nejednakom kvalitetom obrazovanja i nejednakim pristupom djece obrazovanju u kantonima.

Potrošnja po učeniku u srednjoškolskim obrazovnim ustanovama je također nekonzistentna u entitetima. Kao i u osnovnom obrazovanju, Federacija Bosne i Hercegovine troši oko 23% više od Republike Srpske za srednjoškolske ustanove po učeniku: Federacija Bosne i Hercegovine troši 2.608 KM, a Republika Srpska 2.122 KM. U Kantonu Sarajevo i Bosansko-podrinjskom kantonu Goražde u Federaciji Bosne i Hercegovine prosječan utrošak po učeniku iznosi 3.568,32, odnosno 3.177,10 KM i značajno je veći od prosječne potrošnje po učeniku na nivou Federacije Bosne i Hercegovine. Sa druge strane, nivoi potrošnje po učeniku u Srednjobosanskom kantonu i Kantonu Zapadna Hercegovina u iznosu od 2.143,06, odnosno 2.177,90 KM, znatno su ispod prosjeka na nivou Federacije Bosne i Hercegovine.⁴³

2.2.2 Jaslice, vrtići i program predškolskog odgoja i obrazovanja djece u godini pred polazak u školu

Predškolski odgoj i obrazovanje je namijenjen djeci uzrasta od šest mjeseci do polaska u osnovnu školu. Sastoji se od tri nivoa: jaslice (za djecu uzrasta od 6 mjeseci do navršene 3 godine), vrtići (za djecu uzrasta od 3 do navršenih 6 godina) i pripremni predškolski program u godini pred polazak u školu za djecu uzrasta od 5,5 i 6,5 godina.

40 Svjetska banka (2019).

41 Ibid.

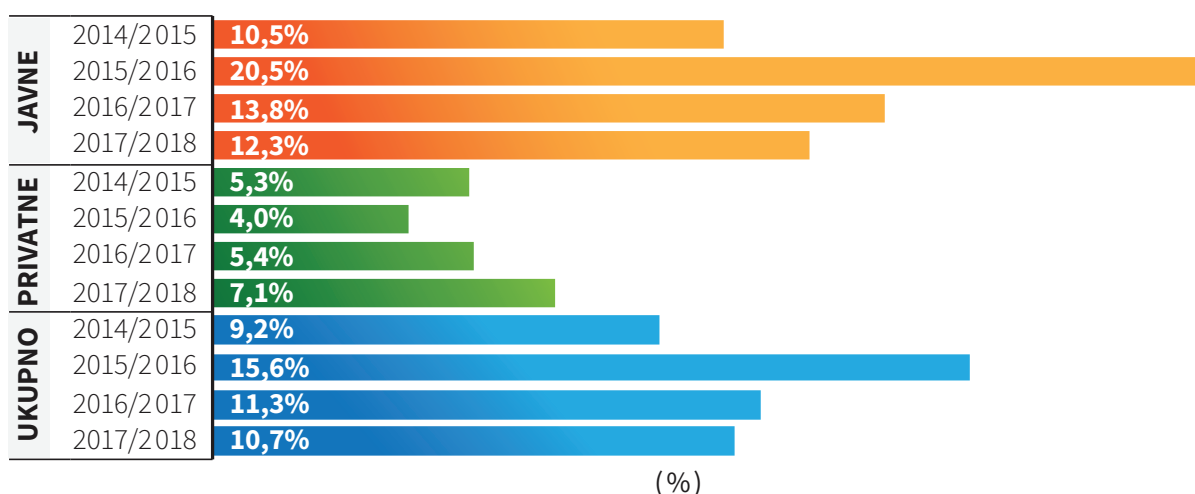
42 Ibid.

43 Ibid.

Prema UNICEF-ovom istraživanju višestrukih pokazatelja, provedenom krajem 2011. i početkom 2012. godine, 13,1% djece u Bosni i Hercegovini je bio obuhvaćen ranim odgojem i obrazovanjem (uzrast 0–5).⁴⁴ Javnim vrtićima upravljaju općinska ili gradska vijeća/skupštine opština ili gradova i prednost se daje upisu djece čiji su roditelji u radnom odnosu. Iako su troškovi boravka djece u javnim ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje subvencionirani, roditelji snose dio troškova. Osim toga, one ne postoje u svim općinama⁴⁵, nivoi subvencija i cijena vrtića su različiti u kantonima i u Republici Srpskoj, a raspoloživi prostor je ispod nivoa potražnje. Privatne jaslice i vrtići, koji naplaćuju boravak, ograničeni su na porodice koje mogu priuštiti takav trošak.⁴⁶

U školskoj 2019/2020. godini Bosna i Hercegovina je imala ukupno 326 ustanova za predškolski odgoj i obrazovanje, od čega je 157 javnih ustanova, a 169 su privatne, s ukupno 30.587 djece (uzrasta 0–6).⁴⁷ Niska stopa obuhvata djece ranim i predškolskim odgojem i obrazovanjem se može pripisati nedostatku dovoljnog prostora u jaslicama i vrtićima koji su javne ustanove, posebno u ruralnim sredinama. To je također povezano i s dohotkom domaćinstava zbog visokih cijena boravka i u javnim i u privatnim ustanovama.⁴⁸ Statistički podaci naglašavaju nedovoljan kapacitet u postojećim predškolskim ustanovama.

Slika 15. Udio djece koja nisu upisana u ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja zbog nedostatka kapaciteta (cilj održivog razvoja 4.2)

Izvor: Statistički bilteni, statistika obrazovanja, 2016, 2017, 2018, 2019.
Tabela 1. Predškolske ustanove u školskoj godini. BHAS.

Pripremni program predškolskog odgoja i obrazovanja za djecu u godini pred polazak u školu je obavezan u osam od deset kantona Federaciji Bosne i Hercegovine i preporučuje se, ali nije obavezan u Republici Srpskoj.⁴⁹ Čak je u kantonima u kojima je program obavezan, učešće relativno nisko. U školskoj 2011/2012. godini 16% djece u Bosni i Hercegovini koja su pohađala prvi razred osnovne škole pohađalo je program predškolskog odgoja i obrazovanja (uzrasta od 5 do 6 godina) u prethodnoj godini: 18,4% u Federaciji Bosne i Hercegovine i 13,3% u Republici Srpskoj.⁵⁰ Udio djevojčica (25%) je bio veći od udjela dječaka (10%), a također je udio djece koja žive u urbanim sredinama

44 UNICEF-ovo istraživanje višestrukih pokazatelja 2011–2012.

45 U 30 od ukupno 143 općine u Bosni i Hercegovini nijedna škola nije imala predškolski program (USAID, 2016).

46 Kanton Sarajevo je subvencionirao privatne vrtiće prvi put u školskoj 2019/2020 godini.

47 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, *Obrazovna statistika – Predškolski odgoj i obrazovanje u školskoj 2019/2020. godini*, Statistički bilten Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine, 31. 3. 2020.

48 U urbanim područjima možda postoji puno veći broj privatnih predškolskih ustanova i vrtića koji nisu evidentirani u zvaničnom sistemu i koji su registrirani kao udruženja ili nisu nikako registrirani, u kojima se male grupe djece u stanovima igraju i uče na nestrukturiran način. Nedostaci ovog mehanizma samopomoći za nezaposlene i zaposlene majke su: djeca nisu osigurana, nije izvršen inspekcijski pregled prostora i djeca moraju pohađati obavezni predškolski program u godini prije polaska u školu.

49 USAID (2016).

50 Svaki kanton ima svoja pravila o obaveznom predškolskom obrazovanju, ali je obično obavezno 150 sati u godini pred polazak u prvi razred. UNICEF, Multiple Indicator Cluster Survey 2011–2012. Dostupno na: <https://mics.unicef.org/surveys>.

(25%) bio veći od udjela djece u ruralnim sredinama (13%). Najsnažnija je korelacija s visinom dohotka domaćinstva, pri čemu je obuhvat djece predškolskim odgojem i obrazovanjem porastao sa 6% u najsiromašnijem kvintilu na 39% u najbogatijem.⁵¹ Od školske 2018/2019. godine je učešće u predškolskom odgoju i obrazovanju znatno unaprijeđeno.

Federacija Bosne i Hercegovine: Prema procjenama Federalnog ministarstva obrazovanja i nauke, 22% djece je od treće godine života do polaska u školu završilo neku vrstu programa predškolskog odgoja i obrazovanja. To je bio vrtić ili program predškolskog odgoja i obrazovanja za djecu u godini pred polazak u školu u vrtiću.⁵²

Brčko distrikt: Obuhvat djece programom predškolskog odgoja i obrazovanja u godini pred polazak u školu u proteklih devet godina je u Brčko distriktu bio veći nego u oba entiteta.⁵³ Bolji ishodi u Brčko distriktu su povezani s njegovom relativno malom veličinom i usklađenijim djelovanjem na smanjenju nejednakosti u obrazovanju i unapređenju uključenosti.

Republika Srpska: Ministarstvo prosvjete i kulture procjenjuje da je u prosjeku 22,5% djece upisane u prvi razred osnovne škole pohađalo program predškolskog odgoja i obrazovanja. Od 2011. godine RS organizira tromjesečni program predškolskog odgoja i obrazovanja za djecu koja nisu upisana u vrtić. Program od tri sata dnevno, dva dana sedmično, od marta do kraja maja, ostvaruje se u predškolskim ustanovama ili osnovnim školama u sredinama u kojima nema predškolskih ustanova, na osnovu osiguranih sredstava u budžetu Republike Srpske i drugih izvora finansiranja i smatra se da je njim obuhvaćeno od 35% do 45% djece koja se upisuje u prvi razred osnovne škole.⁵⁴

Romi predstavljaju mali, ali zaseban segment stanovništva, iako je ukupan broj Roma u BiH predmet debate. Prilikom popisa stanovništva 2013. godine, 12.600 građana izjasnilo se kao Romi te tako Romi čine 0,36% ukupnog stanovništva. Međutim, drugi izvori daju znatno više procjene.⁵⁵ S obzirom na to da tipično istraživanje opće populacije na osnovu uzorka ne bi obuhvatilo dovoljan broj Roma da bi se izvukli pouzdani zaključci, UNICEF je proveo paralelnu verziju svog istraživanja višestrukih pokazatelja o romskoj populaciji u 2011. i 2012. godini, kojim je obuhvaćeno 1.791 romsko domaćinstvo. To istraživanje je pokazalo da je 1,5% romske djece upisano u ustanove predškolskog odgoja i obrazovanja i da je 4,1% romske djece upisane u prvi razred osnovne škole bilo prethodno uključeno u programe predškolskog odgoja i obrazovanja; postotak dječaka je bio nešto veći u odnosu na postotak djevojčica (4,4% dječaka i 3,7 % djevojčica).⁵⁶

2.2.3 Osnovno obrazovanje

Od 2004. godine je devetogodišnje osnovno obrazovanje obavezno za svu djecu uzrasta od 6 do 15 godina. Djeca koja navršše šest godina do 1. septembra tekuće godine upisuju se u prvi razred osnovne škole.⁵⁷ Od prvog do četvrtog razreda provodi se razredna nastava. Od petog do devetog

51 Ibid.

52 Ujedinjene nacije u Bosni i Hercegovini, *Dobrovoljni izvještaj Bosne i Hercegovine o provođenju Agende 2030. i ciljeva održivog razvoja*, 2019.

53 To je propisano Zakonom o predškolskom odgoju i obrazovanju Brčko distrikta. Dostupno na: <https://sindikato-obrazovanje.ba/wp-content/uploads/2019/10/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju.pdf>. Odjeljenje za obrazovanje i Pododjeljenje za predškolsko i osnovno obrazovanje nude besplatan prijevoz za djecu koja žive na udaljenosti od najmanje tri kilometra i za svu djecu s teškoćama u razvoju, bez obzira gdje žive. Dostupno na: http://vlada.bdcentral.net/Publication/Read/nabavljena_dva_nova_specijalna_vozila_za_prevoz_ucenika_sa_posebnim_potrebama?lang=hr. U Brčko distriktu su uobičajene inicijative za korporativnu društvenu odgovornost. Dostupno na: <https://radiobrcko.ba/vijesti-brcko/brcko-bimal-darovao-vrticu-nasa-djeca-kombi-za-prijevoz-djece/>). Osim toga, postoji značajna saradnja i inovacije kroz međunarodne projekte, kao što je Indeks uključenosti organizacije Save the Children UK i Norveške. Dostupno na: www.ombudsmen.gov.ba/documents/ombudsmen_doc2013020406384261cro.pdf.

54 Ibid.

55 Prema Akcionom planu Bosne i Hercegovine za rješavanje problema Roma u oblastima zapošljavanja, stambenog zbrinjavanja i zdravstvene zaštite od 2017. do 2020. godine Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH, procjena je, na osnovu informacija općina i romskih udruženja, da u Bosni i Hercegovini živi od 35.000 do 45.000 Roma.

56 <https://www.unicef.org/bih/en/reports/bosnia-and-herzegovina-roma-survey>.

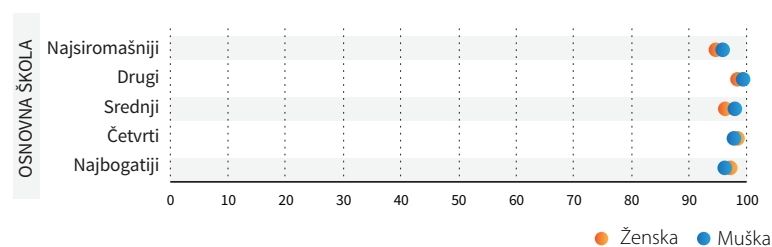
57 Tačan uzrast ovisi o tome u kojem mjesecu u godini je dijete rođeno, tako da će neka djeca biti upisana u prvi razred u dobi od 5, a ne 6 godina i završiti svaki razred mlađa od gore navedenog uzrasta.

razreda se provodi predmetna nastava, međutim, aranžmani se razlikuju među entitetima i kantonima.⁵⁸ U nekim selima je u lokalnoj školi nastava organizirana samo od prvog do četvrtog razreda i učenici moraju putovati do obližnjih, većih sela u kojima pohađaju preostalih pet razreda osnovnog obrazovanja. Od općina se očekuje da obezbijede školski prijevoz autobusom za učenike obaveznog devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja,⁵⁹ međutim, u nekim manjim selima roditelji moraju organizirati prijevoz za svoju djecu. Postoje svjedočenja da djeca moraju do škole u susjednom selu pješice prelaziti veliku razdaljinu.⁶⁰

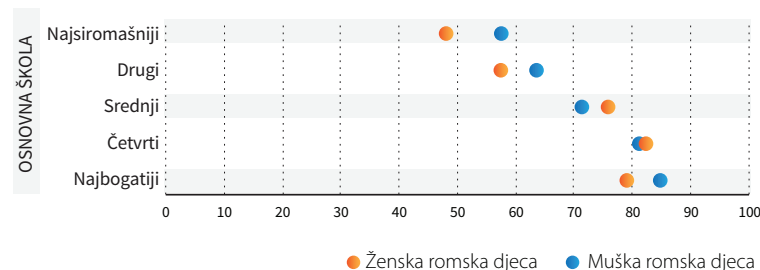
U istraživanju višestrukih pokazatelja u 2011. i 2012. godini (MICS) je ustanovljeno da je u svim grupama visok udio djece osnovnoškolske dobi koja pohađaju nastavu: 97% u Federaciji Bosne i Hercegovine i 99% u Republici Srpskoj, 97% u urbanim područjima i 98% u ruralnim i 98% dječaka i djevojčica u cijeloj zemlji. Međutim, za porodice u najsiromašnijem dohodovnom kvintilu je pohađanje nastave palo na 95,4%.⁶¹ Svega 47% romske djece uzrasta šest godina je bilo upisano u prvi razred osnovne škole. Međutim, do navršene sedme godine je broj romske djece upisane u školu porastao na 67%, te na 80% za djecu s navršenih 10 godina, da bi zatim pao na ispod 70% za djecu do navršenih 14 godina. Ukupno 75% romske djece koja upišu prvi razred osnovne škole dospije do završnog razreda osnovne škole (ovaj podatak uključuje i učenike koji ponavljaju razrede osnovne škole).⁶²

Slika 16. Poređenje pohađanja nastave romske i druge djece prema dohodovnom kvintilu (cilj održivog razvoja 4.5)

Neto stopa pohađanja (prilagođena) prema kvintilu indeksa imovinskog stanja

Romi- Neto stopa pohađanja (prilagođena) prema kvintilu indeksa imovinskog stanja

*MICS istraživanje provedeno 2011. i 2012. je posljednje istraživanje na osnovu reprezentativnog uzorka.

58 Naprimjer, u Kantonu Sarajevo, od I do IV razreda provodi se razredna nastava, a u VI, VII, VIII i IX razredu predmetna. Neki nastavnici razredne nastave od I do IV razreda drže nastavu učenicima V razreda, kao i neki nastavnici koji drže nastavu učenicima od VI do IX razreda. Međutim, za to im je potrebno posebno odobrenje nadležnog ministarstva. U Tuzlanskom kantonu jedan nastavnik drži časove iz svih predmeta učenicima od I do IV razreda, a predmetni nastavnici drže nastavu učenicima od V do IX razreda. Zakonom na nivou BiH i FBiH nije određen način na koji će se organizirati nastava u osnovnoj školi. Međutim, u RS-u postoji zakon (Zakon o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, „Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 44/17 od 16. 5. 2017), kojim su propisane tri trijade ili ciklusi u kojima se stječe obrazovanje u tri razreda: prva trijada: I-III razred, druga trijada: IV-VI razred i treća trijada: VII-IX razred.

59 U Republici Srpskoj, prema Zakonu o osnovnom vaspitanju i obrazovanju, jedinica lokalne samouprave na čijoj teritoriji roditelj učenika ima prebivalište snosi troškove servisnih usluga prijevoza, ishrane i smještaja učenika. U Federaciji Bosne i Hercegovine, Zakonom o osnovnom odgoju i obrazovanju Kantona Sarajevo, u članu 64. je propisano kada učenik ima pravo na besplatan prijevoz do škole. Uređenje podrške odgoju i obrazovanju u BiH je vrlo fragmentirano i u nekim slučajevima varira iz godine u godinu. Najbolji primjer iz prakse je Odjel za obrazovanje Brčko distrikta, koji besplatno obezbjeđuje udžbenike za učenike osnovnih škola i besplatan prijevoz za učenike koji žive na udaljenosti od najmanje tri kilometra od škole i za sve učenike s posebnim potrebama, bez obzira na mjesto prebivališta. Dostupno na: http://www.djeca.rs.ba/uploaded/Zakon_o_osnovnom_obrazovanju.pdf; Dobrovoljni izvještaj Bosne i Hercegovine).

60 UNICEF (2011).

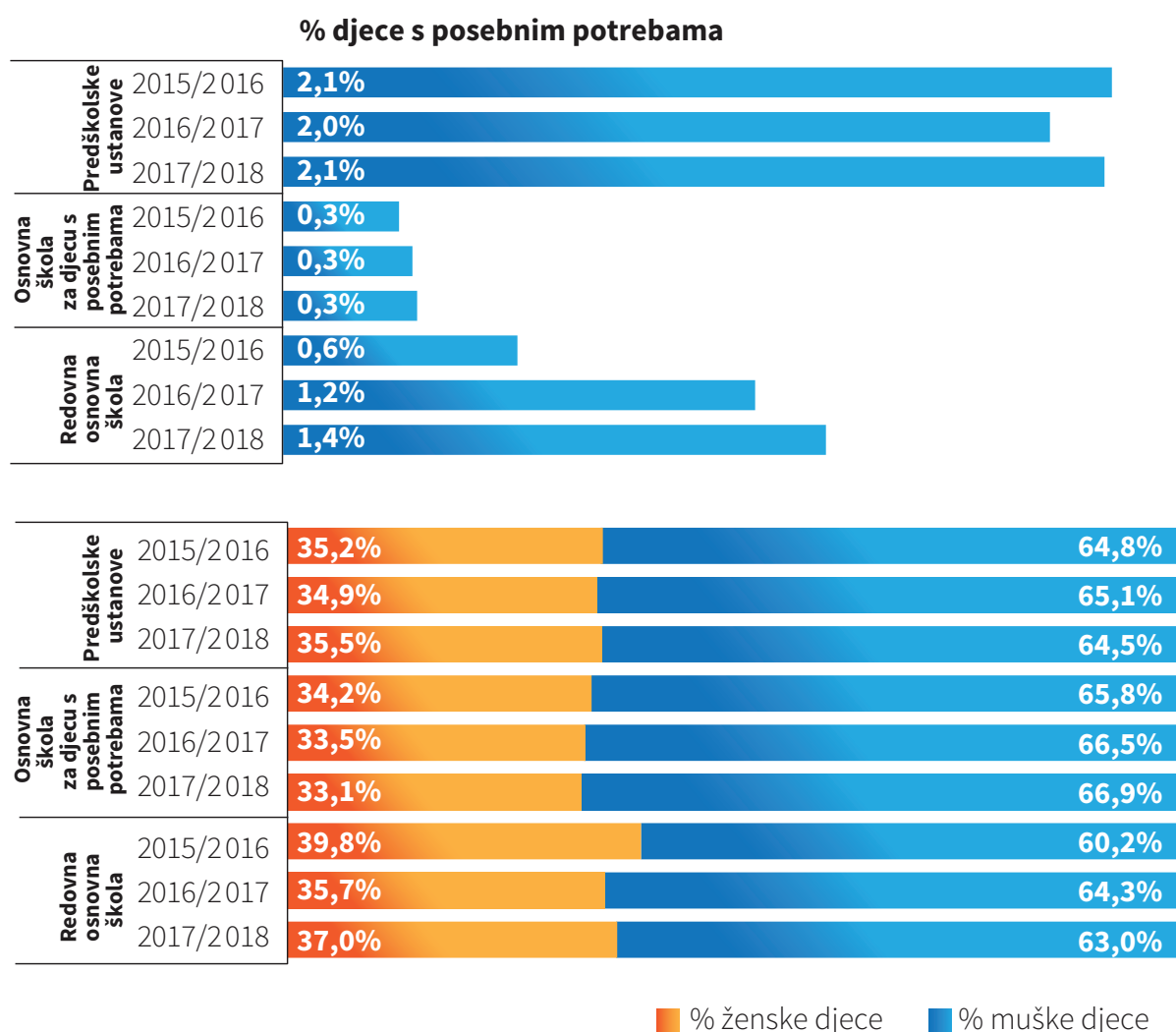
61 http://ba.one.un.org/content/unct/bosnia_and_herzegovina/en/home/publications/istra_ivanje-vi_estrukih-pokazatelja--mics--bih-2011----2012--.html.

62 Noviji podaci o upisu romske djece u osnovnu školu nisu na raspolaganju. Vidi: <https://www.unicef.org/bih/en/reports/bosnia-and-herzegovina-roma-survey>.

Djeca s posebnim potrebama

Na sljedećoj slici je prikazano obrazovanje djece s posebnim potrebama. Za predškolski odgoj i obrazovanje brojke se odnose na djecu sa i bez posebnih potreba, ali u istim predškolskim ustanovama, dok za osnovno i srednje obrazovanje podaci pokazuju da li djeca pohađaju redovne ili specijalne škole. U svim fazama na djevojčice otpada oko jedna trećina učenika u školama za djecu s posebnim potrebama, bez obzira na to što predstavljaju gotovo polovinu populacije djece. Ovaj ugrubo izračunati odnos od 2:1 u korist dječaka među učenicima koji pohađaju specijalne škole vrijedi za mnoge zemlje, iako postoji znatno neslaganje oko uzrokâ rodnog disbalansa.⁶³

Slika 17. Djeca s posebnim potrebama na raznim nivoima obrazovanja koja pohađaju redovne nastavne programe ili programe u specijalnim školama (cilj održivog razvoja 4.5)

Izvor: Statistički bilteni, statistika obrazovanja, 2019, 2018, 2017. BHAS. Tabele: 'Učenici osnovnih škola prema razredu u školskoj godini', 'Devetogodišnje obrazovanje- učenici osnovnih škola za djecu s posebnim potrebama' i 'Učenici s posebnim potrebama uključeni u redovan program odgoja i obrazovanja'.

Iako je osnovno obrazovanje obavezno za svu djecu, društvene, ekonomske ili praktične barijere mogu dovesti do prekida školovanja nekih učenika prije završenog četvrtog razreda osnovne škole. U nedavnoj studiji⁶⁴ o razlozima napuštanja obrazovanja, koja je provedena u osam općina, ustanovljeno je da su nedostatak motivacije i roditeljske podrške i potreba za radom najčešći razlozi za napuštanje obrazovanja, a zatim slijede razlozi preseljenja u drugu zemlju i nepostojanje usluga prijevoza.

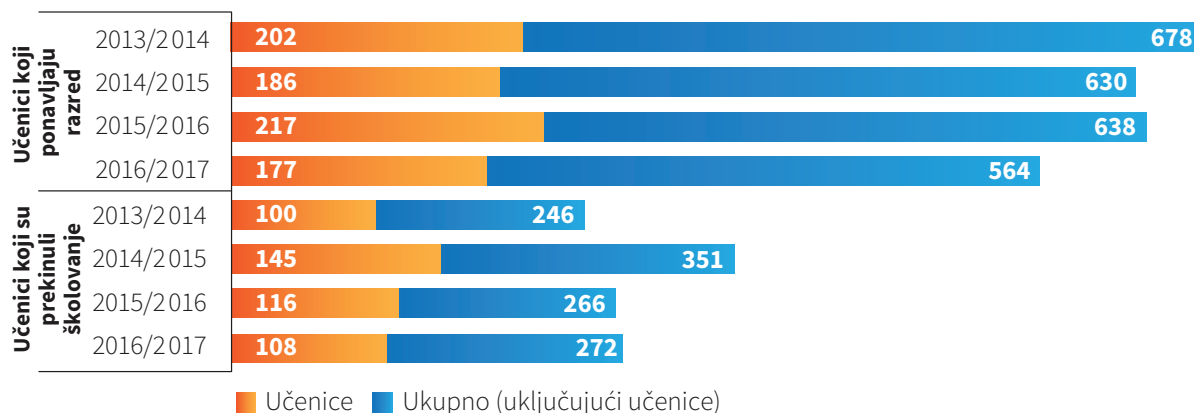
63 Federalni zavod za statistiku (XIII, 31. 10. 2018), Demografija i socijalne statistike: Statistika obrazovanja, tabela 7.

64 Zečević, I. (2018).

Studija pokazuje da djeca koja se nalaze u najvećem riziku dolaze iz socijalno ranjivih porodica, čiji roditelji nisu zaposleni i nemaju osnovna finansijska sredstva, zatim djeca s posebnim potrebama i romska djeca. Disfunkcionalne porodice i nasilje u porodici također predstavljaju faktore rizika. U poljoprivrednim domaćinstvima također postoji pritisak na djecu da se uključe u sezonske radove, što može poticati porodice da djeci zabrane odlazak u školu kako bi im pomagala u radovima, zbog čega djeca ili ponavljaju razred ili se uopće više ne vraćaju u školu.

„Zbog napuštanja osnovne škole djeca ostaju nepismena sa ili bez adekvatnih uvjeta za prirodni kognitivni razvoj“ ... „Ako mlada osoba napusti srednju školu, ona neće imati toliko problema s razvojem, koliko će imati problema da pronade svoje mjesto u društvu kao osoba koja zarađuje za život.“⁶⁵

Slika 18. Učenici koji su ponavljali razred, koji su se ispisali iz škole i koji su prekinuli školovanje (cilj održivog razvoja 4.6)

Izvor: Statistički bilteni, statistika obrazovanja, 2019, 2018, 2017. BHAS. Tabele: 'Učenici osnovnih škola prema razredu u školskoj godini', 'Devetogodišnje obrazovanje - učenici osnovnih škola za djecu s posebnim potrebama' i 'Učenici s posebnim potrebama uključeni u redovan program odgoja i obrazovanja'.

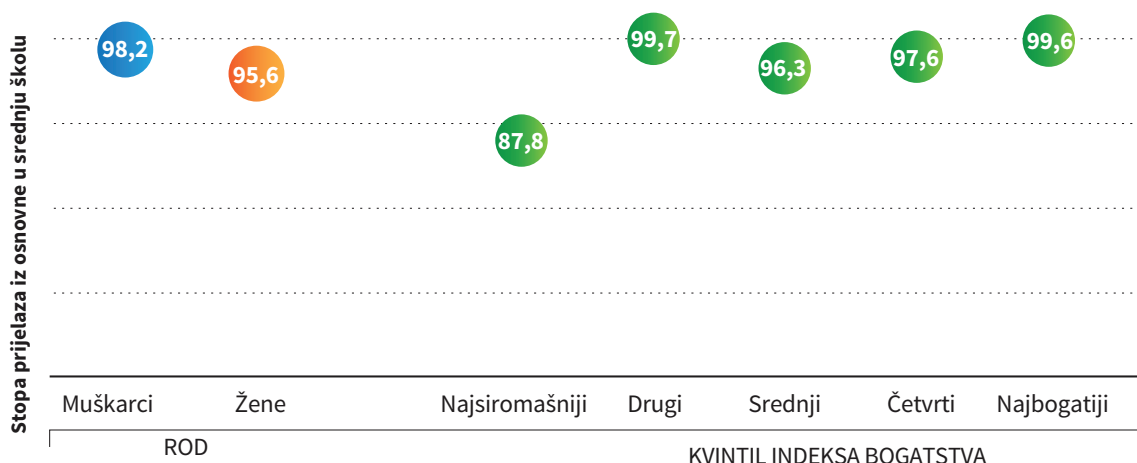
2.2.4 Srednje obrazovanje

Nakon završetka obaveznog devetogodišnjeg obrazovanja u dobi od 15 godina, učenici mogu odlučiti da ne nastave školovanje i tražiti posao ili nastaviti obrazovanje u trogodišnjim ili četverogodišnjim srednjim stručnim/tehničkim školama ili u četverogodišnjoj gimnaziji.⁶⁶ Na ovom nivou je nastava predmetna. U većim gradovima postoje škole za srednje stručno obrazovanje, kao što su matematička gimnazija i srednja mašinsko-tehnička škola, u koje se djeca mogu upisati. U manjim gradovima škole nude ograničeniji broj predmeta i djeca prave izbor među ponuđenim opcijama ili odlaze u veći grad, u kojem će se upisati u srednju školu po svom izboru, ukoliko ih njihova porodica može finansijski podržati.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Iako škole u Bosni i Hercegovini zapošljavaju školske psihologe, koji pomažu rano otkrivanje i odgovore na teškoće u učenju ili probleme u ponašanju učenika, u završnom razredu osnovne škole ne postoji sistematsko profesionalno usmjeravanje i stručno savjetovanje učenika završnog razreda osnovne škole. Vidi: Kreso, A. P. (2012), kao i Dušanić et. al. (2017).

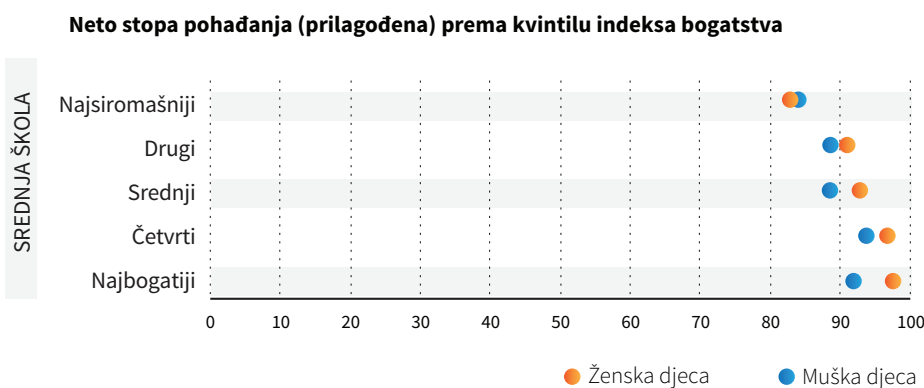
Slika 19. Stopa prijelaza iz osnovne u srednju školu (cilj održivog razvoja 4.3)

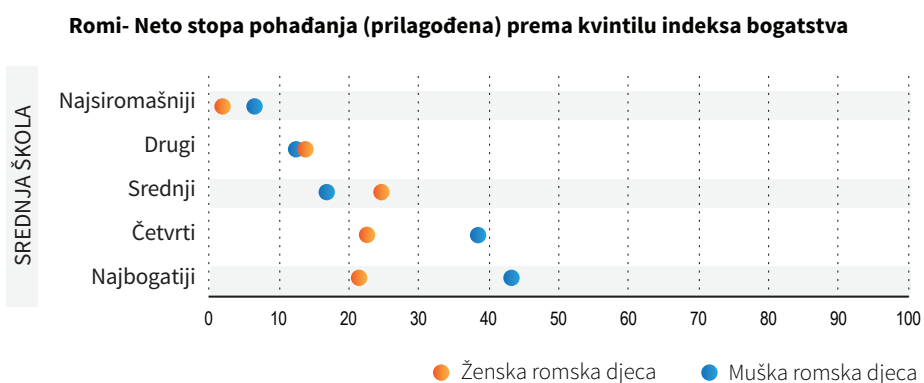
Izvor: Bosna i Hercegovina: Istraživanje višestrukih pokazatelja 2011-2012. Završni izvještaj, UNICEF. Tabela Ed.7.

Za djecu u manjim gradovima, ruralnim sredinama i iz kategorija s nižim dohotkom troškovi prijevoza ili smještaja predstavljaju značajnu barijeru nastavku obrazovanja kako bi stekla stručna ili akademska zvanja. S obzirom na to da ova faza obrazovanja nije obavezna, neka djeca iz ruralnih sredina i djeca iz ranjivih kategorija završavaju svoje obrazovanje završetkom osnovne škole, dok se djeca iz urbanih sredina ne suočavaju s takvim barijerama i nastavljaju obrazovanje upisom u srednju stručnu ili drugu srednju školu.

Slika 20. Pohađanje srednje škole (cilj održivog razvoja 4.5)

Izvor: Bosna i Hercegovina: Istraživanje višestrukih pokazatelja 2011-2012. Završni izvještaj, UNICEF. Tabela Ed.5.

Izvor: Bosna i Hercegovina: romska populacija. Istraživanje višestrukih pokazatelja 2011-2012. Završni izvještaj, UNICEF. Tabela ED.5.

U istraživanju višestrukih pokazatelja 2010–2011. je ustanovljeno da 92% djece srednjoškolske dobi u Federaciji Bosne i Hercegovini i Republici Srpskoj pohađa srednju školu. Povećan je broj učenica i evidentirano je malo povećanje broja učenika u ruralnim sredinama. Opet je bogatstvo značajan faktor s nešto većim utjecajem za djevojčice u odnosu na dječake. Kao što ilustriraju uporedivi podaci u gornjem tekstu, pohađanje srednje škole je konzistentno puno niže za romsku djecu, uz veliki jaz između djevojčica i dječaka i sa daleko naglašenijim utjecajem bogatstva. Može se očekivati da će se prijelazom na *online* nastavu usljed pandemije povećati efekt bogatstva kroz različit pristup nastavno-obrazovnim resursima dok su škole zatvorene ili druge mjere koje ograničavaju društvene kontakte u školskom okruženju.

2.2.5 Tercijarno obrazovanje

Posljednja faza obrazovanja u Bosni i Hercegovini se odnosi na visoke škole tehničkih studija i fakultete univerziteta, s tim da se određene oblasti mogu izučavati na svega nekoliko visokoškolskih ustanova u zemlji. Ako studenti ne žive u velikom gradu ili u blizini visoke škole ili univerziteta po svom izboru, obično odlaze od kuće i borave u studentskim domovima tokom studija, što predstavlja opciju koja je na raspolaganju samo onima čije su porodice u stanju pružiti im neophodna sredstva ili onim studentima koji zbog uspjeha u školi odnosno na fakultetu imaju pravo na stipendiju.

Okvir 7.

Programi stipendiranja učenika i studenata u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine (cilj održivog razvoja 4.b)

Studenti koji se nalaze među 30% najboljih studenata u svojoj akademskoj godini imaju pravo na studentsku stipendiju iz sredstava budžeta organa nadležnog za oblast obrazovanja. U Republici Srpskoj se dodjeljuju i godišnja bespovratna sredstva da bi se finansijski podržali studenti fakulteta koji će ih osposobiti za manje zastupljene profesije i takvi studenti imaju pravo na besplatne udžbenike i finansijsku potporu. U Federaciji Bosne i Hercegovine stipendije se dodjeljuju uglavnom na entitetskom/kantonalnom nivou, na osnovu niza kriterija koji se zasnivaju i na potrebama i na uspjehu. Studentski zajmovi Fonda za studentske zajmove se odobravaju prema propisanim kriterijima. Oko 30% studenata na osam javnih univerziteta u Bosni i Hercegovini se finansira iz budžeta, dok preostalih 70% plaća školarinu (kao samofinansirajući ili vanredni studenti). Studenti koji primaju stipendiju iz sredstava budžeta obavezni su godišnje platiti upisninu i naknadu za korištenje biblioteke u ukupnom iznosu od oko 150 KM.

Federalno ministarstvo obrazovanja i nauke dodjeljuje novčana sredstva svim studentima Romima i studentima s posebnim potrebama, kao i novčane nagrade najboljim studentima za izvrstan uspjeh u akademskoj godini. Privatne visokoškolske ustanove određuju visinu svojih upisnina. Jedinice lokalne samouprave, međunarodne organizacije, preduzeća, banke i fondacije nude bespovratna sredstva studentima i javnih i privatnih fakulteta. Vanredni studenti nemaju pravo na stipendiju iz sredstava budžeta.

Pregled sistema visokog obrazovanja– Bosna i Hercegovina: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/indeks_en.php.

Dok je rodni balans u predškolskom i osnovnom odgoju i obrazovanju gotovo izjednačen, broj djevojčica u odnosu na broj dječaka u srednjim školama je počeo rasti, ali daleko najveća rodna razlika se javlja u terciarnom obrazovanju, u kojem većinu na dodiplomskom studiju čine studentice. Na studentice također otpada veći udio na postdiplomskim studijama, dok muškarci češće pohađaju tehničke i stručne škole. U terciarnom obrazovanju se utjecaj tradicionalnih rodni stereotipa odražava na izbor akademskih programa od strane muškaraca i žena, koji ih sortiraju prema više ili manje plaćenim profesionalnim oblastima.

Veći je broj ženskih osoba u Bosni i Hercegovini u području humanističkih i društvenih nauka, dok muškarci čine veliku većinu u inženjerskoj i drugim tehničkim oblastima. Čak i unutar određene oblasti postoje razlike, tako da će ženske osobe koje su završile medicinski fakultet vjerovatnije odabrati porodičnu medicinu ili opstetrijicu i ginekologiju, dok muškarci češće biraju hirurgiju. Iako disparitet u plaćama između profesija u kojima dominiraju muškarci i profesija u kojima dominiraju žene nije specifičan samo za Bosnu i Hercegovinu, on je ipak vrlo očigledan i u sistemu obrazovanja i u radnoj snazi.

2.2.6 Stručno obrazovanje

Obrazovanje mladih i odraslih obuhvata formalno i neformalno učenje. Zakonskim odredbama je kontinuirano obrazovanje odraslih definirano kao dio jedinstvenog sistema obrazovanja. Prema Okvirnom zakonu o osnovnom i srednjem obrazovanju u Bosni i Hercegovini, „obrazovanje odraslih uključuje profesionalnu obuku, dokvalifikacije, prekvalifikacije i druge aktivnosti koje osiguravaju cjeloživotno učenje. Obrazovanje odraslih će biti detaljnije regulirano zakonima entiteta, kantona i Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, u skladu s načelima i standardima definiranim ovim Zakonom”.

Prema Okvirnom zakonu o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u Bosni i Hercegovini, „škole mogu organizirati obuku odraslih u okviru svojih registriranih djelatnosti, uz saglasnost nadležnih obrazovnih institucija. Nadležni ministar donosi nastavni plan i program za obrazovanje i obuku odraslih”.

Osim toga, prema istom Zakonu, „polaznicima obuke za odrasle naplaćuje se naknada za obuku. Visinu naknade utvrđuje i donosi školski odbor, uz saglasnost nadležnog ministarstva za obrazovanje”.⁶⁷

Opismenjavanje i osnovno i srednje obrazovanje odraslih omogućavaju ljudima koji nisu završili osnovnu i/ili srednju školu da se uključe u obrazovni proces. Iako neke škole u Bosni i Hercegovini obavljaju upravo tu djelatnost, njihov broj nije dovoljan da bi se zadovoljile potrebe niti one postoje u svim dijelovima zemlje. Uspostavljeni su centri za obrazovanje odraslih koji pružaju mogućnost dodatnog stručnog obrazovanja, prekvalifikacije i osposobljavanje kroz kurseve informatike, stranih jezika itd.⁶⁸

2.2.7 Etnicitet i obrazovanje

Činjenica da u Bosni i Hercegovini, u skladu s Ustavom, postoje tri konstitutivna naroda odražava se na podučavanje jezika, historije i religije. Razlike između bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika su analogne razlikama između britanskog i američkog engleskog: dovoljno su slični za međusobno razumijevanje bez teškoća, ali su različiti u naglasku toliko da je jezična varijanta govornika odmah

67 European Commissions, EURYDICE. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/adult-education-and-training-11_en.

68 UNESCO, 2015.

uočljiva. Moguće je odabrati literaturu koja se izučava u školama, koja će ili odražavati etničku raznolikost ili će naglasak staviti na određenu etničku i jezičku grupu. Dok se relativno male razlike u jeziku koriste kao sredstvo za političko manevriranje, podučavanje historije je posebno sporno i odražava tri različita i često sukobljavajuća gledišta na daleku i nedavnu prošlost, uz znatan potencijal naglašavanja etničkih razlika i sijanja nesloge. Osim toga, podučavanjem predmeta Vjeronauka odvojeno za djecu iz muslimanskih, katoličkih i pravoslavnih porodica također se naglašava razlika među stanovništvom. Nedavno je u neke školske sisteme uvedena mogućnost izbora alternativnog predmeta- Društvo, kultura i religija.

Ova pitanja imaju velike implikacije po socijalnu uključenost i utječu na to hoće li djeca biti integrirana, segregirana ili izolirana u školi te pomažu formiranju stavova koje će djeca ponijeti sa sobom u odraslo doba i koristiti u oblikovanju budućeg društva. U kontekstu šire diskusije na temu reforme nastavnih programa i pedagoškog obrazovanja, predstavnici Agencije za predškolsko, osnovno i srednje obrazovanje i konzorcija CIDREE (Konzorcij institucija za razvoj i istraživanje u obrazovanju u Evropi) početkom 2020. su razgovarali o budućim aktivnostima na izradi smjernica za inkluzivno obrazovanje.⁶⁹

Okvir 8.

Zajednički model obrazovanja

Zajednički model obrazovanja nudi rješenje za djelotvorno prevladavanje i rješavanje implikacija podijeljenih društava sa strukturno i inherentno podijeljenim sistemima obrazovanja (kao što su u Bosni i Hercegovini). Omogućavanjem zajedničkih aktivnosti i projekata zajednica čiji je primarni cilj unaprjeđenje kvalitete obrazovanja, zajedničke obrazovne prakse vremenom i kroz kontakt omogućavaju prevladavanje predrasuda i smanjenje socijalne distance među različitim (u slučaju Bosne i Hercegovine, etničkim) grupama. U Bosni i Hercegovini je u toku eksperimentalni rad kojim se istražuju metode podučavanja historije kojima se smanjuju, a ne osnažuju, postojeće predrasude i stereotipi.”

Sabina Čehajić-Clancy

„Dvije škole pod jednim krovom” su osnovane ubrzo nakon završetka rata kao privremena mjera u namjeri da se potaknu izbjeglice i interno raseljene osobe na povratak. Iako se od tada veliki broj takvih škola postepeno gasio, prema najnovijem izvještaju OSCE-a, u 56 škola (46 osnovnih i 10 srednjih) na 28 lokacija u Srednjobosanskom kantonu i Hercegovačko-neretvanskom kantonu u Federaciji Bosne i Hercegovine, djeca različitih etniciteta su još uvijek segregirana tako što se podučavaju u istoj zgradi, ali u različito vrijeme u toku dana ili su školske zgrade podijeljene i napravljeni zasebni ulazi ili je nastava organizirana u različitim zgradama na istoj lokaciji.⁷⁰

Praksa etničke segregacije učenika predstavlja povredu međunarodnih konvencija, kao i zakona na snazi u Bosni i Hercegovini. Iako su sudovi u Bosni i Hercegovini presudili da je takva praksa diskriminirajuća, njihove odluke se ne provode. Problem se odnosi na relativno mali broj škola, međutim, ono što više zabrinjava su planovi osnivanja novih segregiranih škola. U Jajcu su učenici bošnjačke i hrvatske nacionalnosti demonstrirali protiv plana Općinskog vijeća da izgradi novu segregiranu srednju školu. Taj plan je obustavljen, ali ne i povučen. U Kiseljaku je plan bio pretvoriti zajedničku sportsku dvoranu u jednonacionalnu nakon završetka izgradnje nove, jednonacionalne dvorane.⁷¹

69 European Commissions, EURYDICE. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/national-reforms-school-education-8_en.

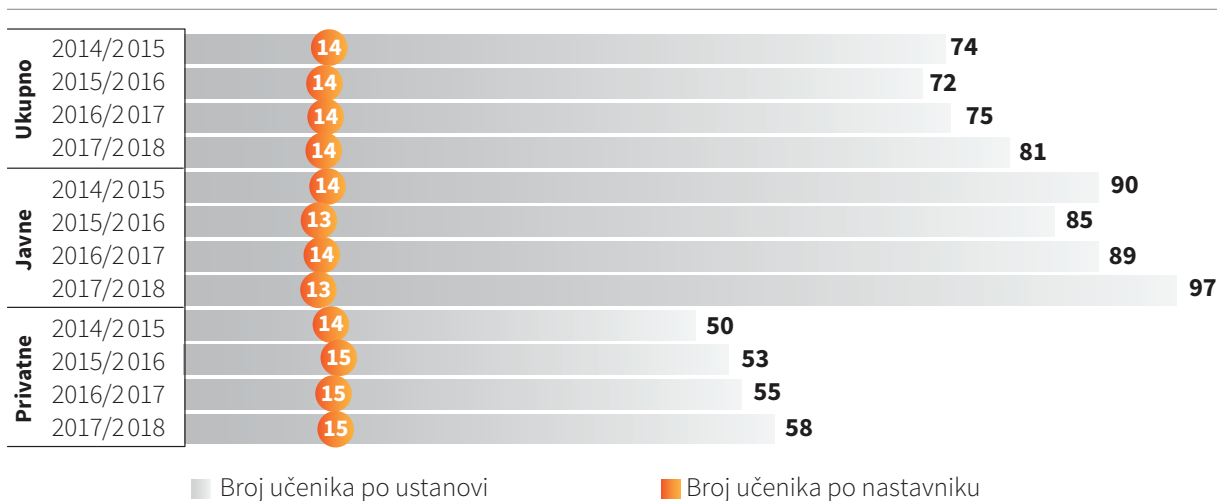
70 Misija OSCE-a u Bosni i Hercegovini, 2018. i Trkulja, A. 2017.

71 Ibid.

2.2.8 Omjer nastavnika i učenika

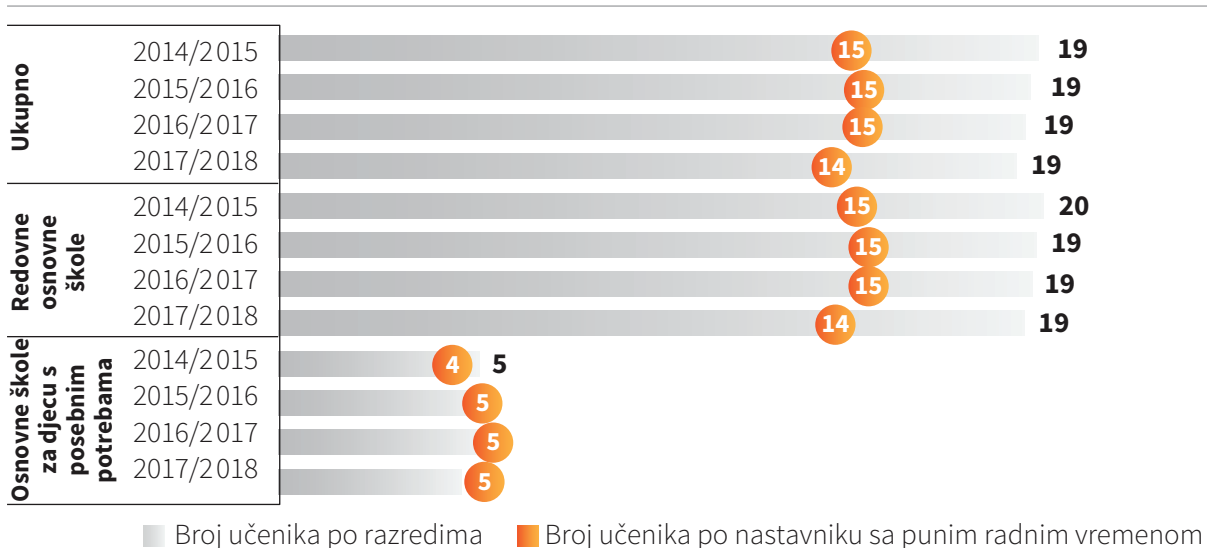
Jedna od ključnih mjera za obrazovne resurse odnosi se na omjer nastavnika i učenika, pri čemu niže vrijednosti označavaju veće resurse po učeniku i, nadati se, boljim ishodima. Na grafikonima u daljnjem tekstu su prikazani raspoloživi podaci o omjeru nastavnika i učenika u raznim fazama obrazovanja u Bosni i Hercegovini, što je u skladu s regionalnim i evropskim normama.

Slika 21. Omjer nastavnika i učenika u ustanovama za predškolski odgoj i obrazovanje, 2014-2018. (cilj održivog razvoja 4.c)

Izvor: Statistički bilteni, statistika obrazovanja, 2016, 2017, 2018, 2019.
Tabela 1. Predškolske ustanove u školskoj godini.

Slika 22. Omjer nastavnika i učenika u osnovnim školama, 2014–2018.

Izvor: Statistički bilteni, statistika obrazovanja, 2016, 2017, 2018, 2019. BHAS.
Tabela 1. Osnovne škole u školskoj godini. Tabela 9. Nastavno osoblje osnovnih škola u školskoj godini.

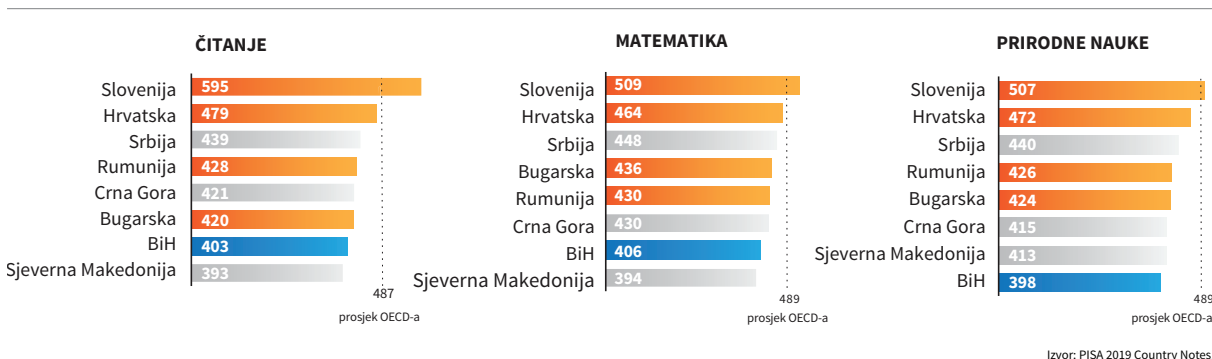
2.2.9 Ishodi učenja u međunarodnom testiranju

Bosna i Hercegovina je u aprilu 2018. godine prvi put sudjelovala u Programu međunarodnog ispitivanja znanja i vještina učenika (PISA), koji je pokrenuo OECD.⁷² Na slici 23 niže su prikazani rezultati Bosne i Hercegovine u poređenju sa susjednim zemljama: u čitalačkoj pismenosti učenici su osvojili 403 boda, u matematici 406 bodova, a u prirodnim naukama 398 bodova, dok je prosjek zemalja članica OECD-a 487 bodova u čitalačkoj pismenosti, 489 bodova u matematici i 489 bodova u prirodnim naukama.

Petnaestogodišnjaci u Bosni i Hercegovini su u čitalačkoj pismenosti, matematici i prirodnim naukama postigli niže rezultate od prosjeka zemalja članica OECD-a, manji broj učenika od prosjeka zemalja članica OECD-a je pokazao najviši nivo znanja u barem jednom predmetu, dok je manji broj učenika od prosjeka zemalja članica OECD-a pokazao minimalni nivo znanja u barem jednom osnovnom predmetu.

Međutim, potrebno je napomenuti da je ravnopravnost u obrazovanju u Bosni i Hercegovini veća od prosjeka zemalja članica OECD-a s obzirom na to da su djevojčice i dječaci postigli jednako dobre rezultate u matematici i prirodnim naukama. Osim toga, jaz između rezultata učenika koji nisu socioekonomski ugroženi i onih koji jesu je značajno niži od prosjeka zemalja članica OECD-a. Otprilike 13% učenika koji su socioekonomski ugroženi postiglo je rezultat u gornjoj četvrtini čitalačke pismenosti, a učenici s najvišim i najnižim postignućima su rjeđe razdvojeni u grupe od učenika u drugim zemljama. Nema značajne razlike u pogledu nedostatka nastavnog osoblja između ugroženih i neugroženih škola.⁷³

Slika 23. Rezultati istraživanja PISA 2019. za regiju Zapadnog Balkana (cilj održivog razvoja 4.6)

2.2.10 Zaključci o učešću u obrazovanju

Poređenje podataka za ova tri nivoa obrazovanja ukazuje na činjenicu da je obavezno osnovno obrazovanje vrlo djelotvorno u smislu obuhvata gotovo sve djece, bez obzira na mjesto prebivališta ili porodičnu situaciju, ali i da ovi faktori igraju veću ulogu na nivou srednjeg obrazovanja, koje nije obavezno. Romska djeca se upisuju u osnovnu školu u kasnijoj dobi i stopa njihovog učešća je i dalje niža u odnosu na stopu za druge učenike, iako se njihov broj povećava u drugom i višim razredima. Iako većina romske djece koja se upiše u osnovnu školu završava obavezno osnovno obrazovanje, njihova stopa prekida školovanja u višim razredima je znatno veća, a stopa pohađanja srednje škole

⁷² Druge međunarodne procjene koordinira Međunarodno udruženje za evaluaciju postignuća u obrazovanju i obuhvataju PIRLS (Međunarodno istraživanje razvoja čitalačke pismenosti) i TIMSS (Međunarodno istraživanje postignuća učenika i poučavanja u matematici i prirodnim naukama).

⁷³ OECD PISA (2019), Country Note, Bosnia and Herzegovina.

od strane romske djece je znatno niža u odnosu na većinsko stanovništvo. Iako su podaci o učešću djece s posebnim potrebama u srednjem i visokom obrazovanju ograničeni, postoji konzistentan obrazac smanjenog učešća djece iz porodica s nižim dohotkom na svim nivoima obrazovanja.

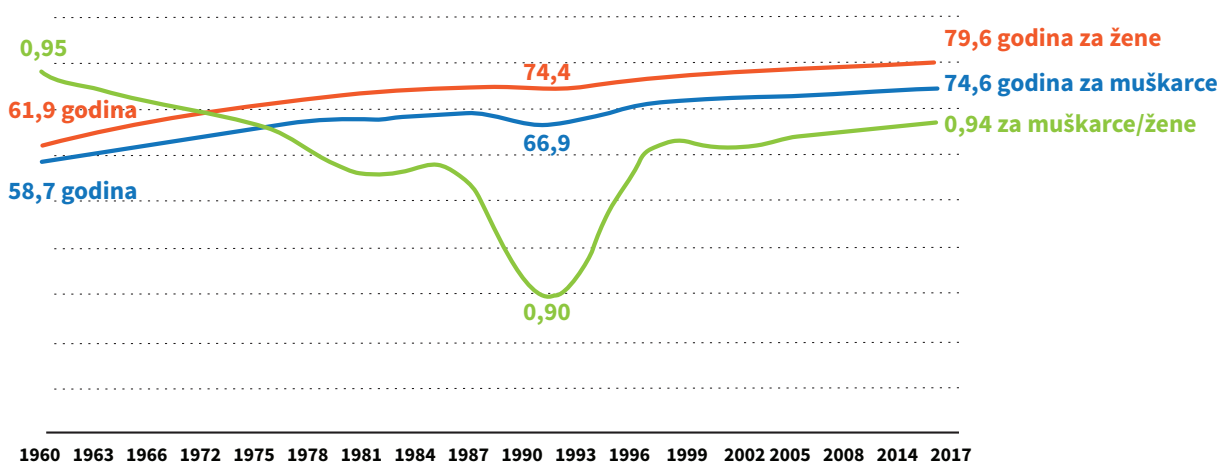
2.3 Zdravstvo

U ovom dijelu sagledavamo načine na koje promjene u distribuciji pristupa zdravstvenoj zaštiti mogu utjecati i istovremeno doprinijeti nejednakosti u Bosni i Hercegovini, kao i demografskim promjenama opisane u prethodnom dijelu.

2.3.1 Pokazatelji zdravlja u Bosni i Hercegovini

Adekvatan zdravstveni sistem se nalazi u središtu koncepata humanog razvoja i socijalne uključenosti, s obzirom da je osnovna svrha svakog sistema zdravstvene zaštite zadržati aktivan život i očuvati zdravlje ljudi što je duže moguće. Očekivana dužina života pri rođenju se uobičajeno koristi kao zamjenski pokazatelj nivoa razvoja zemlje i obuhvaćen je složenim indeksom humanog razvoja, spomenutim u prethodnom poglavlju ovog izvještaja. „Očekivana dužina zdravog života”, „očekivana dužina života prilagođena invaliditetu”, prikazani u brojkama u daljnjem tekstu, odražavaju prosječne vrijednosti za Bosnu i Hercegovinu, izračunate u skladu sa definicijama Svjetske zdravstvene organizacije.

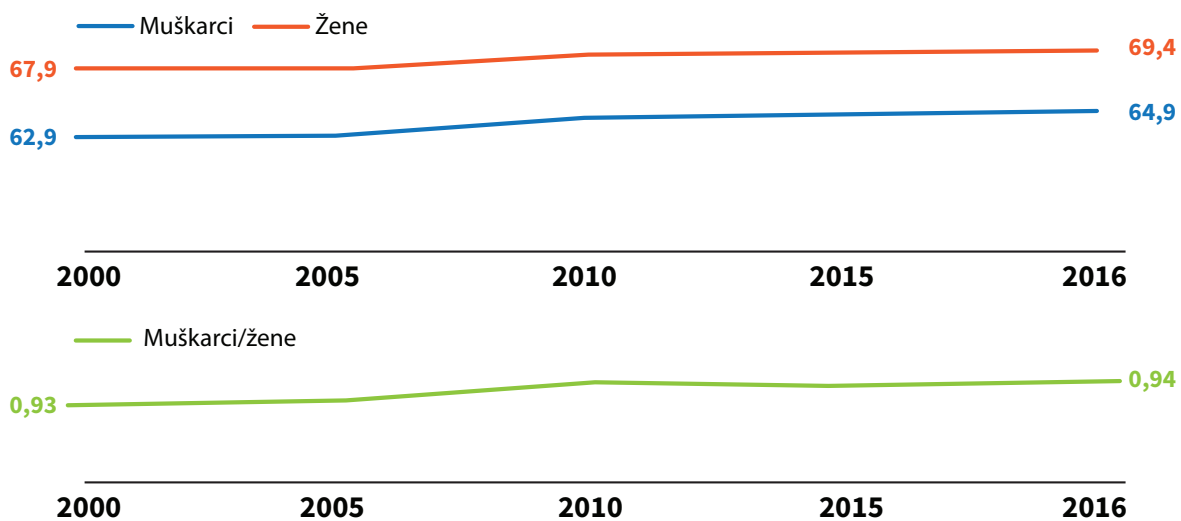
Slika 24. Trend očekivane dužine života pri rođenju (muškarci/žene) (cilj održivog razvoja 3)

Izvor: Pokazatelji svjetskog razvoja. Serija: SP.DYN.LE00.MA.IN; SP.DYN.LE00.IN; SP.DYN.LE00.FE.IN.

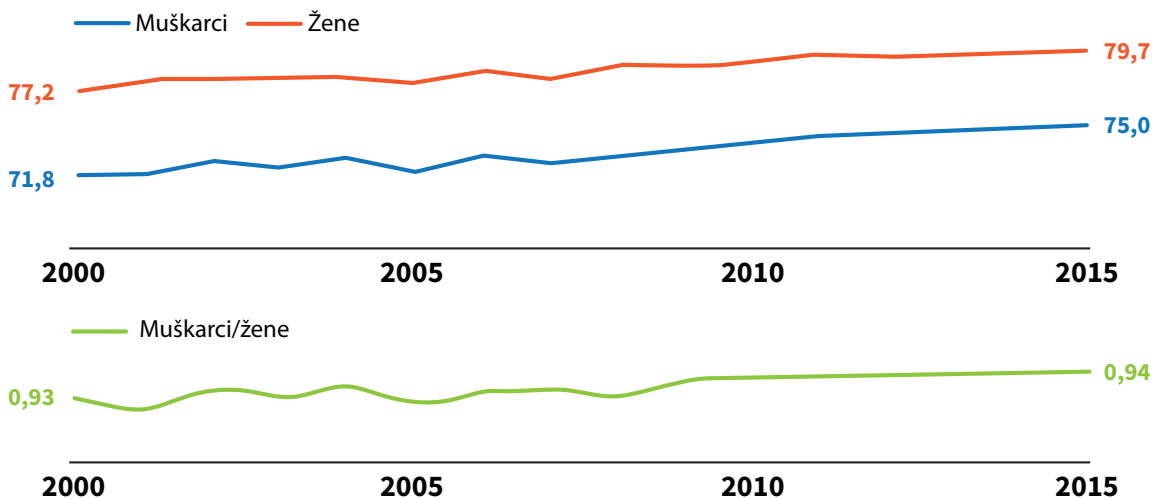
Sa očekivanom dužinom života pri rođenju od 77,2 godine, Bosna i Hercegovina je vrlo uporediva sa drugim zemljama Zapadnog Balkana. Za oba spola je konstantan porast očekivanog trajanja života, uz postepeno smanjenje rodnog jaza prema obrascu koji je sličan obrascu u EU.

Slika 25. Trend očekivane dužine zdravog života pri rođenju (muškarci/žene)
(cilj održivog razvoja 3.1)

Izvor: WHO. Global Health Observatory data repository. <http://apps.who.int/ghodata/view/main.HALEXV?lang=en>.

Slika 26. Trend očekivane dužine života pri rođenju, prilagođene invaliditetu (muškarci/žene)

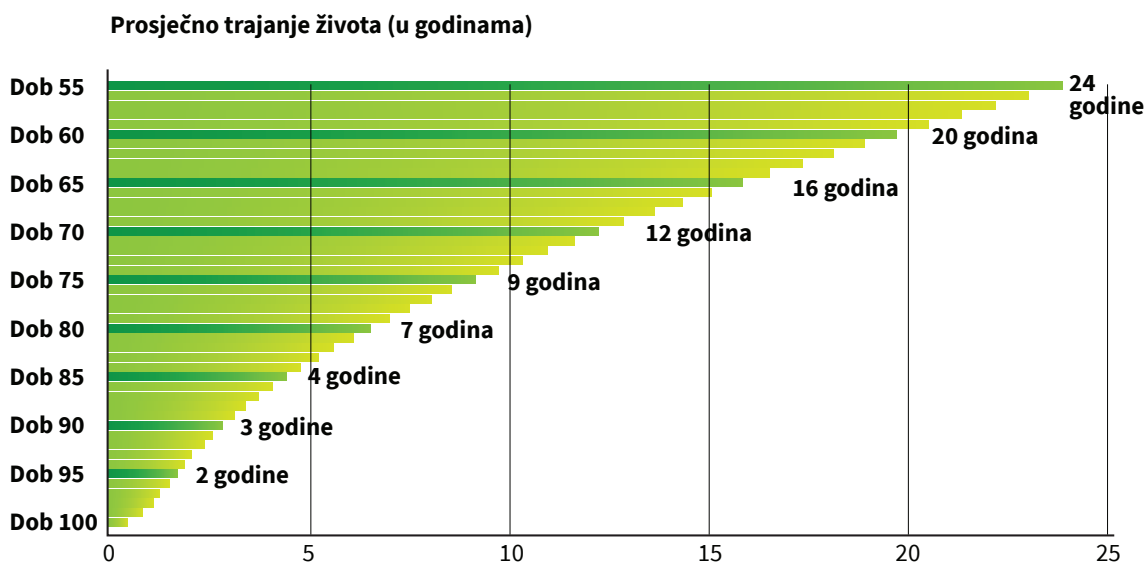

Izvor: Regionalni ured SZO za Evropu. Serija: HFA_67,HFA_68, HFA_69.

Očekivana dužina života u dobi od 60 godina

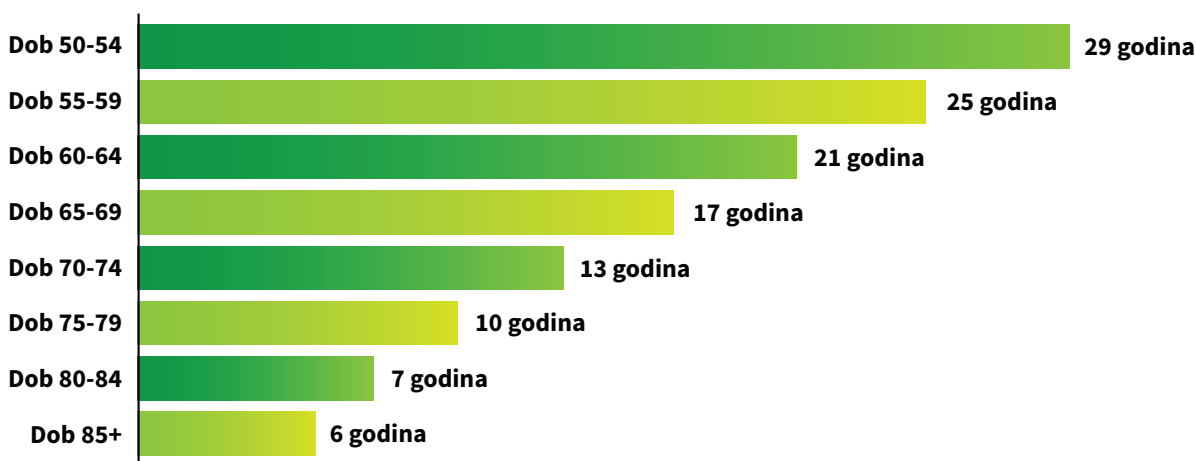
Drugi pokazatelj učinkovitosti sistema zdravstvene zaštite je očekivana dužina zdravog života za osobe starije životne dobi. Kao što je to prikazano na slikama 27 i 28, osobe starije životne dobi u Bosni i Hercegovini mogu očekivati, u prosjeku, još 20 godina života nakon što se približe dobi za umirovljenje ili navrše zakonom određenu dob za umirovljenje. U svjetlu demografskog izazova s kojim se Bosna i Hercegovina i druge zemlje Zapadnog Balkana suočavaju, očekivana dužina života nakon umirovljenja u Bosni i Hercegovini treba se uzeti u obzir prilikom izrade budućih politika za zdravstveni sistem, obrazovanje i obuku, socijalnu zaštitu i tržište rada radi povećanja jednakosti u ostvarivanju prava i unapređenja socijalne i ekonomske integracije osoba starije životne dobi.

Slika 27. Očekivana dužina života za stanovništvo Federacije Bosne i Hercegovine, 2012–2014.

Izvor: Strana 14 Detaljne tablice dužine života za Federaciju Bosne i Hercegovine 2012-2014.

Slika 28. Očekivana dužina života za stanovništvo Republike Srpske u 2019.

Izvor: 2019 Statistički godišnjak Republike Srpske. Republički zavod sa statistiku. Tabela 5.17. Očekivano trajanje života.

2.3.2 Sistem zdravstvene zaštite u Bosni i Hercegovini

Ustavom Bosne i Hercegovine je pružanje usluga zdravstvene zaštite dodijeljeno u nadležnost entitetâ i Brčko distrikta; na državnom nivou ne postoji ministarstvo zdravstva, a Ministarstvo civilnih poslova BiH je nadležno za koordinaciju u zemlji i primjenu međunarodnih strategija u oblasti zdravstva.⁷⁴ U Bosni i Hercegovini postoji ukupno 13 fondova zdravstvenog osiguranja i 13 ministarstava ili odjeljenja za zdravstvo, što direktno proizlazi iz ustavne strukture zemlje.

Prema Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, zdravstvena zaštita je u zajedničkoj nadležnosti entiteta i kantona, sa jedanaest ministarstava zdravstva i jedanaest fondova zdravstvenog osiguranja: po jedan fond u svakom kantonu i kroz fond solidarnosti na entitetskom nivou, koji je nadležan za ujednačavanje pristupa najsofisticiranijim uslugama zdravstvene zaštite i koji snosi

74

Član 15. Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Bosne i Hercegovine iz 2003.

troškove prioriternih programa javnog zdravlja, kao što su programi imunizacije. Pružanje usluga se razlikuje po kantonima, u smislu ostvarivanja pristupa uslugama, kvalitete i troškova usluga, pri čemu je u nekim kantonima obavezna godišnja premija, kao i lično učešće osiguranih osoba u pokriću troškova niza usluga. U Republici Srpskoj postoji jedno ministarstvo zdravlja i jedan fond zdravstvenog osiguranja, dok u Brčko distriktu postoji odjeljenje koje je nadležno za oblast zdravstva i jedan fond zdravstvenog osiguranja.

Sistem zdravstvene zaštite se sastoji od fondova zdravstvenog osiguranja, zdravstvenih ustanova i zdravstvenih radnika. Struktura zdravstvenih ustanova u oba entiteta odražava model i sistem bivše Jugoslavije i sastoji se od specijalnih kliničkih centara, specijalnih i općih bolnica, domova zdravlja i ambulanti. Također, postoji i mreža zavoda za javno zdravstvo, koji su nadležni za praćenje i nadzor, zdravstvenu zaštitu, prevenciju bolesti i promoviranje zdravlja. Teritorijalno su raspoređeni tako da postoji središnji zavod, Zavod za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine, sa sjedištem u Sarajevu, i kantonalni zavodi za javno zdravstvo u Srednjobosanskom, Posavskom, Tuzlanskom, Zeničko-dobojskom kantonu i u Kantonu Sarajevo, te u Republici Srpskoj, JZU Institut za javno zdravstvo Republike Srpske, sa sjedištem u Banja Luci, i pet regionalnih centara širom tog entiteta.

2.3.3 Pokrivenost zdravstvenim osiguranjem

Bosna i Hercegovina je naslijedila sistem socijalnog osiguranja (zdravstvenog osiguranja, penzionog i invalidskog osiguranja, osiguranja za slučaj nezaposlenosti i u Republici Srpskoj doprinos za zaštitu djece) u kojem je pravo povezano sa radnim odnosom i bazirano na uplaćenim doprinosima. Pokrivenost je automatska za svaku osobu u radnom odnosu i izdržavane članove porodice obveznika doprinosa. Poslodavac odbija sredstva za doprinos za zdravstveno osiguranje iz plaće osiguranika kao postotak od osnovice plaće se ne mijenja, s tim da osnovica ne može biti niža od minimalne plaće niti postoji minimalni i maksimalni iznos ličnih primanja iz kojih se doprinosi obračunavaju i plaćaju. Sredstva se uplaćuju direktno u fond zdravstvenog osiguranja na teritoriji prijavljenog prebivališta osiguranika.

S obzirom na to da neki građani Bosne i Hercegovine žive u jednom entitetu, rade u drugom, važni su odnosi između mjesta prebivališta, uplate doprinosa i liječenja. Doprinos za zdravstveno osiguranje iz ličnih primanja i drugih prihoda osiguranika i na isplaćena lična primanja na teret poslodavca se uplaćuju u fond nadležan na teritoriji na kojoj zaposleni ima prijavljeno prebivalište i sredstva uplaćenog doprinosa nisu prenosiva. Očekuje se da će građanima Federacije Bosne i Hercegovine biti pružene planirane usluge zdravstvene zaštite u entitetu, odnosno kantonu svog prebivališta, dok se, prema zakonu hitne medicinske usluge pružaju u najbližoj zdravstvenoj ustanovi, bez obzira na status zdravstvenog osiguranja. Pacijenti se mogu uputiti drugdje na specijalističko liječenje, u kojem slučaju odgovarajući fond uplaćuje sredstva zdravstvenoj ustanovi.

Svakom osiguraniku se izdaje zdravstvena knjižica, koja se redovno ovjerava (mjesečno ili kvartalno), čime se dokazuje da se doprinos za njih redovno uplaćuje ili da oni redovno uplaćuju doprinos. Zdravstvene knjižice se postepeno zamjenjuju elektronskim zdravstvenim karticama, ali princip ostaje isti.

Iako je osnovni princip sistema zdravstvene zaštite baziran na osiguranju da se usluge pružaju građanima koji su osigurani, Ustav Bosne i Hercegovine je u skladu s Evropskom konvencijom o zaštiti ljudskih prava i temeljnih sloboda. Bosna i Hercegovina je 2008. godine prihvatila obavezu da osigura pristup neophodnoj zdravstvenoj zaštiti osobama koje nisu osigurane ratificiranjem Evropske socijalne povelje, prema kojoj strane preuzimaju obavezu „da će osigurati da svaka osoba koja ne raspolaže odgovarajućim resursima i koja nije u mogućnosti osigurati te resurse bilo

vlastitim naporima ili iz drugih izvora, posebno uživanjem beneficija sheme socijalne zaštite, dobije odgovarajuću pomoć, i u slučaju bolesti, zaštitu koju iziskuje njeno stanje”.⁷⁵

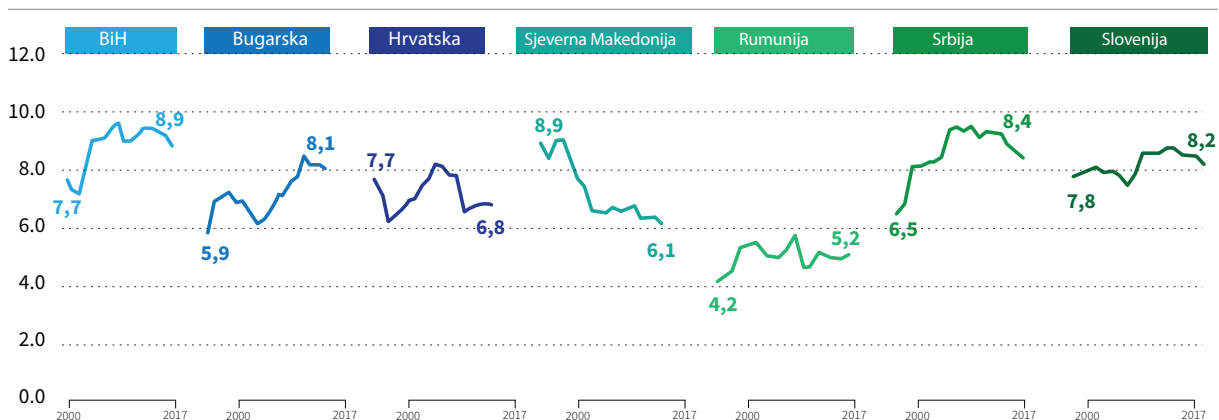
Međutim, u praksi, mnogi građani nemaju adekvatno osiguranje. Prema sadašnjim procjenama, svega 78% stanovništva Republike Srpske i 86% stanovništva Federacije Bosne i Hercegovine je pokriveno zdravstvenim osiguranjem. Taj postotak se kreće od svega 64% u Kantonu 10 do čak 96% u Kantonu Sarajevo i Zapadnohercegovačkom kantonu.⁷⁶ Osim razlike u nivou pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem među entitetima, nivoi prosječne potrošnje po glavi stanovnika se u velikoj mjeri razlikuju među kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine. Naprimjer, stopa u Kantonu Sarajevo je gotovo dvostruko veća od stope u Srednjobosanskom kantonu.⁷⁷ Osim onih koji su zaposleni u preduzećima s finansijskim teškoćama (uključujući i mnoga javna preduzeća i bolnice),⁷⁸ koja ne uplaćuju zakonski obavezan doprinos za zdravstveno osiguranje, najčešće osobe izvan formalne ekonomije i one koje su ugrožene u jednoj ili više dimenzija nisu pokriveno zdravstvenim osiguranjem.⁷⁹

Iako osobe koje nemaju zdravstveno osiguranje imaju pravo na usluge zdravstvene zaštite, manja je vjerovatnoća da će oni i članovi njihove porodice koje izdržavaju tražiti usluge preventivne zdravstvene zaštite i vjerovatnije je da će odgoditi rješavanje zdravstvenih problema sve dok oni ne postanu akutni te time i teži, čime i liječenje postaje skupo. Iako se usluge hitne medicinske pomoći pružaju osobama bez zdravstvenog osiguranja, uprkos garantiranoj „adekvatnoj pomoći”, ranjive osobe možda nisu svjesne svojih prava na zaštitu i možda smatraju da će im biti teško ili čak nemoguće dobiti usluge zdravstvene zaštite.

2.3.4 Rashodi za zdravstvenu zaštitu

Rashodi za zdravstvenu zaštitu u Bosni i Hercegovini, koji iznose 9,2% BDP-a, najviši su u regiji. Visoka potrošnja za zdravstvenu zaštitu u Bosni i Hercegovini je djelomično rezultat visokofragmentiranih zdravstvenih sistema, što izaziva znatno dupliciranje i onemogućava koordinaciju preko administrativnih granica. Osim toga, s obzirom na to da se zdravstvena zaštita primarno finansira iz doprinosa zaposlenih, teret finansiranja zdravstvene zaštite gotovo u potpunosti pada na formalno zaposlene.⁸⁰

Slika 29. Sadašnji rashodi za zdravstvo (% BDP-a) (cilj održivog razvoja 3.c)

*podaci za Crnu Goru nisu bili dostupni.

Izvor: Pokazatelji svjetskog razvoja. Serija: SH.XPD.CHEX.GD.ZS.

75 Evropska socijalna povelja, član 13.1.

76 Procjene iz 2015: Martić, M. i O. Đukić, 2018.

77 Ibid. 875 KM u Kantonu Sarajevo i 453 KM u Srednjobosanskom kantonu u 2015. godini.

78 Državne i javne bolnice se finansiraju iz budžeta i s obzirom na to da su važni i veliki poslodavci, bitno je da nastave i funkcionirati, ali kako doznaka sredstava izdvojenih iz budžeta može kasniti, one mogu zaostali dug prebaciti na druge javne institucije.

79 Osobe koje ostvaruju dohodak samostalnom djelatnošću ili poljoprivredni proizvođači koji ne plaćaju direktne doprinose, nezaposleni u Federaciji Bosne i Hercegovine koji se nisu prijavili na evidenciju zavoda za zapošljavanje, Romi i drugi bez ličnih dokumenata, osobe starije životne dobi koje ne poznaju sistem i članovi njihove porodice koje izdržavaju.

80 Llaudes, R. et al. 2015. i Martić, M. i O. Đukić, 2017.

Usluge zdravstvene zaštite pružaju ustanove u javnom i privatnom sektoru i troškovi se pokrivaju kroz javne fondove i direktna plaćanja od strane korisnika usluga. Iako je velika većina stanovništva pokrivena zdravstvenim osiguranjem, svega 71% ukupnih troškova je pokriveno iz javnih rashoda, dok preostalih 29% plaćaju direktno građani vlastitim sredstvima. Oko 55% ukupnog iznosa se odnosi na usluge liječenja, a 27% na troškove lijekova i medicinskih sredstava. Udio privatne potrošnje je najveći za izvanbolničke zdravstvene usluge, uključujući lijekove i medicinska sredstva (57% iz privatne potrošnje u odnosu na 43% iz javne) i rehabilitaciju (oko 32% iz privatne potrošnje u odnosu na 68% iz javne).⁸¹ Iako pripadnici ugroženih kategorija mogu biti izuzeti od obaveze plaćanja doprinosa, oni snose troškove putovanja do zdravstvene ustanove i možda im neće biti pružena nikakva zdravstvena usluga osim hitne medicinske pomoći.

2.3.5 Finansiranje zdravstvene zaštite

U oba entiteta poslodavac odbija sredstva za doprinos za zdravstveno i penziono osiguranje, osiguranje za slučaj nezaposlenosti i za invalidsko osiguranje iz plaće zaposlenog i sredstva uplaćuje direktno u fond osiguranja na teritoriji prijavljenog prebivališta osiguranika. U entitetima se dodatni doprinos uplaćuje na teret poslodavca. Uplatom ovih doprinosa se uspostavlja pravo zaposlenog i izdržanih članova njegove porodice (supružnika koji nije u radnom odnosu i djece) na zdravstvenu zaštitu.

Okvir 9.

Važeće stope doprinosa za socijalno osiguranje

Važeće stope doprinosa za socijalno osiguranje, uključujući i zdravstveno osiguranje

a) Udio u doprinosima na teret zaposlenog

Federacija Bosne i Hercegovine: 17% za penzijsko i invalidsko osiguranje, 12,5% za zdravstveno osiguranje, 1,5% za osiguranje u slučaju nezaposlenosti (zbirna stopa: 31% na bruto plaću).

Republika Srpska: 18,5% za penzijsko i invalidsko osiguranje, 12% za zdravstveno osiguranje, 0,6% za osiguranje u slučaju nezaposlenosti, 1,7% za zaštitu djece (zbirna stopa: 32,8 % na bruto plaću*).

Brčko distrikt: 17% za penzijsko i invalidsko osiguranje za poslodavce na koje se primjenjuje Zakon Federacije Bosne i Hercegovine i 18% za penzijsko i invalidsko osiguranje za poslodavce na koje se primjenjuje Zakon Republike Srpske, 12% za zdravstveno osiguranje i 1,5% za osiguranje u slučaju nezaposlenosti (zbirna stopa 30,5%, odnosno 31,5% na bruto plaću).

b) Udio u doprinosima na teret poslodavca

Federacija Bosne i Hercegovine: 6% za penzijsko i invalidsko osiguranje, 4% za zdravstveno osiguranje, 0,50% za osiguranje u slučaju nezaposlenosti (ukupno: 10,50% na bruto plaću).

Republika Srpska: Nema ovu vrstu doprinosa.

Brčko distrikt: 6% na bruto plaću za penzijsko i invalidsko osiguranje za poslodavce na koje se primjenjuje Zakon Federacije Bosne i Hercegovine.

Izvor: Web stranica Agencije za unapređenje stranih investicija u Bosni i Hercegovini; <http://www.fipa.gov.ba/informacije/poslovanje/doprinosi/default.aspx?id=90&langTag=en-US>, pristup 14. marta 2020.

*Zbirna stopa smanjena na 32,8% od 01. 01. 2020. Zakon o izmjenama Zakona o doprinosima Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 112/19)

81 Nivoi potrošnje prema podacima iz 2016. godine, citirano iz PER 2019–2021.

Osobe koje samostalno obavljaju privrednu ili profesionalnu djelatnost, uključujući i osobe koje obavljaju poljoprivrednu djelatnost, stječu ova prava tako što sami obračunavaju i plaćaju doprinos za zdravstveno osiguranje direktno na račun nadležnog fonda. Učenici za vrijeme redovnog školovanja u osnovnim i srednjim školama i studenti iznad 18 godina za vrijeme studiranja mogu dostaviti zahtjev za ostvarivanje prava na nedoprinosno zdravstveno osiguranje. U tim slučajevima, određeni organ uprave uplaćuje doprinos u manjem iznosu na račun fonda zdravstvenog osiguranja u ime učenika ili studenta.

Zdravstveno osiguranje za penzionere (koji čine 33% nositelja zdravstvenog osiguranja u Federaciji Bosne i Hercegovine i 35,53% u Republici Srpskoj), uplaćuje se u fondove zdravstvenog osiguranja na nivou entiteta iz Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske i kantonalnih fondova u Federaciji Bosne i Hercegovine. Doprinosi za zdravstveno osiguranje nezaposlenih osoba (koje čine 18,6% osiguranika u Federaciji Bosne i Hercegovine i 22,2% u Republici Srpskoj), početkom 2020. godine su prebačeni sa JU Zavoda za zapošljavanje Republike Srpske na budžet Republike Srpske, dok je isto planirano u Federaciji Bosne i Hercegovine i trebalo bi se realizirati u bliskoj budućnosti.

Općinski centri za socijalni rad i resorna entitetska ministarstva uplaćuju doprinose za zdravstveno osiguranje za svoje korisnike (koji čine 3,7% osiguranih osoba u Federaciji Bosne i Hercegovine i 1,33% u Republici Srpskoj). Oba entitetska sistema obuhvataju i supružnika, djecu i druge izdržavane članove uže porodice nositelja zdravstvenog osiguranja koji nisu osigurani po drugim osnovama, međutim, fondovi zdravstvenog osiguranja ne primaju dodatna finansijska sredstva za te dodatne korisnike.⁸²

Stope doprinosa za penzionere, nezaposlene i korisnike prava u sistemu socijalne zaštite su sistematično neadekvatne. Osim toga, doprinosi za zdravstveno osiguranje za nezaposlene u Federaciji Bosne i Hercegovine se uplaćuju prema stopama na nivou kantona. Naprimjer, stopa doprinosa za zdravstveno osiguranje i osnovica doprinosa za nezaposlene osobe u Posavskom kantonu iznose 3%, u Kantonu 10 iznose 0,7% prosječne plaće, u Zeničko-dobojskom kantonu 1,25% na osnovicu (koju čini 40% prosječne mjesečne plaće u Federaciji Bosne i Hercegovine).⁸³ Također, prema odluci Vlade Federacije Bosne i Hercegovine iz 2004. godine, doprinos za zdravstveno osiguranje za penzionere se uplaćuje po stopi od 1,2% neto iznosa penzije. U Republici Srpskoj je iznos zdravstvenog osiguranja za penzionere smanjen sa 3,75% na 2% neto iznosa penzije u 2011. godini, a nakon toga, u 2013. godini, na 1% neto iznosa penzije.⁸⁴

2.3.6 Reforma zdravstvenog sistema

Osim problema svojstvenih sistemu koji se odnose na značajne disparitete u troškovima, pokrivenosti i dostupnosti u visokofragmentiranom sistemu osiguranja i pružanja usluga,⁸⁵ sektor zdravstvene zaštite je opterećen hroničnim, sve većim zaostalim dugovima, starenjem stanovništva i padom broja stanovnika te egzodusom zdravstvenih radnika. Iako su stope doprinosa visoke za formalno zaposlene radnike, oni čine tek nešto više od jedne trećine osiguranih osoba.⁸⁶

Zbog političkog zastoja postignut je tek mali napredak po pitanju reformi finansiranja zdravstvenog osiguranja, predviđenih Reformskom agendom 2015–2018. Prije proglašenja pandemije, entitetske vlade su u ažuriranim „Zajedničkim socioekonomskim reformama za period 2019–2022.”⁸⁷ preuzele obavezu provođenja „sveobuhvatnih” reformi zdravstva. Cilj reformi je unaprijediti dostupnost,

82 Obradović, N. 2019b.

83 Zavod zdravstvenog osiguranja i reosiguranja FBiH, 2018: Dodatak T3, citirano iz: Obradović, N. 2019b.

84 Ibid.

85 Martić, M i O. Đukić, 2018.

86 Martić, M i Obradović, N. 2019b.

87 Program ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine za period 2019–2021. Januar 2019, Sarajevo.

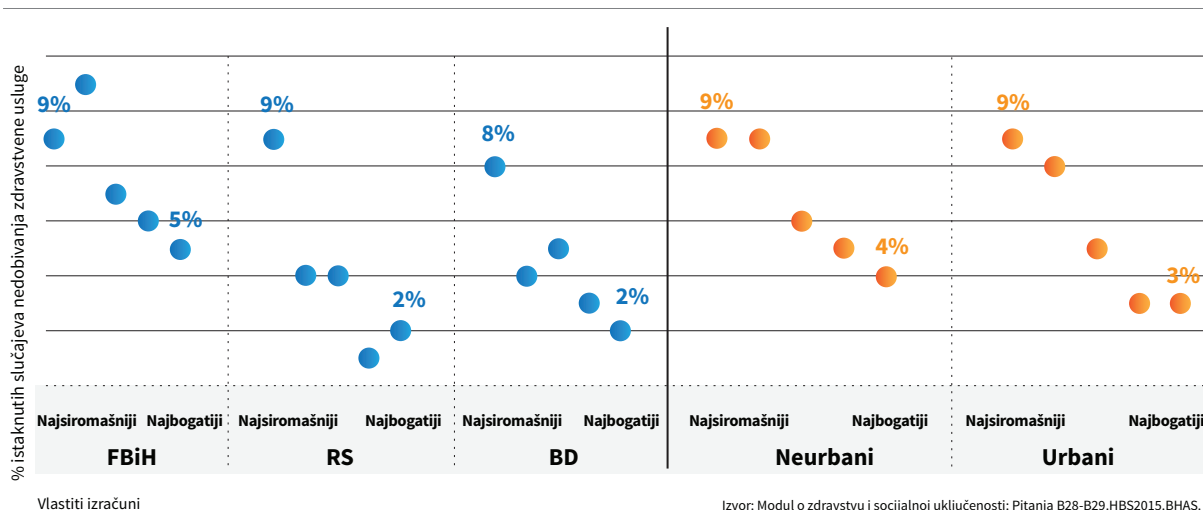
kvalitetu, efikasnost i održivost javnog zdravstva za sve građane i pružanja kvalitetne i dostupne zdravstvene zaštite, kojom se efikasno upravlja, svim građanima, uključujući i marginalizirane kategorije, kroz jačanje preventivne zaštite i širenje opsega i dubine primarne zdravstvene zaštite.

Među ostalim mjerama, entiteti su se obavezali na to da će zaustaviti rast duga sektora zdravstva. U Republici Srpskoj je u toku uvođenje svih domova zdravlja i bolnica u trezorski sistem poslovanja. Federacija Bosne i Hercegovine tek treba započeti s uvođenjem svog sektora zdravstva u trezorski sistem poslovanja, sniziti sve stope doprinosa za socijalno osiguranje i raditi na ublažavanju nejednakosti u pokrivenosti osiguranjem i pružanju usluga među kantonima. Još uvijek se ne vodi rasprava o prijedlogu zakona, a programi za odgovor na vanrednu situaciju uzrokovanu bolešću COVID-19 su stavili reformu sistema u drugi plan.⁸⁸

2.3.7 Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom prema vlastitoj procjeni

Obrazac nejednakosti u ostvarivanju pristupa zdravstvenoj zaštiti je prikazan na slikama u daljnjem tekstu, na kojima je dat presjek prevalencije neostvarenih potreba za zdravstvenom zaštitom prema nivou dohotka domaćinstva, po entitetima prebivališta, urbanim/neurbanim sredinama i radnopravnom statusu nositelja domaćinstva.⁸⁹ Na slici 30 su prikazane razlike u udjelu osoba koje su navele neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom između najvišeg i najnižeg dohodovnog kvintila i urbanih i neurbanih područja, na osnovu podataka iz posljednjeg istraživanja provedenog u Bosni i Hercegovini na reprezentativnom uzorku, preuzetih iz posebnog modula o zdravstvu i socijalnoj uključenosti (Anketa o potrošnji domaćinstava, 2015).

Slika 30. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom prema vlastitoj procjeni (%), pokazatelj socijalne uključenosti EU

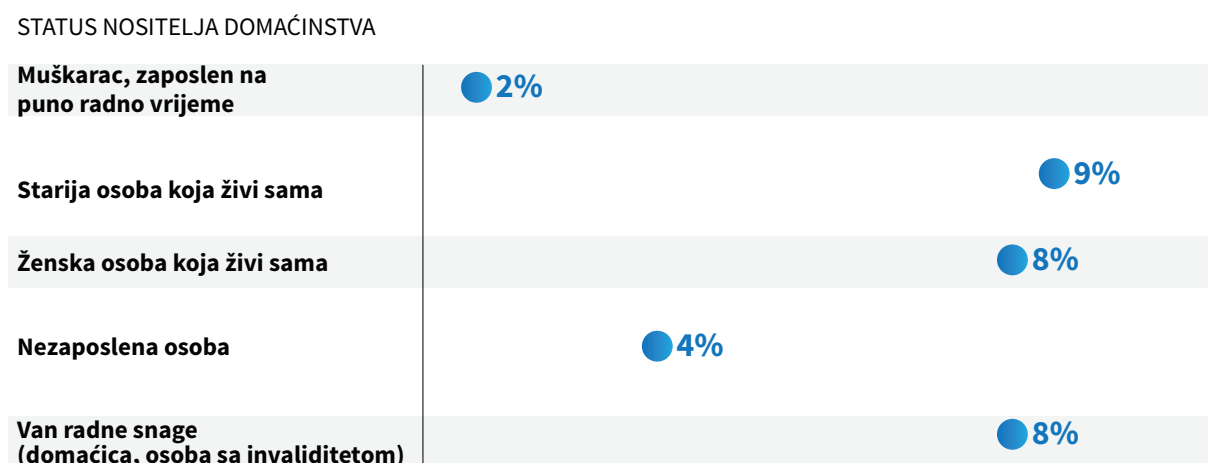
Na slici 31 su prikazane razlike u neostvarenim potrebama za zdravstvenom zaštitom prema vlastitoj procjeni raznih tipova domaćinstava. Najmanja je vjerovatnoća da domaćinstva čiji je nositelj muškarac zaposlen na puno radno vrijeme imaju, prema vlastitoj procjeni, neostvarenu potrebu za zdravstvenom zaštitom (2%), dok je vjerovatnoća da domaćinstva čiji je nositelj nezaposlena osoba

88 Obradović, N. 2019c.

89 Prema Eurostatu, lična procjena osobe da li je imala potrebu za zdravstvenim pregledom ili liječenjem u okviru određene vrste zdravstvene zaštite, pri čemu ta usluga nije pružena ili je osoba nije ni tražila iz sljedeća tri razloga: finansijski razlozi, lista čekanja i predaleka udaljenost zdravstvene ustanove. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/tespm110>. Također vidi izvještaj koji je nedavno objavio Regionalni ured WHO: 'Can people afford to pay for health care? (WHO EURO, 2019). Dostupno na: <http://www.euro.who.int/en/publications/abstracts/can-people-afford-to-pay-for-health-care-new-evidence-on-financial-protection-in-europe-2019>.

imaju, prema vlastitoj procjeni, neostvarenu potrebu za zdravstvenom zaštitom duplo veća (4%). Najviše stope otpadaju na samačka domaćinstva u kojima je nositelj osoba starije životne dobi (9%) te na samačka domaćinstva u kojima je nositelj žena i domaćinstva koja nisu povezana s tržištem rada (nešto ispod 8%).

Slika 31. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom prema statusu nositelja domaćinstva (%), pokazatelj socijalne uključenosti EU (cilj održivog razvoja 3.8)

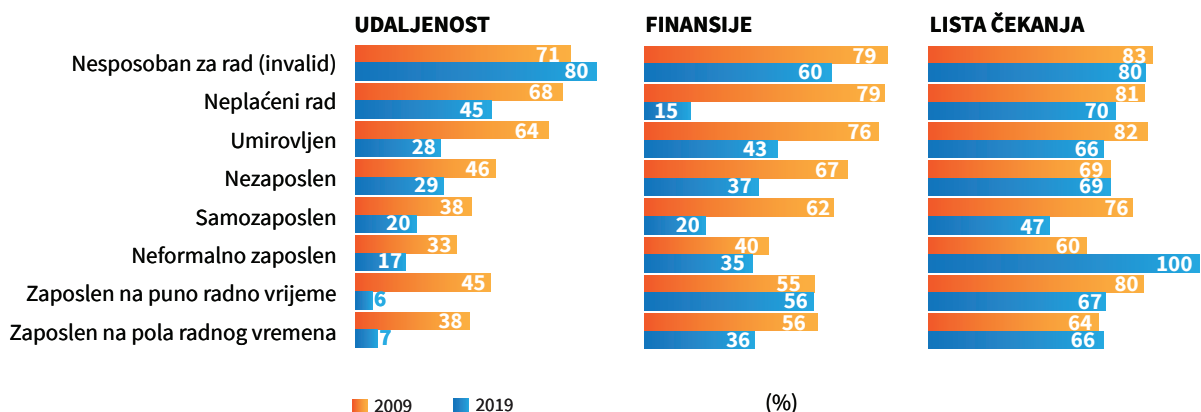
Izvor: Anketa o potrošnji domaćinstava 2015, poseban modul: Zdravstvo i socijalna uključenost. Pitanja B28, B29. BHAS. Vlastiti izračuni.

Slike 32, 33 i 34 su preuzete iz ankete provedene na uzorku općina koja je opisana u Poglavlju 3, u daljnjem tekstu.⁹⁰ Na grafikonima su upoređeni odgovori koji su dati 2009. i 2019. godine na pitanja o tome da li ispitanici imaju mogućnost pristupa neophodnim zdravstvenim uslugama, a ako nemaju, zbog čega. Na slikama koje slijede su prikazani odgovori prema radnopravnom statusu, dohotku i mjestu prebivališta. Iako je u proteklih deset godina opao broj osoba koje su navele udaljenost ili finansijska sredstva kao faktor, broj onih koji su naveli listu čekanja kao razlog neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom ostao je gotovo nepromijenjen.

I ovdje smo ustanovili da veliku većinu onih koji su prijavili neostvarenu potrebu za zdravstvenom zaštitom predstavljaju osobe s nedovoljnim dohotkom, osobe koje nemaju radnu sposobnost, nezaposlene i/ili neosigurane osobe. Iako njihov udio varira u sedam jedinica lokalne samouprave iz uzorka, obrazac ostaje isti.

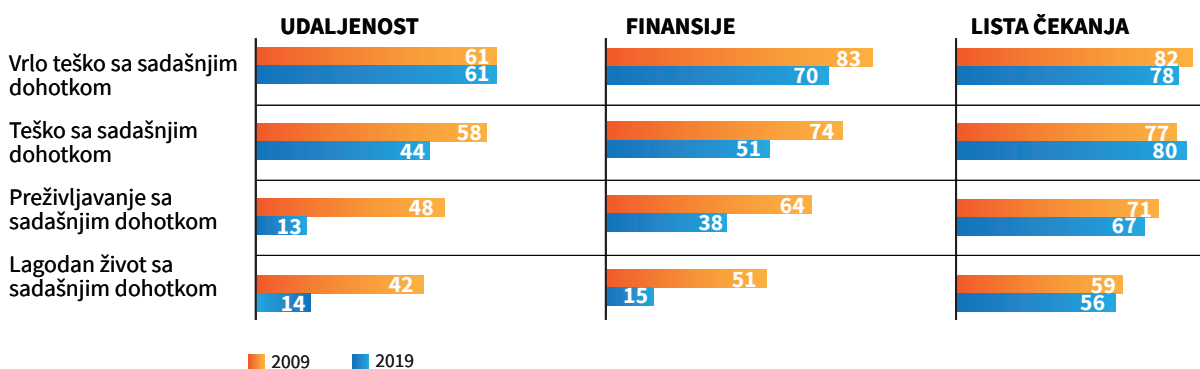
⁹⁰ Istraživanje provedeno za potrebe NHDR 2009. je rađeno na uzorku reprezentativnom za cijelu zemlju (veličina uzorka 1.613), dok je istraživanje za NHDR 2019. provedeno u sedam općina (veličina uzorka 333). Kao takvo, istraživanje za NHDR 2019. služi kao vodilja za buduće istraživanje koje će biti provedeno u cijeloj zemlji.

Slika 32. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) prema radnopravnom statusu, 2009. i 2019. (cilj održivog razvoja 3.8)

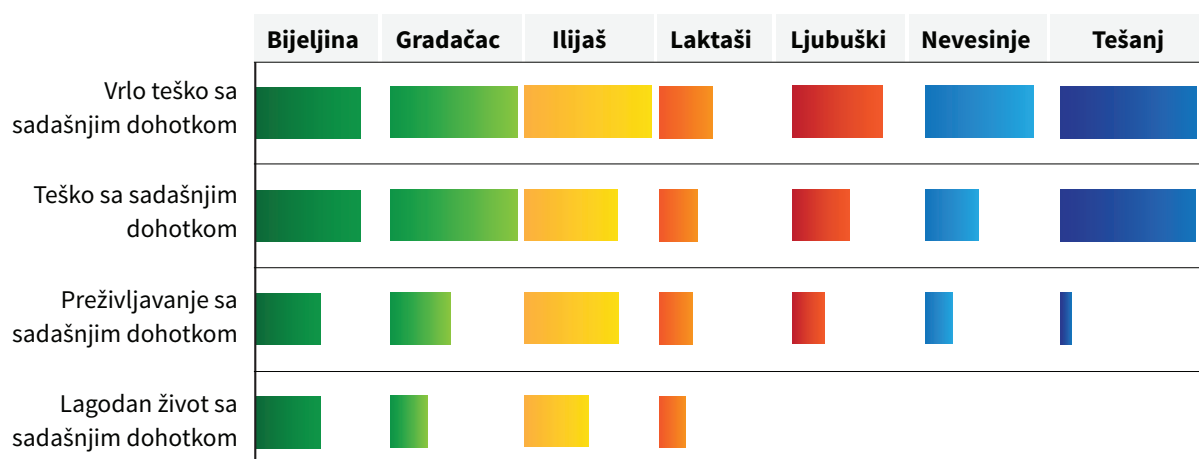
Na slici 33 je prikazana razlika između 2009. i 2019. godine među ljudima s različitim nivoima dohotka, koja pokazuje da iako osobe s višim dohotkom imaju manje teškoća u finansiranju troškova zdravstvenih usluga, nivoi dohotka imaju daleko manji utjecaj na neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom usljed lista čekanja.

Slika 33. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) prema dohodovnom statusu prema vlastitoj procjeni, 2009. i 2019. (cilj održivog razvoja 3.8)

Slika 34 pokazuje da je u 2019. godini odnos između neostvarenih potreba za zdravstvenom zaštitom, prema vlastitoj procjeni, i visine dohotka, koju su naveli ispitanici, ostao nepromijenjen u svih sedam općina obuhvaćenih istraživanjem, ali da nivo potreba značajno varira među općinama.

Slika 34. Neostvarene potrebe za zdravstvenom zaštitom (pokazatelj socijalne uključenosti EU) dohodovnom statusu prema vlastitoj procjeni u 2019.

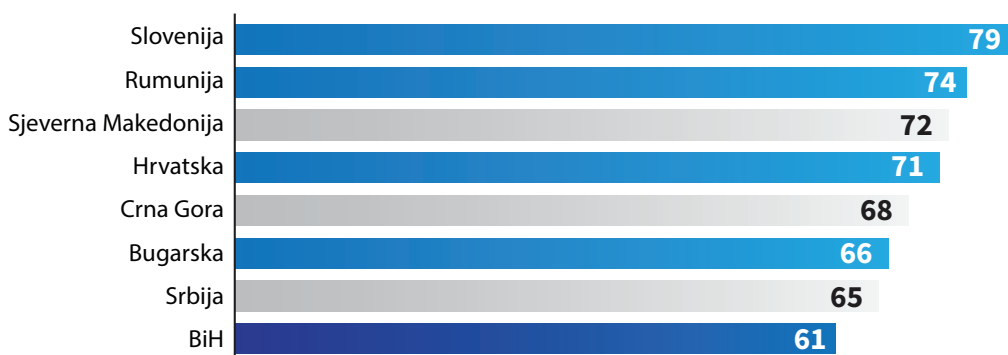
Izvor: Istraživanje za NHDR provedeno 2019. godine.

2.3.8 Pokazatelji pristupa zdravstvenoj zaštiti: (potcijl održivog razvoja 3.8)⁹¹

Kada uporedimo Bosnu i Hercegovinu sa susjednim zemljama, uočavamo obrazac relativno većih troškova i nižih zdravstvenih ishoda. Broj zdravstvenih radnika i bolničkih kreveta je u Bosni i Hercegovini nizak u poređenju sa zemljama regije i nejednako distribuiran. Sagledavanje načina na koji je zdravstveni sektor strukturiran, a posebno kako se finansira, u gornjem tekstu, može biti korisno u opisu ovih obrazaca.

Pokazatelj ostvarenja cilja održivog razvoja 3.8.1 odražava pokrivenost osnovnim uslugama zdravstvene zaštite. Definiran je kao prosječna pokrivenost osnovnim uslugama na osnovu praćenja određenih intervencija, koje obuhvataju reproduktivno i maternalno zdravlje, zdravlje novorođenčadi i djeteta, zarazne bolesti, nezarazne bolesti, kapacitet i pristup uslugama, u općoj i najugroženijoj populaciji, što pokazuje da li se takve usluge zdravstvene zaštite nude i da li funkcioniraju.

Slika 35. Pokazatelj ostvarenja cilja održivog razvoja 3.8.1: Pokrivenost osnovnim uslugama zdravstvene zaštite

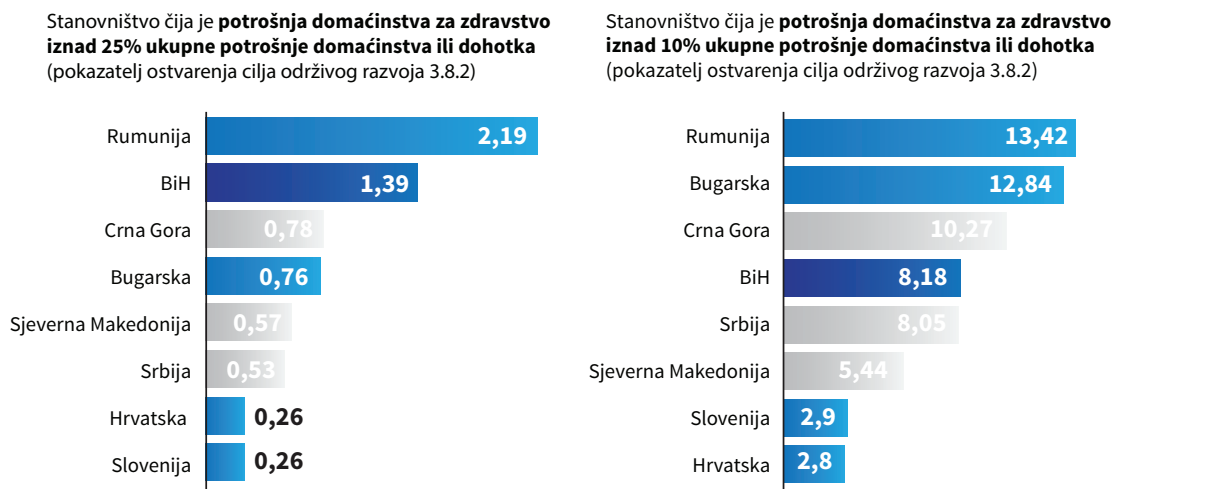

COR 3.8.1 Indeks univerzalne pokrivenosti zdravstvenom zaštitom.

⁹¹ Potcijl 3.8: Postići univerzalnu pokrivenost zdravstvenom zaštitom, kao i zaštitu od finansijskog rizika, pristup kvalitetnim osnovnim zdravstvenim uslugama i sigurnim, djelotvornim, kvalitetnim i finansijski pristupačnim lijekovima i vakcinama za sve. Dostupno na: <https://unstats.un.org/sdgs/metadata/?Text=&Goal=3&Target=3.8>.

Pokazatelj ostvarenja cilja održivog razvoja 3.8.2 odražava ogromne izdatke za zdravstvo. Definiran je kao omjer stanovništva zemlje s velikim izdacima domaćinstava za zdravstvo kao udjela ukupne potrošnje ili dohotka domaćinstva.

Slika 36. Pokazatelj ostvarenja cilja održivog razvoja 3.8.2: Drastična potrošnja za zdravstvo

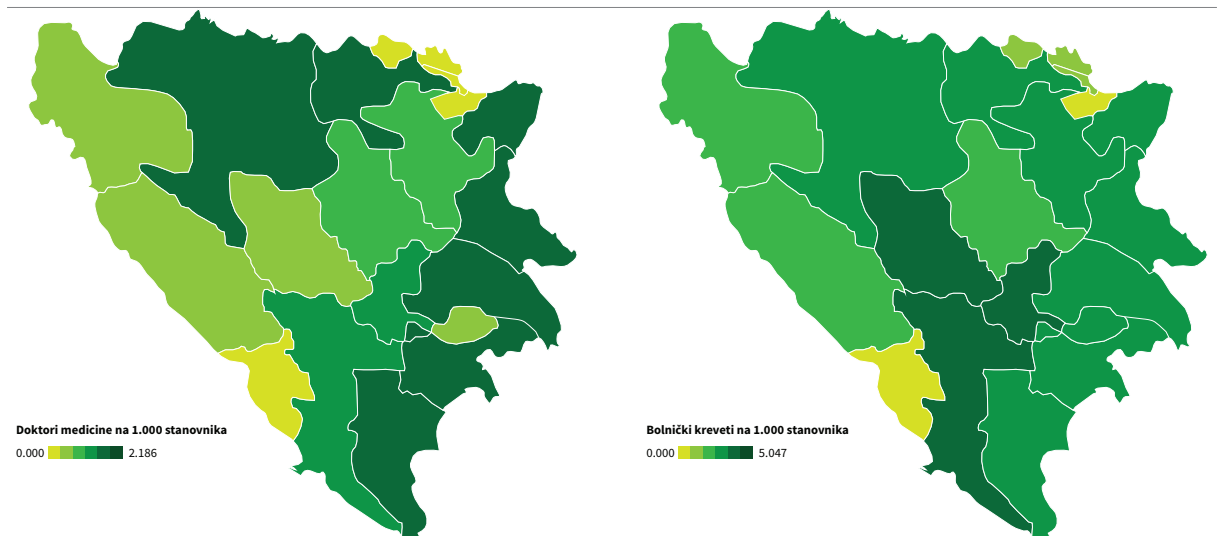

Izvor: WHO. Dostupno na: <https://apps.who.int/igo/data/view.main.UHCFINANCIALPROTECTION0lv?lang=en>.

2.3.9 Pružatelji usluga zdravstvene zaštite

Raspoloživost i pristup zdravstvenoj zaštiti se mogu mjeriti u finansijskom smislu ili direktnije, kroz distribuciju doktora medicine i bolničkih kreveta u odnosu na distribuciju stanovništva. Na mapama niže u tekstu je prikazan broj doktora medicine i bolničkih kreveta na hiljadu stanovnika u posljednjoj godini za koju postoje podaci.

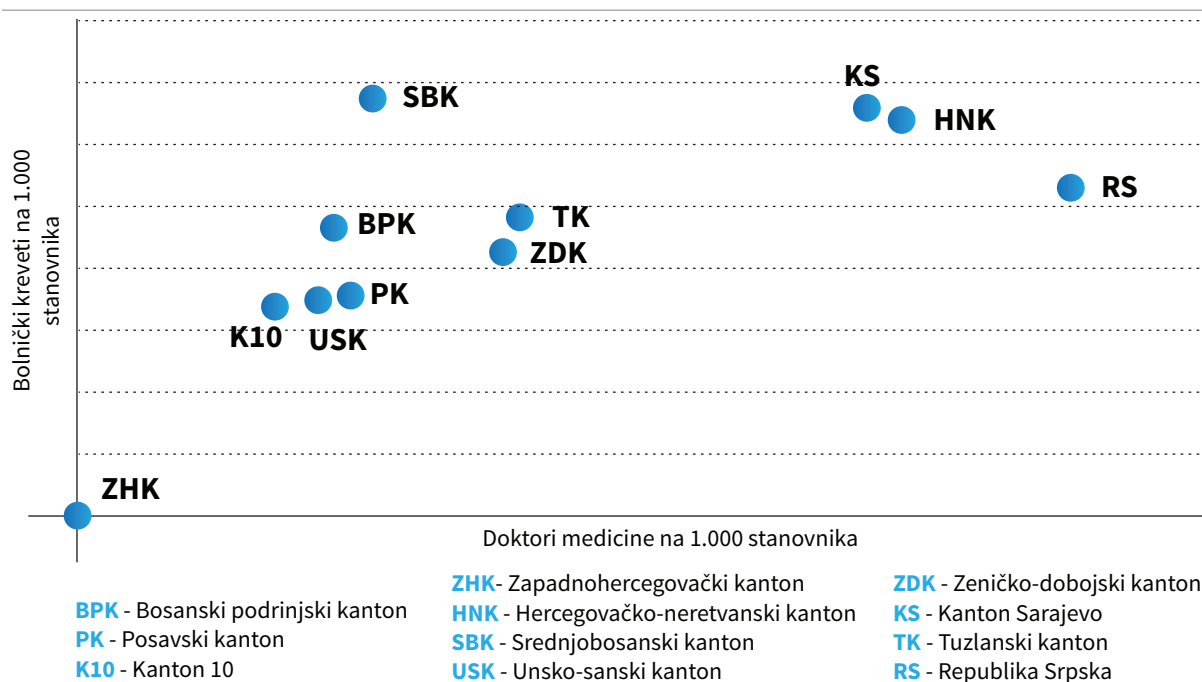
Slika 37. Broj doktora medicine i bolničkih kreveta (na 1.000 stanovnika) u 2017. (cilj održivog razvoja 3.c)

Izvor: Statistički godišnjak Federacije Bosne i Hercegovine za 2018, tabele 40-1 i 40-5. Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine je dostavio procjene stanovništva sredinom godine. Statistički godišnjak Republike Srpske za 2019, tabele 5.15 i 28.1. Procjene broja bolničkih kreveta proizlaze iz Analize zdravlja stanovništva u Republici Srpskoj u 2017, tabela 4.1.

Gornje mape pokazuju da je u nekim dijelovima zemlje broj doktora medicine ili bolničkih kreveta puno veći u odnosu na veličinu stanovništva nego u drugim dijelovima zemlje. Na slici niže su naglašene razlike u njihovoj raspoloživosti među kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine, dok je najveći broj doktora medicine u odnosu na stanovništvo u Republici Srpskoj.

Slika 38. Korelacija između doktora medicine i bolničkih kreveta (na 1.000 stanovnika) u 2017.

Izvor: FBiH: Statistički godišnjak, 2018. Tabele: 40-1 i 40-5. Stanovništvo: Procjene sredinom godine koje je dostavio Federalni zavod za statistiku. RS: Statistički godišnjak, 2019. Tabele: 5.15 i 28.1. Republički zavod za statistiku. Podaci o bolničkim krevetima: Analize zdravlja stanovništva u Republici Srpskoj u 2017, tabela 4.1.

2.4 Socijalna zaštita

2.4.1 Socijalne i ekonomske funkcije socijalne zaštite

Kao što je navedeno u dijelu o zdravstvenoj zaštiti u gornjem tekstu, Bosna i Hercegovina je naslijedila sistem socijalnog osiguranja (zdravstveno osiguranje, penzijsko i invalidsko osiguranje, osiguranje od nezaposlenosti i, u Republici Srpskoj, doprinos za dječiju zaštitu) u kojem su prava povezana s radnopravnim statusom, na osnovu uplaćenih doprinosa.

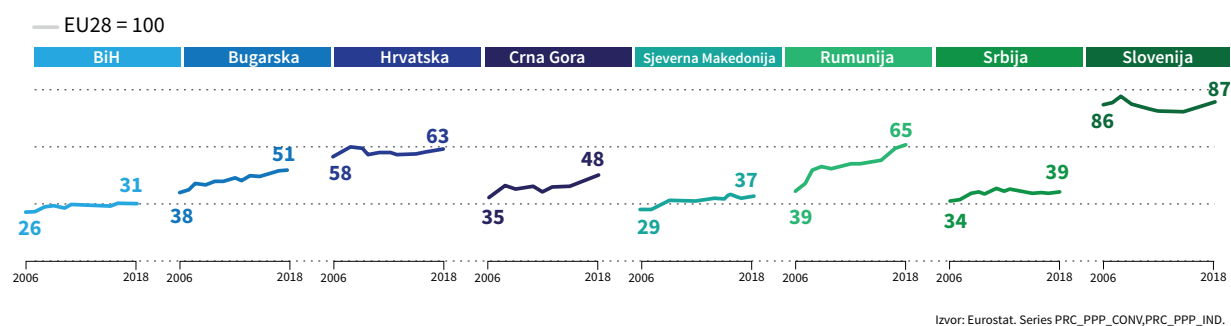
Dok je prvobitna motivacija za uvođenje ovakvog sistema potekla iz Njemačke 1889. godine pod vodstvom Otta von Bismarcka i političke, konkurentne borbe protiv opozicionih socijalističkih stranaka, socijalno osiguranje je bilo naširoko prihvaćeno kao način osiguranja socijalnog mira kroz smanjenje siromaštva zbog starosti, nezaposlenosti ili invaliditeta. Takvi sistemi su, uz uvođenje socijalnih davanja nakon rata, naišli na rasprostranjenu primjenu sredinom 20. stoljeća.

Mainstream ekonomije su nakon toga ove sisteme nazvale „automatskim stabilizatorima”, čime su priznale njihovu djelotvornost u smanjenju utjecaja eksternih ili internih šokova na ekonomski sistem. Kao naknada za izgubljeni dohodak radnika, takvi socijalni transferi održavali su domaću potražnju i spriječili da recesija preraste u duboku depresiju. U slučaju usporavanja ekonomskog ciklusa i kako se nezaposlenost povećava, osiguranje od nezaposlenosti automatski zamjenjuje

izgubljeni dohodak, bez zastoja koji bi bio uzrokovan izradom i provedbom posebnih politika u odgovoru na ekonomsku krizu. Ti sistemi su osmišljeni da ublaže učinak uobičajenih ekonomskih ciklusa, ali su sada nadopunjeni raznim kriznim mjerama tokom pandemije bolesti COVID-19, a njihovi konačni efekti će se tek pokazati.

Sistemi bizmarkovskog tipa su se u mnogim zemljama našli pod pritiskom zbog starenja stanovništva. U Bosni i Hercegovini je takav pritisak povećan konstantnim porastom emigracije radno sposobnih stanovnika i stanovnika u optimalnoj reproduktivnoj dobi, relativno niskim učešćem žena u radnoj snazi, značajnim udjelom radne snage u neformalnom zaposlenju i stoga, neplaćanjem doprinosa za socijalno osiguranje.⁹² Sve to je dodatno pogoršano rasprostranjenom praksom neprijavlivanja punog iznosa ostvarenog dohotka u formalnoj ekonomiji. Bosna i Hercegovina je pogođena i upornim poništavanjem efekta „automatskog stabilizatora”, što je produbilo i proširilo utjecaj globalne ekonomske krize u periodu 2008–2009. godine na zemlju.

Slika 39. Regionalno poređenje stvarnih rashoda po glavi stanovnika prije i poslije globalne finansijske krize 2008. godine, iskazanih standardom kupovne moći (EU28 = 100)

Kada je velika većina razvijenih zemalja povećala novčanu masu u odgovoru na eksterni šok uzrokovan recesijom, Bosna i Hercegovina nije bila u mogućnosti slijediti isti princip zbog režima valutnog odbora, koji je formiran u skladu s Dejtonskom sporazumu.⁹³ Kada je rast BDP-a BiH pao sa 5,4% u 2008. na -3,0% u 2009. godini, pad javnih prihoda je doveo do fiskalnog deficita, zbog čega su oba entiteta, prema *stand-by* aranžmanu s MMF-om, morala smanjiti javnu potrošnju, kao i plaće i socijalne transfere na svim nivoima. U toku 2010. godine, uprkos umjerenom oporavku stope rasta BDP-a do 0,9%, ukupna potrošnja za socijalnu zaštitu je smanjena za dodatnih 1% zbog povećane nezaposlenosti, kao i zbog mjera štednje. U toku 2011. godine su entitetske vlade u značajnoj mjeri smanjile potrošnju kako bi smanjile svoj fiskalni deficit.⁹⁴ Smanjenje potrošnje je također bilo vidljivo i u kantonima, ali u manjoj mjeri.

Kao što je to istakla Svjetska banka i kao što je ilustrirano na donjoj slici, najvažnije uštede u Federaciji Bosne i Hercegovine u periodu 2008–2010. su postignute smanjenjem rashoda za socijalna davanja, koja su u nekim slučajevima finansirale jedinice lokalne samouprave ili kantoni.⁹⁵ Na nivou jedinica lokalne samouprave u Federaciji Bosne i Hercegovine, plaće su povećane nauštrb socijalnih davanja smanjena, dok su u Republici Srpskoj jedinice lokalne samouprave smanjile javni rashod za „korištenje dobara i usluga” kako bi smanjile budžetski deficit.⁹⁶

92 Procjene se kreću od 15% (Laudes et al. 2015), do čak 30% (Pašović, E. i A. Efendić, 2018). Citirano iz: Obradović, N. 2019b.

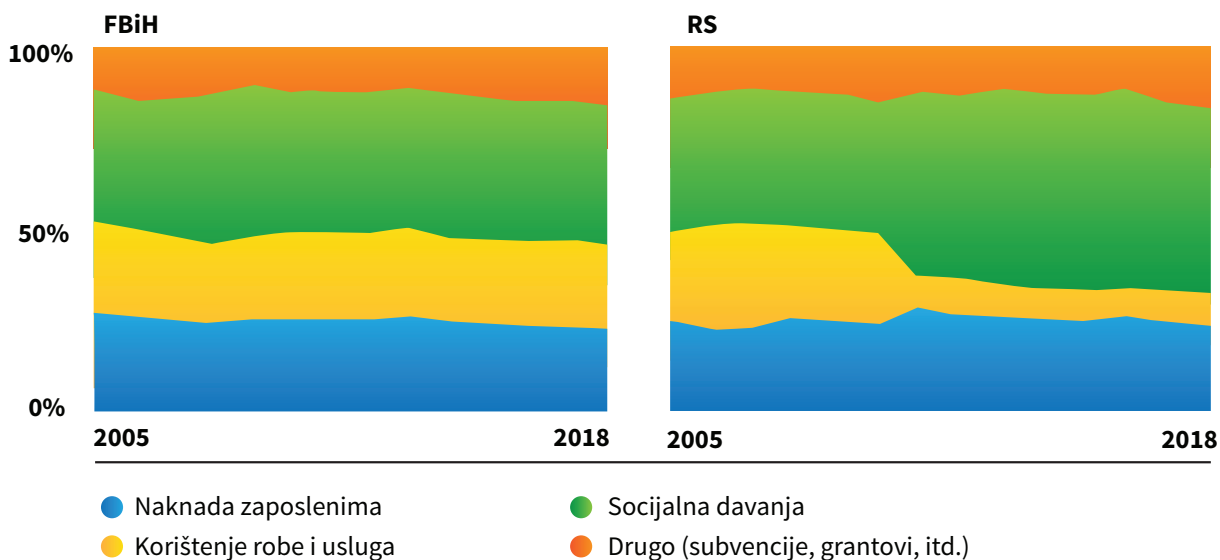
93 Član 7. Dejtonskog mirovnog sporazuma: „Centralna banka Bosne i Hercegovine je jedina ovlaštena institucija za štampanje novca i monetarnu politiku na cijelom području Bosne i Hercegovine. 1. Nadležnosti Centralne banke odredit će Parlamentarna skupština. Međutim, u periodu od šest godina od stupanja na snagu ovog Ustava, Centralna banka neće moći davati kredite štampanjem novca, niti funkcionirati kao valutni odbor; nakon tog perioda, Parlamentarna skupština može tu nadležnost dati Centralnoj banci.” Takva nadležnost nije nikad data.

94 Antić, D. 2013, citirano iz: Obradović et al. (2019a).

95 Svjetska banka (2012).

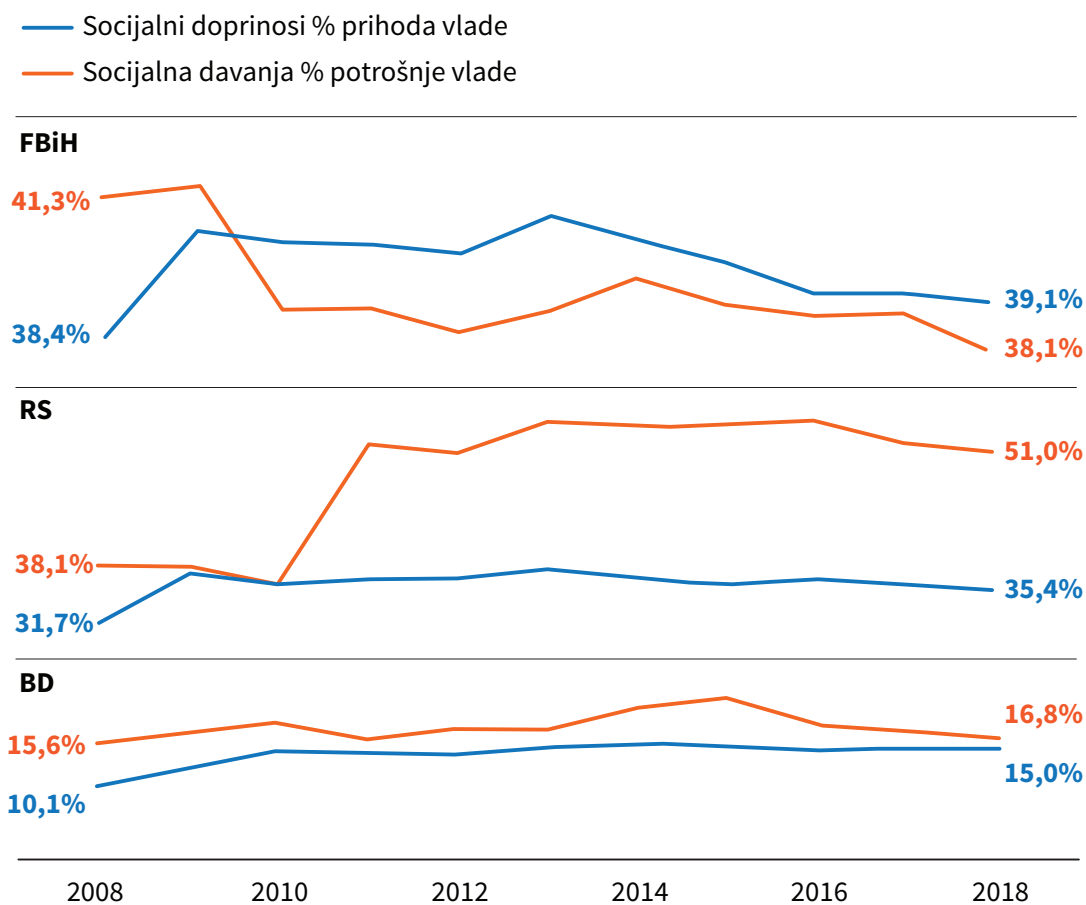
96 Antić, D. Ibid.

Slika 40. Sastav rashoda opće vlade, 2005–2018. (cilj održivog razvoja 10.4)

Izvor: Centralna banka, statistika vladinih finansija. Dostupno na: <https://www.cbbh.ba/Content/Read/1133>.

Slika 41. Doprinosi za socijalno osiguranje i rashodi za socijalnu zaštitu kao postotak operacija opće vlade, 2008–2018. (cilj održivog razvoja 10.4)

Izvor: Centralna banka, statistika vladinih finansija. Dostupno na: <https://www.cbbh.ba/Content/Read/1133>.

Oporavak Bosne i Hercegovine od finansijske krize 2008. godine je bio sporiji i dugotrajniji nego oporavak susjednih zemalja, od kojih su mnoge bile u mogućnosti primijeniti šire politike kako bi održale domaću potražnju i izbjegle upućivanje većeg broja radnika na čekanje i zatvaranje privrednih subjekata.

U odgovoru na krizu izazvanu bolešću COVID-19, a na osnovu pouka izvučenih iz tog iskustva, Svjetska banka, MMF i EU su dali doprinos u vidu finansijskih sredstava namijenjenih podršci djelomičnom pokriću naknade plaće u vanrednoj situaciji radnicima na prinudnom odmoru i povećanju sredstava osiguranja od nezaposlenosti i nedoprinosnih socijalnih davanja ranjivim domaćinstvima, osobama starije životne dobi i osobama s invaliditetom. Međutim, učesnici u neformalnoj ekonomiji nemaju ta prava.

2.4.2 Definicije i struktura socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini⁹⁷

Sistemi socijalne zaštite su konvencionalno podijeljeni u doprinosni sistem socijalnog osiguranja i nedoprinosne sheme socijalnih davanja. Pravo na naknade u oblasti socijalne sigurnosti, novčane i nenovčane, utemeljeno je na uspostavljenoj matičnoj evidenciji o osiguranicima i obveznicima uplate doprinosa i zakonski je regulirano, dok su socijalna davanja na osnovu prava iz socijalne zaštite utemeljena na dokazanoj potrebi, kao što je propisano zakonom ili drugim propisom.

Sistem socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini se sastoji od sistema socijalnog osiguranja po osnovu doprinosa i sistema nedoprinosnih socijalnih davanja (vidi Prilog 1 za relevantne zakone i budžetske izvore). Socijalna zaštita je u nadležnosti entiteta, s tim da je u Federaciji Bosne i Hercegovine dalje povjerena kantonima i općinama, a u Republici Srpskoj su nositelji socijalne zaštite nivo Republike Srpske i jedinice lokalne samouprave, zbog čega postoji visok stepen fragmentiranosti.

Osim obaveznog zdravstvenog osiguranja, kroz sistem socijalnog osiguranja se nadoknađuju troškovi usluga zdravstvene zaštite za osigurane osobe za koje se doprinos redovno uplaćuje u fond zdravstvenog osiguranja, a osobama za koje je uplaćivan doprinos za osiguranje od nezaposlenosti i doprinos za penziona i invalidsko osiguranje u određenom periodu isplaćuje se novčana naknada za vrijeme nezaposlenosti, invalidnina i penzija kao zamjena za izgubljeni dohodak.

Kao što je navedeno u dijelu o zdravlju, postoje značajni jazovi u pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem. Razlog je, prije svega, taj što je, prema procjenama, oko 25% radne snage u Bosni i Hercegovini neformalno zaposleno i ne uplaćuje doprinose u sistem.⁹⁸ Ostali mogu biti formalno zaposleni, ali kada poslodavci ne uplaćuju, ili ne uplaćuju redovno, doprinos za obavezno zdravstveno osiguranje, oni nemaju pravo na naknade.

Socijalna davanja su nedoprinosna socijalna sigurnosna mreža za osobe u najvećem stanju potrebe. Sheme socijalnih davanja su osmišljene tako da pruže podršku ljudima u stanju potrebe, a koji nisu pokriveni socijalnim osiguranjem ili nisu dovoljno pokriveni da bi ispunili određeni minimum standarda. Socijalna davanja u Bosni i Hercegovini obuhvataju porodična davanja, dječiji

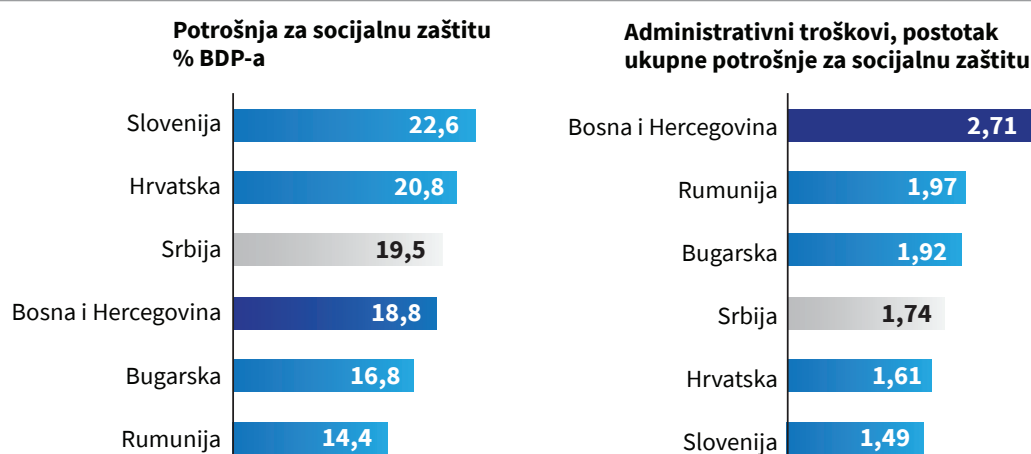
97 Web stranica Eurostata: „Sistemi socijalne zaštite su osmišljeni da štite ljude od rizika povezanih sa nezaposlenošću, roditeljskim dužnostima, bolešću/zdravstvenom zaštitom i invaliditetom, gubitkom supružnika ili roditelja, odmaklom životnom dobi, stambenim zbrinjavanjem i socijalnom isključenošću“. Dostupno na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Social_protection_backgrounds.

98 Neformalni radnici su oni radnici koji nemaju pristup socijalnom osiguranju, niti se za njih uplaćuju obavezni socijalni doprinosi. Anкета o radnoj snazi 2017. (citirano iz: World Bank Project Information Document, 2. april 2020).

doplatak, boračka davanja⁹⁹ i novačnu i drugu pomoć, u skladu s kriterijima za stjecanje prava koji se razlikuju između entiteta, a u Federaciji Bosne i Hercegovine među kantonima i općinama. Visokodecentralizirana struktura uprave u zemlji dovela je do razlika ne samo u kriterijima za stjecanje prava, nego i u pokrivenosti, usmjerenosti, efikasnosti, raspoloživosti i nivoima naknada na osnovu mjesta prebivališta, a ne na osnovu potreba.¹⁰⁰

Kao što je prikazano na slici 42, ukupni javni rashodi za socijalnu zaštitu, za sve programe socijalnog osiguranja i socijalnih davanja u Bosni i Hercegovini na sredini su ukupne vrijednosti javnih rashoda u uporedivim zemljama regije. Ali, administrativni troškovi imaju daleko najviši udio u ukupnim javnim rashodima za socijalnu zaštitu.

Slika 42. Javni rashodi za socijalnu zaštitu i administrativni troškovi u 2017. (cilj održivog razvoja 10.4)

Izvor: Eurostat, [TPS00104]. Izračunato iz SPR_EXP_SUM.

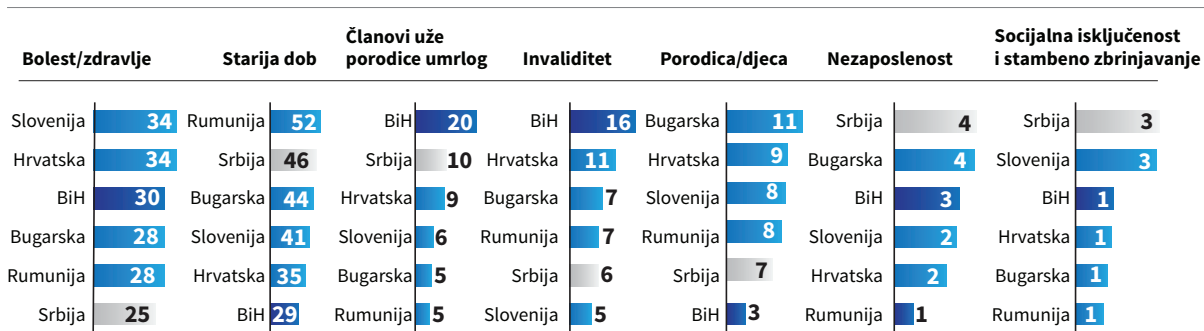
Distribucija javnih rashoda za socijalnu zaštitu na različite funkcije socijalnog osiguranja također je upadljiva. Iako se Bosna i Hercegovina nalazi na sredini liste uporedivih zemalja regije u pogledu udjela sredstava socijalne zaštite kojima se pokrivaju troškovi usluga zdravstvene zaštite, naknade za vrijeme nezaposlenosti, socijalnu isključenost i naknade za troškove stanovanja, naknade preživjelim izdržavanim članovima porodice i invalidnine predstavljaju daleko najveći udio u javnim rashodima,¹⁰¹ dok porodična davanja i dječiji doplatok predstavljaju daleko najmanji udio. U brojnim studijama su istaknute neadekvatnosti sistema socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, o čemu će biti riječi u daljnjem opisu različitih dijelova sistema.

99 Boračka davanja, uključujući penzije, invalidninu i naknade izdržavanim članovima njihovih porodica, s pravom se smatraju odgođenom naknadom za služenje u oružanim snagama i isplaćuju se iz budžeta entitetskih ministarstava za pitanja boraca/boračko-invalidske zaštite, dok se socijalna pomoć, dječiji doplatok, socijalne naknade, invalidnine itd. isplaćuju iz budžeta Ministarstva rada, Ministarstva socijalne politike, Fonda solidarnosti, općinskih i kantonalnih budžeta (vidi Prilog 1). S obzirom na to da su praktično u svim studijama Svjetske banke o socijalnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini naknade borcima definirane kao budžetski socijalni transferi i da se računaju kao dio sistema prava iz socijalne zaštite, u ovom dijelu primjenjujemo prevladavajuću terminologiju, ali njenu tačnost dovodimo u pitanje u daljnjem tekstu.

100 Za sveobuhvatan pregled razlika u naknadama vidi: Papić i drugi, *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH*, juni 2013. i u: Gassmann, F. et al. *What Works and What Does Not*, Maastricht University, juni 2013.

101 Kategorije naknada, prikazane na slici 42, su klasificirane prema ESPROSS metodologiji, u kojoj naknade „preživjelim izdržavanim članovima uže porodice“ predstavljaju porodičnu penziju svih tipova, a „invalidnine“ predstavljaju sve naknade koje se isplaćuju osobama s invaliditetom, bez obzira na status. Disproporcionalni ponder invalidninā se uglavnom pripisuje pogrešnoj klasifikaciji penzija i invalidnina za članove porodica poginulih boraca kao budžetske transfere za socijalna davanja.

Slika 43. Distribucija funkcija socijalne zaštite u 2017. (cilj održivog razvoja 10.4)

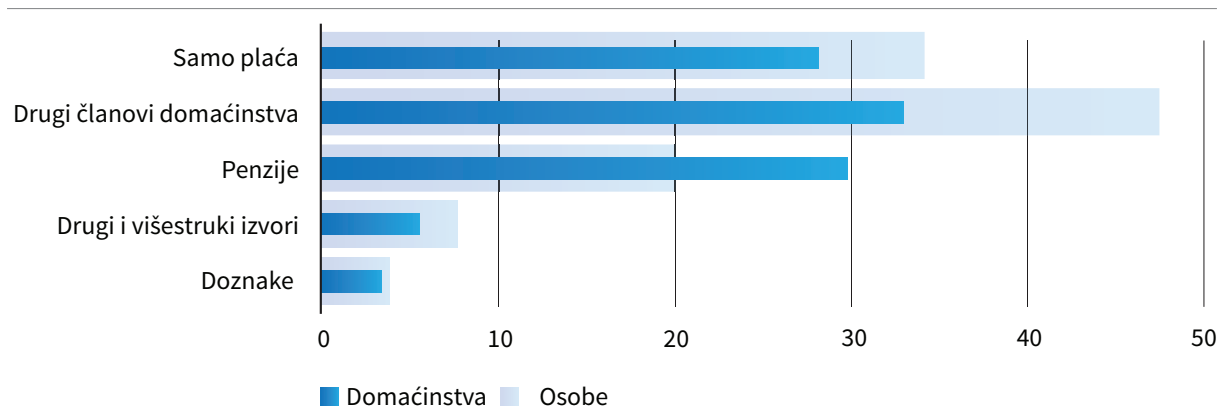

Izvor: Eurostat. Socijalna davanja prema funkciji- postotak ukupnih davanja [TPS00106]. Izračunato iz SPR_EXP_SUM.

2.4.3 Penzije

Penzije su najznačajniji faktor ekonomske stabilnosti porodica u Bosni i Hercegovini. U 2019. godini su penzije bile glavni izvor dohotka za gotovo 30% domaćinstava u Bosni i Hercegovini, dok je zarađeni dohodak bio glavni izvor primanja za manje od 30% domaćinstava.

Slika 44. Glavni izvor dohotka domaćinstava u 2019. (cilj održivog razvoja 10.4)

Izvor: Anкета o radnoj snazi, 2019. BHAS.

Visina penzije se obračunava iz osnovice za obračun visine penzije koja se sastoji od visine dohotka i staža osiguranja za svakog osiguranika posebno te je na osnovu toga i različita. U Federaciji Bosne i Hercegovine, i muškarci i žene imaju pravo na starosnu penziju kada navrš 15 godina staža osiguranja, odnosno 20 godina penzijskog staža, i 65 godina života ili kada navrš 40 godina penzijskog staža, bez obzira na godine života. U Republici Srpskoj, osiguranik ima pravo na starosnu penziju kada navrš 65 godina života i najmanje 15 godina staža osiguranja. Muškarci imaju pravo na starosnu penziju s navrš 60 godina života i 40 godina staža osiguranja, dok žene stječu pravo na starosnu penziju kada navrš 58 godina života i 35 godina penzijskog staža. Za svaku dodatnu godinu staža doprinosa iznad minimalnog, stopa zamjene za dohodak se povećava za određeni postotak do maksimalnih 40 godina staža osiguranja.¹⁰²

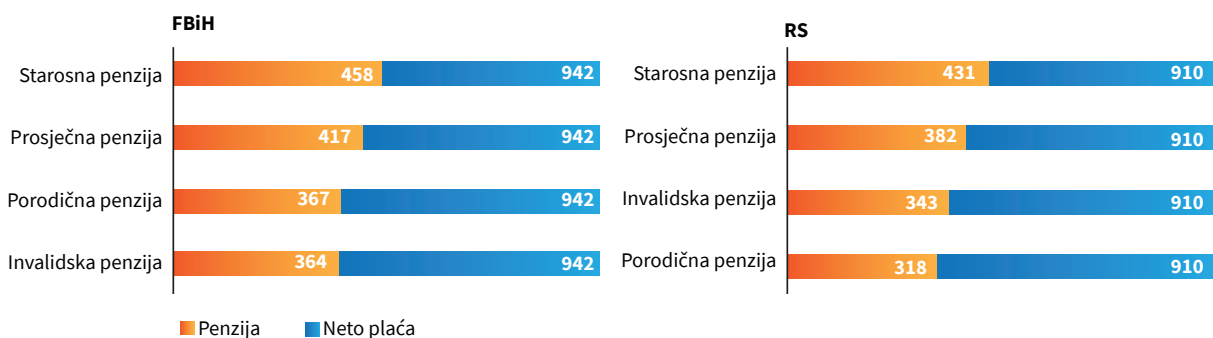
Kao što je prikazano na slici 45, prosječna mjesečna penzija je iznosila 417 KM u Federaciji Bosne i Hercegovine i 382 KM u Republici Srpskoj, a stopa zamjene je iznosila 44,3% prosječne neto plaće u Federaciji Bosne i Hercegovine i 41,9% u Republici Srpskoj.¹⁰³ Stopa zamjene plaće starosnom penzijom od 48,6% prosječne plaće u Federaciji Bosne i Hercegovine i 47,4% prosječne plaće u

102 Međunarodna organizacija rada, 2009.

103 Federalni zavod za penzijsko i invalidsko osiguranje, Bilten, 2019; Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske, Bilten, 2019.

Republici Srpskoj je tek nešto viša i odražava udio penzionera koji nisu bili u mogućnosti akumulirati 40 godina staža osiguranja potrebnih za zamjenu u iznosu od 85% do 100% dohotka ostvarenog prije odlaska u penziju.¹⁰⁴

Slika 45. Plaće i penzije (nominalno u KM) u oktobru 2019.

Izvor: (penzije) Federalni zavod za penzijsko i invalidsko osiguranje, Bilten, oktobar 2019. Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske, Bilten 2019; (plaće): entitetski zavodi za statistiku.

U tabeli niže su prikazane različite vrste penzija kao postotak prosječne neto plaće u entitetima, izračunate na osnovu gore navedenih iznosa.

Tabela 1. Starosne, invalidske i porodične penzije kao postotak prosječne neto plaće u oktobru 2019. (cilj održivog razvoja 10.1)

	FBiH	RS
Prosječna penzija	44,3%	41,9%
Starosna penzija	48,6%	47,4%
Invalidska penzija	38,7%	37,7%
Porodična penzija	38,9%	34,9%

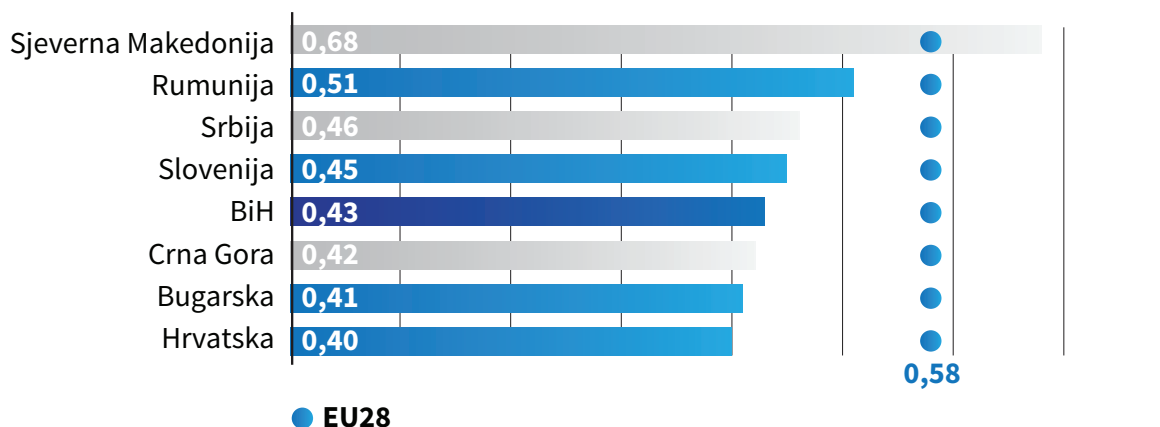
Izvor: Podaci o penzijama su preuzeti iz Biltena Federalnog zavoda za penzijsko i invalidsko osiguranje za oktobar 2019. i Biltena Fonda za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske za oktobar 2019. Podaci o plaćama su preuzeti od Federalnog zavoda za statistiku i Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske.

Dok su prosječne stope zamjene u Bosni i Hercegovini manje ili više u skladu sa stopama zamjene u uporedivim zemljama regije, one su više od 10 postotnih bodova ispod prosjeka EU.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Na računanje zamjenskih stopa penzije mogu utjecati minimalna, garantirana ili druga zakonom utvrđena prava. Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 134/2011, 82/2013, 96/2013 i 103/2015). Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju FBiH („Službene novine Federacije BiH”, br. 13/2018 i 93/2019).

¹⁰⁵ Baza podataka Eurostata: Agregatna stopa zamjene za penzije. Dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tespn070/default/table?lang=en>.

Slika 46. Omjer agregatne zamjene za penzije (bez drugih socijalnih davanja)

Izvor: Za Bosnu i Hercegovinu su korišteni statistički bilteni, a za druge zemlje istraživanje Eurostata o dohotku i životnim uvjetima u EU [online podatkovni kod: ilc_pnp3]. *Podaci za Bosnu i Hercegovinu se odnose na 2019, a za Republiku Crnu Goru na 2017.

Naknada plaće za vrijeme bolovanja, invalidska i porodična penzija

Ne postoji zakonom određena dužina radnog staža kao uvjet za stjecanje prava na naknadu plaće za vrijeme bolovanja koja se isplaćuje u periodu od najviše 12 mjeseci (neprekidno ili s prekidima) svake dvije kalendarske godine. Po isteku ovog perioda, fond/zavod za penziona i invalidsko osiguranje provodi procjenu radne sposobnosti. Pravo na invalidsku penziju se ostvaruje ako se utvrdi potpuna nesposobnost za privređivanje. Računanje osnovice za invalidsku penziju ovisi o tome da li je invalidnost uzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću ili povredom van rada.¹⁰⁶ Ne postoji period čekanja na isplatu naknade plaće za vrijeme bolovanja i naknada za vrijeme bolovanja do 42 dana pada na teret poslodavca u Federaciji Bosne i Hercegovine, a u Republici Srpskoj do 120 dana.

Preživjeli supružnik ima pravo na porodičnu penziju ako ima više od 50 godina (žene), odnosno 60 godina života (muškarci) ili ako nije sposoban za privređivanje ili je roditelj jednog djeteta ili više djece koja imaju pravo na porodičnu penziju. Iznos porodične penzije se obračunava kao postotak penzije umrlog osiguranika, i to 70% za jednog izdržavanog člana uže porodice, 80% za dva, 90% za tri i 100% za četiri ili više izdržanih članova uže porodice.¹⁰⁷

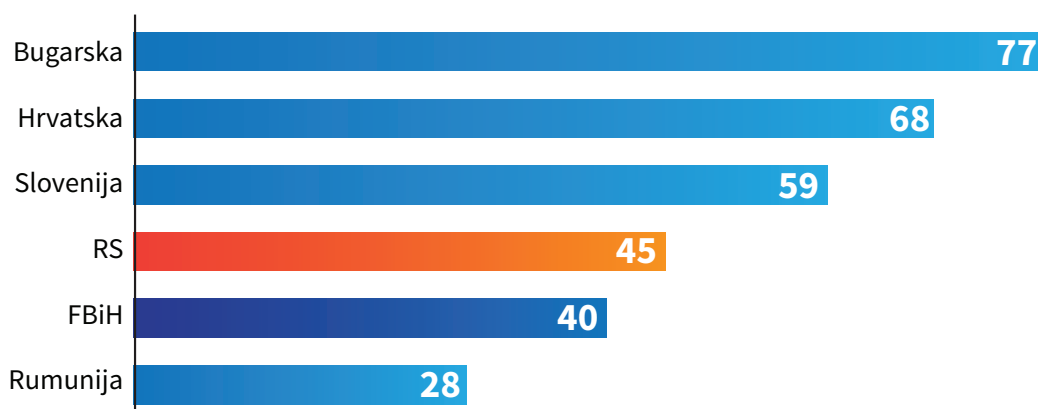
2.4.4 Osiguranje za slučaj nezaposlenosti

Novčana naknada za vrijeme nezaposlenosti se utvrđuje kao stopa zamjene u iznosu od 40% prosječne neto plaće u Federaciji Bosne i Hercegovine i 40% do 45% prosječne plaće koju ostvari osiguranik u Republici Srpskoj. Poređenja radi, zamjenska stopa za naknadu za vrijeme nezaposlenosti u državama članicama EU se kreće između 60% i 80%. Iako zaposleni i poslodavci redovno uplaćuju doprinos za osiguranje u slučaju nezaposlenosti, njihova djelotvornost u pogledu obezbjeđenja sigurnosti dohotka i održavanja zapošljivosti se dovodi u pitanje. Osim što nezaposlena osoba u trenutku prestanka radnog odnosa treba imati najmanje 8 mjeseci staža osiguranja, dužina trajanja prava na novčanu naknadu ovisi i o dužini radnog staža. Naprimjer, novčana naknada isplaćuje se nezaposlenoj osobi 3 mjeseca ako je provela na radu od 8 mjeseci do 5 godina.

¹⁰⁶ Invalidske penzije se određuju na osnovu utvrđene skale stepena invaliditeta, odnosno tjelesnog oštećenja (135,90 KM); Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 134/2011, 82/2013, 96/2013 i 103/2015). Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH”, br. 13/2018 i 93/2019). Vidi, također, i Prilog 1.

¹⁰⁷ Međunarodna organizacija rada (2016).

Slika 47. Zamjenske stope za slučaj nezaposlenosti u 2019.

Izvor: EC- Ekonomski finansijski poslovi- porezi i beneficije. Brojke se odnose na 2 mjeseca nezaposlenosti za jedan par sa dvoje djece, u kojem je jedan član finansijski doprinio. https://europa.eu/economy_finance/db_indicators/tab/#.

Okvir 10.

Pravo na novčanu naknadu za vrijeme nezaposlenosti

U Federaciji Bosne i Hercegovine pravo na novčanu naknadu stječe nezaposlena osoba koja u trenutku prestanka radnog odnosa ima najmanje 8 mjeseci staža osiguranja neprekidno ili 8 mjeseci s prekidima u posljednjih 18 mjeseci. U Republici Srpskoj i Brčko distriktu, pravo na novčanu naknadu stječe nezaposlena osoba koja u trenutku prestanka radnog odnosa ima 8 mjeseci staža osiguranja neprekidno u posljednjih 12 mjeseci ili 12 mjeseci staža osiguranja s prekidima u posljednjih 18 mjeseci.

Novčana naknada isplaćuje se nezaposlenoj osobi:

- 3 mjeseca ako je provela na radu od 8 mjeseci do 5 godina
- 6 mjeseci ako je provela na radu od 5 do 10 godina
- 9 mjeseci ako je provela na radu od 10 do 15 godina
- 12 mjeseci ako je provela na radu od 15 do 25 godina
- 15 mjeseci ako je provela na radu od 25 do 30 godina

Međunarodna organizacija rada, Stanje primjene odredaba o socijalnoj sigurnosti iz međunarodnih ugovora koje je ratificirala Bosna i Hercegovina, MOR, Ženeva, 2016.

Zakon o posredovanju u zapošljavanju i socijalnoj sigurnosti nezaposlenih osoba („Službene novine FBiH“, br. 41/01 i 22/2005.)

Ustvari, novčana naknada za vrijeme nezaposlenosti u Federaciji Bosne i Hercegovine niti je dovoljno visoka da zamijeni izgubljeni lični dohodak, niti se dovoljno dugo isplaćuje da bi se njom premostilo vrijeme do novog zaposlenja. S obzirom na privremeni karakter novčane naknade za vrijeme nezaposlenosti, vrlo mali broj osoba koje su prijavljene na evidenciju zavoda za zapošljavanje, ustvari, prima novčanu naknadu. Prema podacima Agencije za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine, u novembru 2017. godine je svega 2,8% osoba prijavljenih na evidenciju nezaposlenih primalo novčanu naknadu.¹⁰⁸

Uprkos visokim nivoima strukturne nezaposlenosti, javni rashodi za mjere aktivne politike tržišta rada u Bosni i Hercegovini su ispod polovine prosjeka EU. Najviše sredstava za mjere aktivne politike tržišta rada odlazi na subvencioniranje plaća i finansiranje administrativne potrošnje, dok je svega 2,45% nezaposlenih obuhvaćeno aktivnim mjerama zapošljavanja, a manje od jedne petine ukupnog broja učesnika je obuhvaćeno programima kontinuiranog obrazovanja i stručnog osposobljavanja, koji su, izgleda, najuspješniji u pogledu posredovanja pri zapošljavanju svojih učesnika.¹⁰⁹

2.4.5 Socijalna davanja

Bosna i Hercegovina troši nešto ispod 19% BDP-a na socijalnu zaštitu. Nakon što se odbiju administrativni troškovi, 16% odlazi na naknade, od čega tri četvrtine odlaze na osiguranike na osnovu uplata doprinosa u sistem. Od preostalih, otprilike 4% BDP-a, tri četvrtine odlaze na naknade po osnovi statusa, koje se isplaćuju boračkoj populaciji i izdržanim članovima njihove uže porodice.¹¹⁰ Naknade pripadnicima boračke kategorije i izdržanim članovima njihove uže porodice isplaćuje u Federaciji Bosne i Hercegovine Ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata, a u Republici Srpskoj Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite, na osnovu čina, dužine službe ili stepena tjelesnog oštećenja, a naknade se finansiraju iz sredstava entitetskih budžeta.

Zakonima o osnovama socijalne zaštite i zaštite civilnih žrtava rata, kao korisnici socijalne zaštite određene su sve osobe koje nisu u stanju same brinuti o sebi, koje nemaju prijeko potrebna sredstava za izdržavanje, osobe bez porodičnog staranja i osobe koje se iznenada nađu u stanju socijalne potrebe zbog prisilne migracije, repatrijacije, smrti nositelja domaćinstva, bolesti, prirodne katastrofe ili puštanja iz zatvora.

Naknade socijalne zaštite koje se isplaćuju iz budžeta obuhvataju socijalna davanja porodicama sa djecom, osobama s invaliditetom koji nije povezan s ratom, civilnim žrtvama rata, osobama koje nemaju drugi izvor prihoda i jednokratnu novčanu pomoć. Socijalna davanja se finansiraju iz kantonalnih i općinskih općih sredstava ili iz sredstava budžeta Federalnog ministarstva rada i socijalne politike, odnosno Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, budžeta općina odnosno budžeta Republike Srpske i isplaćuju se putem centara za socijalni rad¹¹¹ (vidi Prilog 1).

Socijalna novčana pomoć (poznata kao stalna novčana pomoć) je novčana naknada koju isplaćuju centri za socijalni rad osobama koje nemaju drugi izvor prihoda. Drugi vidovi novčane pomoći obuhvataju jednokratnu pomoć i izuzetnu novčanu pomoć za osnovne potrebe, kao što su troškovi hrane, pomoć za pripremu djeteta za polazak u školu, dodatak za njegu, troškovi ogrjeva, odjeće i obuće.¹¹²

Stvarni rashod za porodice sa djecom, osobe s invaliditetom koji nije povezan s ratom i druge ugrožene osobe u Bosni i Hercegovini se kreće između 1% i 1,2% BDP-a i najniži je u regiji. Prema najnovijim računanjima Svjetske banke, 16,8% stanovništva je pokriveno nekim vidom socijalnih transfera, a pokrivenost građana iz najsiromašnijeg kvintila je i dalje niska u poređenju sa zemljama sa sličnim nivoima dohotka po glavi stanovnika. Osim toga, svega 1,9% ukupnog stanovništva i 6,2% najsiromašnijih su korisnici prava na stalnu i/ili jednokratnu novčanu pomoć koja se dodjeljuje primjenom utvrđenog dohodovnog cenzusa, što je vrlo mala pokrivenost u poređenju s pokrivenošću u drugim zemljama Evrope i Centralne Azije.¹¹³

109 Ibid.

110 Svjetska banka, 2009, OECD, 2012. IMF Laudes, et al. 2015, Numanović, A. 2016a, Obradović, N. 2019b.

111 Svjetska banka, 2009. Otkako se u Republici Srpskoj primjenjuje novi Zakon o socijalnoj zaštiti, udio vlade u rashodima povećan je na oko 25%. <http://ekinst.org/wp-content/uploads/2014/04/Fin.-analiza-Zakona-o-soc.-zastiti.pdf>.

112 Bartlett, W. 2013.

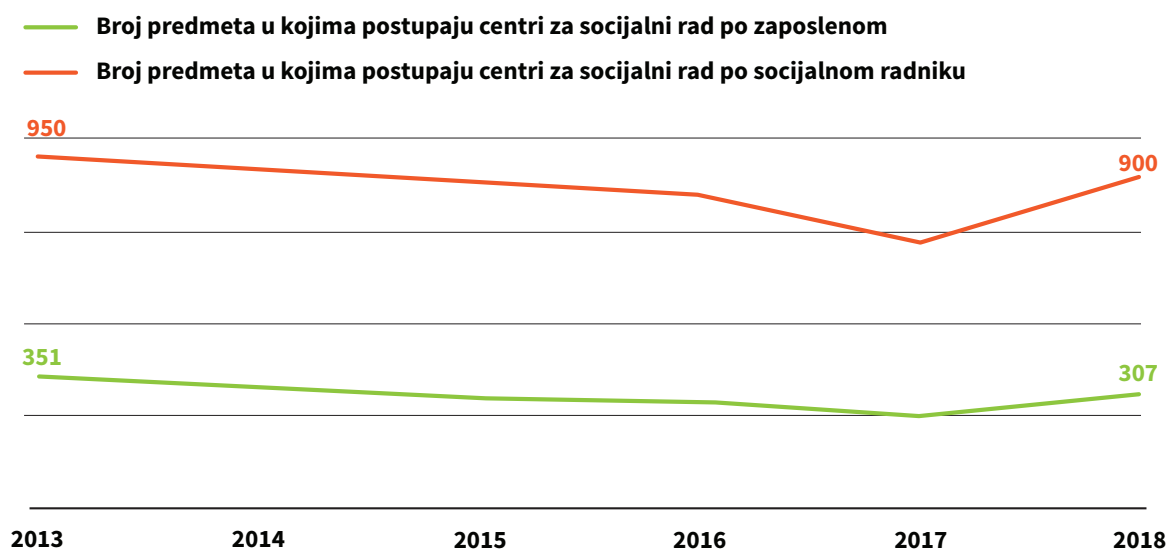
113 Svjetska banka, 2. april 2020, Report No: PAD3856, p. 15.

U Federaciji Bosne i Hercegovine, u Kantonu Sarajevo djeluje JU Kantonalni centar za socijalni rad Sarajevo sa osam kantonalnih službi socijalne zaštite. U drugim kantonima, osim Bosansko-podrinjskog kantona Goražde, osnivači centara za socijalni rad su općine, koje ih i finansiraju iz sredstava budžeta, a nadležnosti centara variraju u skladu s propisima datog kantona ili općine i nivoa podrške Federalnog ministarstva rada i socijalne politike. U Republici Srpskoj su osnivači centara za socijalni rad jedinice lokalne samouprave i njihovu nadležnost je utvrdilo i u nekim slučajevima njihov rad sufinansira Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske.¹¹⁴

Zahtjeve za novčanu pomoć obrađuju i s tim u vezi socijalne usluge pružaju općinski centri za socijalni rad. Međutim, stvarni nivoi finansiranja, kao i usluge koje se pružaju, u velikoj mjeri variraju među administrativnim jedinicama. Postoji opsežno dokumentiran, hroničan nedostatak finansijskih sredstava u centrima za socijalni rad, kao i kašnjenje u odlučivanju ili obustava postupaka po zahtjevima za novčanu pomoć, kada više nema sredstava u lokalnim budžetima. Zbog toga službenici centara za socijalni rad nemaju dovoljno vremena za savjetovanje porodice i korisnika, kao ni dovoljna sredstva za vozila i gorivo potrebnih za provođenje mjera nadzora u porodicama, zbog čega socijalni radnici nisu u mogućnosti ostvarivati saradnju s roditeljima čija su djeca napustila školu ili neopravdano izostaju s nastave i koji se ne odazovu pozivu.¹¹⁵

Centri za socijalni rad prate i izvještavaju o broju slučajeva koji su povezani sa siromaštvom ili invaliditetom. U prosjeku, gotovo polovina svih slučajeva se odnosi na potrebu podnošenja zahtjeva za zdravstveno osiguranje, a nakon toga dolaze odrasle osobe koje nemaju sredstva za podmirenje osnovnih potreba, dok se mali broj ili otprilike jedna desetina odnosi na korisnike s mentalnim ili fizičkim invaliditetom.¹¹⁶

Slika 48. Broj predmeta u kojima postupaju centri za socijalni rad, 2013–2018.

Izvor: Socijalni rad 2013-2018. BHAS. Tabele 1, 2 i 3.

Iako se studije o socijalnoj zaštiti u Bosni i Hercegovini razlikuju u pogledu stepena neefikasnosti programiranja davanja na osnovu prava iz socijalne zaštite, postoji univerzalna saglasnost da je pokrivenost u velikoj mjeri nejednaka i da socijalni transferi nisu dovoljni da bi spasili korisnike pomoći od siromaštva.¹¹⁷ Stalna novčana pomoć porodicama i djeci se kreće od 10% do 20%

114 Web portal Resora za socijalnu, porodičnu i dječiju zaštitu Ministarstva zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske; web portal Sektora za socijalnu zaštitu i zaštitu porodice i djece, Federalno ministarstvo rada i socijalne politike.

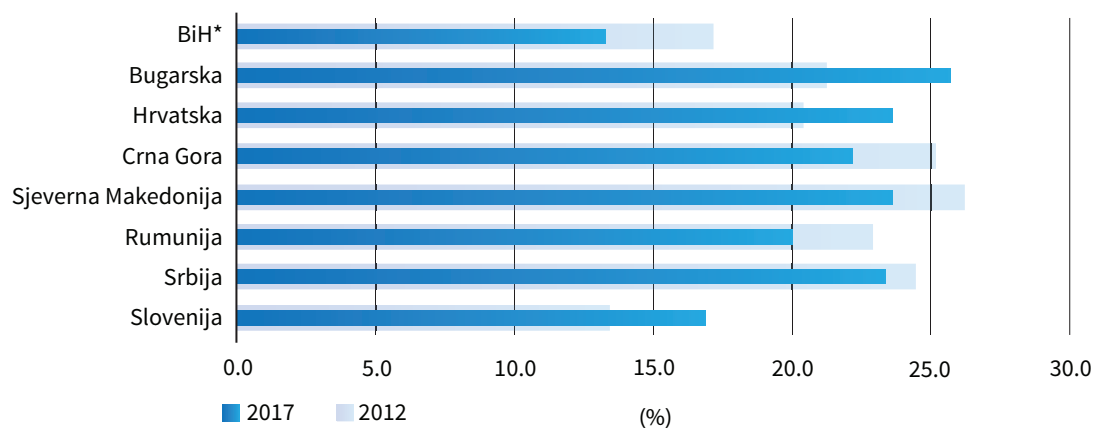
115 Zečević, I. 2018. i Papić et al. 2013.

116 Ibid.

117 Svjetska banka, 2009.

prosječne neto plaće u Federaciji Bosne i Hercegovine. U Republici Srpskoj njen iznos varira od 15% do 30% iznosa prosječne neto plaće, ovisno o broju članova domaćinstva.¹¹⁸ Kao što je prikazano na slici u daljnjem tekstu, socijalni transferi nisu dovoljni da bi se zaštitila barem jedna šestina stanovništva Bosne i Hercegovine od rizika od siromaštva.

Slika 49. Udio stanovništva u riziku od siromaštva nakon socijalnih transfera u 2012. i 2017.

Izvor: Eurostat (online podatkovni kod: ilc_li02). BiH*: 2011. umjesto 2012. 2015 umjesto 2017. Zasnivano na izdacima za potrošnju.

Postoji veliki broj socijalno ugroženih stanovnika koji nisu korisnici socijalnih davanja zbog praznina u zakonskom i regulatornom okviru. Prema pozitivnim zakonima, ljudi s mentalnim poteškoćama kojima je potrebna pomoć drugih osoba nemaju status osobe s invaliditetom, zbog čega su isključeni iz prava na socijalna davanja, što je u suprotnosti s Konvencijom o pravima osoba s invaliditetom, čija je BiH potpisnica.

Kompleksnost situacije u pogledu kantonalnih budžeta i nedostatak koordinacije između sistema zdravstvene zaštite i sistema socijalne zaštite doveli su i do nedostataka u pružanju formalnih usluga u ustanovama. Postoji vrlo mali broj dnevnih centara za osobe s invaliditetom, a novčana pomoć članu porodice koji obavlja cjelodnevne poslove pomoći i njege osobe s invaliditetom, iako zakonom predviđena, ovisi o finansiranju iz budžeta, koje nije adekvatno. Tamo gdje postoji zaštita osoba s invaliditetom, institucionalni oblici socijalne zaštite i dalje dominiraju, što ima negativan efekt na njihov razvoj i socijalnu inkluziju.¹¹⁹

Osobe u institucionalnom smještaju su posebno ranjive na marginaliziranost i isključenost, što se posebno odnosi na djecu, kojima je za pravilan društveni i intelektualni razvoj potrebno raznovrsno društveno okruženje.¹²⁰ U 2018. godini je 965 djece bilo smješteno u ustanove za djecu bez roditeljskog staranja, 2.776 osoba u ustanove za socijalnu zaštitu djece, adolescenata i odraslih s tjelesnim ili mentalnim oštećenjima, 207 u ustanove za odrasle osobe s invaliditetom i 6.284 osobe u ustanove socijalne zaštite za odrasle osobe.¹²¹

Dječiji doplatok, koji se isplaćuje prema jedinstvenoj stopi, varira između entiteta i u Federaciji Bosne i Hercegovine među kantonima i općinama, krećući se od 0 KM do 50 KM po djetetu mjesečno.

118 OSCE, 2012.

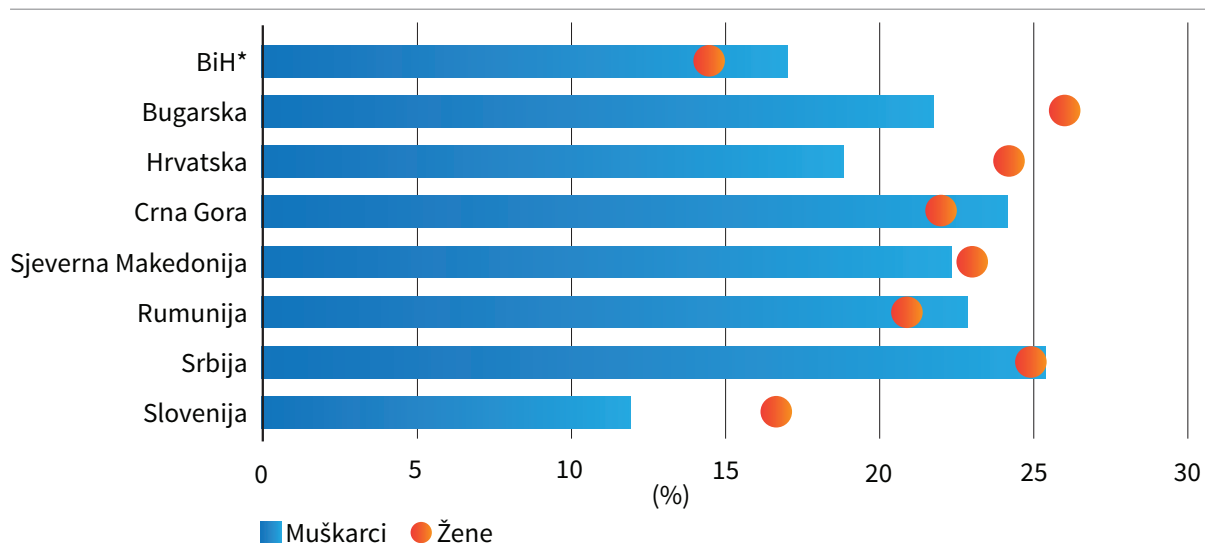
119 PER 2018–2020.

120 Nedavni javni protesti protiv uvjeta u zavodima u kojima su smještena djeca privukli su pažnju na neprihvatljive uvjete. Problem se spominje i u predstojećem Izvještaju o univerzalnom periodičnom pregledu o stanju ljudskih prava, koji priprema Ured visokog povjerenika za ljudska prava (OHCHR).

121 Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Socijalna zaštita 2013–2018, 2019.

Pravo na dječiji doplatak stječe se i ostvaruje u skladu sa utvrđenim dohodovnim cenzusom, pri čemu donji prag dohotka varira između entiteta, kao i među kantonima i općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine, i postepeno se povećava, ovisno o broju djece, djeci s invaliditetom i drugim faktorima. Iako dječiji doplatak nema značajan utjecaj na siromaštvo, nizak nivo pokrivenosti može imati određeni utjecaj na različite nivoe rizika od siromaštva za domaćinstva čiji je nositelj muškarac i domaćinstva čiji je nositelj žena.¹²²

Slika 50. Udio stanovništva u riziku od siromaštva nakon socijalnih transfera, prema spolu u 2017.

Izvor: Eurostat (online podatkovni kodovi: ilc_li02, ilc_li09 i ilc_1101). BiH* 2015. Zasnvano na izdacima za potrošnju.

2.4.6 Odnos između socijalne zaštite i nejednakosti

Postojeći sistem socijalne zaštite stvara nejednakost među svojim korisnicima na osnovu mjesta prebivališta (teritorijalna nejednakost) i socijalne kategorije kojoj korisnik pripada (statusna nejednakost). Najznačajnije su razlike u pravima korisnika s invaliditetom čiji je uzrok povezan s ratom i korisnika s invaliditetom čiji uzrok nije povezan s ratom. Najviši iznos novčane naknade na koju osoba s invaliditetom čiji uzrok nije povezan s ratom ima pravo kreće se oko 20% najvišeg iznosa naknade koju prima osoba s invaliditetom čiji je uzrok povezan s ratom, a s istim postotkom invalidnosti, i niži je od naknada koje primaju civilne žrtve rata.¹²³

Osim značajnih razlika u kriterijima između entiteta, različito regulirani sistemi socijalnih davanja među kantonima i općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine utječu na nivoe finansiranja i dostupnost naknada i usluga socijalne zaštite. Iznosi stalne novčane pomoći porodicama variraju među kantonima i nisu dovoljni za zaštitu onih koji primaju takvu pomoć od rizika od siromaštva, dok su određene socijalne usluge dostupne u samo nekim mjestima.

Na kraju, postojeći zakonski okvir propisuje prestanak prava na naknade iz sistema socijalne zaštite, odnosno umanjeње iznosa koji primaju domaćinstva koja ostvaruju dohodak iz drugog izvora u visini iznad naknade utvrđene prema dohodovnom cenzusu. S obzirom na to da se kategorija takvih korisnika sastoji od socijalno isključenih osoba, često s niskim kvalifikacijama, niskom mogućnošću zaposlenja ili dugoročnom nezaposlenosti i koje vjerovatno neće pronaći bolje plaćen

122 Ibid.

123 Numanović, A. 2016a.

posao, ovakvim ograničenjem se onemogućava njihovo uključivanje u formalno tržište rada kroz rad na pola radnog vremena i oni se tjeraju u neformalno, nezaštićeno, privremeno zaposlenje.

Sličan efekt postoji i u sektoru obrazovanja, u kojem mnoga domaćinstva bez adekvatne socijalne podrške ne mogu osigurati neophodna sredstva i uvjete za obrazovanje članova svoje porodice. Nedostatak adekvatnih institucionalnih uvjeta za inkluzivno obrazovanje, posebno osoba s mentalnim teškoćama ili socijalnog stanovanja za domaćinstva u stanju potrebe za pomoći i druge socijalno ugrožene kategorije s neriješenim stambenim statusom, dodatno ograničava ekonomsko i socijalno uključivanje tih pripadnika bosanskohercegovačkog društva.¹²⁴

2.5 Tržište rada

Ogromna većina stanovnika Bosne i Hercegovine, kao i stanovnici drugih država, živi od dohotka ostvarenog na tržištu rada, bilo na osnovu sadašnje aktivne zaposlenosti ili penzije ili drugih naknada osiguranicima i izdržanim članovima njihove uže porodice na osnovu doprinosa uplaćenih dok su bili u radnom odnosu. Naknade koje se isplaćuju po osnovu prethodnih uplata doprinosa za socijalno osiguranje čine veliki udio dohotka domaćinstva.

Tržišni sistemi se sastoje od razmjene robe i usluga, od čega je najosnovnija razmjena individualne ljudske radne snage, za proizvodnju tržišne robe u zamjenu za sredstva za nabavku tržišne robe koju su drugi proizveli. Reproductivni rad je od osnovnog značaja za funkcioniranje tržišne ekonomije, ali je jedva vidljiv u *mainstream* ekonomskim teorijama i ekonomskoj analizi.¹²⁵

Reproductivni rad ili „poslove pomoći i njege” uglavnom obavljaju žene u privatnoj sferi i u najvećem broju slučajeva je neplaćen. Kada je plaćen, obično ga obavljaju žene koje su manje vrednovane na tržištu rada kako bi se omogućilo ženama s višim primanjima i ženama koje su nedovoljno plaćene da rade u javnoj sferi. U Bosni i Hercegovini, kao u mnogim državama članicama EU, iako su određeni vidovi poslova pomoći i njege prebačeni u javni sektor, na takav rad se i dalje gleda uglavnom kao na neplaćenu, duboko orodnjenu obavezu.

Produktivni rad, razmijenjen na tržištu rada, ekonomisti shvataju kao središnji odnos među ekonomskim akterima. Veći dio preostalog društva smatra da je smislen rad od osnovnog značaja ne samo za egzistenciju, već i za osjećaj vlastitog identiteta i vrijednosti. Produktivni rad, koji podrazumijeva interakciju i saradnju sa drugim pripadnicima društva u javnoj sferi, ima i socijalne i ekonomske funkcije, povezujući zaposlenje sa dohotkom i socijalnom uključenosti. Kako se kapitalistički model tržišne ekonomije razvijao krajem 19. i početkom 20. stoljeća, tržišta rada su postepeno postajala reguliranija i stvarani su mehanizmi za reguliranje odnosa između radnika, poslodavaca i organa vlasti.

Bosna i Hercegovina je naslijedila pravne strukture i regulatorne sisteme koji su tipični za socijaldemokratski model industrijskog kapitalizma 20. stoljeća, koji se sastoji od reguliranih tržišta rada, podržanih od zakonski uređenih sistema javnog obrazovanja, socijalnog osiguranja i socijalne zaštite. Međutim, otkako je pao model tržišnog socijalizma, nestao je veliki broj njegovih socijalnih garancija, među njima i mogućnost obuke i zaposlenja, društvene i kulturološke aktivnosti, kao i drugi nenovčani transferi i davanja koja je sistem obezbjeđivao, ostavljajući za sobom manje sigurno, manje socijalno integrirano, ali u većoj mjeri fragmentirano društvo.

124 Ibid.

125 Među velikim brojem radova ekonomistica vidi, naprimjer, radove profesorice ekonomije Nancy Folbre: „Who Pays for the Kids? Gender and the Structures of Constraint” (1994), „Family Time: the Social Organization of Care” (2004, sa Bittman) i „Greed, Lust and Gender: a History of Economic Ideas” (2009).

Danas u Bosni i Hercegovini, prema dominantnom političkom gledištu, aktiviranje tržišta rada predstavlja primarni cilj i zapošljavanje je ključni alat za promoviranje socijalne uključenosti kroz osiguranje dohotka i omogućavanje društvene integracije i učešća u društvu. Osim toga, fleksibilnost tržišta rada se promovira kao nešto što je potrebno za lakše aktiviranje tržišta rada, uprkos dokazima da povećanje nesigurnosti zaposlenja može imati suprotan efekt.

Kao što Atkinson tvrdi, „veza između zaposlenosti i socijalne uključenosti je kompleksna. Otvaranje novih radnih mjesta može doprinijeti okončanju socijalne isključenosti, ali uspjeh ovisi o karakteru novih radnih mjesta. Da li ona vraćaju osjećaj kontrole? Da li pružaju prihvatljiv relativan status? Da li nude izgleda za budućnost? Sve su to važna pitanja.”¹²⁶

Međutim, sama zaposlenost nije nikakva garancija socijalne uključenosti. Kvaliteta posla je bitna u smislu naknade za rad i sigurnosti (stabilna zaposlenost, mogućnosti obuke i napredovanja u karijeri, osiguranje za slučaj nezaposlenosti i drugi vidovi socijalnog osiguranja). U EU u 2015. godini, 9,5% zaposlenih, prema vlastitoj procjeni, nije imalo dovoljna lična primanja. U Bosni i Hercegovini je 24,5% zaposlenih bilo u riziku od siromaštva.¹²⁷ Kao što je navedeno u gornjem tekstu, u odgovoru na pandemiju bolesti COVID-19, Bosni i Hercegovini je donijela niz mjera za očuvanje radnog odnosa za veliki broj radnika i obezbjeđenje zamjene za izgubljeni dohodak od rada. S obzirom na to da su te mjere privremenog karaktera, tek će se vidjeti da li su sve one bile dovoljne i koje će druge mjere biti potrebne za oporavak.

2.5.1 Struktura tržišta rada

Oba entiteta imaju ustavom određenu nadležnost za zakonsko uređenje oblasti rada i socijalne politike, čime su efektivno stvorena dva tržišta rada, svaki s relativno malom radnom snagom. Na oba tržišta rada postoji strukturalna segmentacija na javni i privatni sektor. U svom izvještaju iz 2015. godine je Međunarodni monetarni fond istakao da je veličina javnog sektora u Bosni i Hercegovini među najvećim u regiji, uglavnom zbog svoje složene strukture uprave.

„Privilegiju zapošljavanja u javnom sektoru kontroliraju i čuvaju političke mreže; sa druge strane, u privatnom sektoru je zaposlenje nesigurno, dok se zakonski vidovi zaštite gotovo ne primjenjuju, čime se stvara tanka linija između formalnog i neformalnog zaposlenja.”¹²⁸

Osim zapošljavanja u organima uprave, postoje preduzeća koja su u stopostotnom ili većinskom vlasništvu vlade. Zajednička karakteristika radnih mjesta u javnom sektoru, kao i u javnim preduzećima, jest da su bolje plaćena, da su sigurnija i da zahtijevaju manje prekovremenog rada nego radna mjesta u privatnom sektoru.¹²⁹ Osim plaća, zaposleni u javnom sektoru i javnim preduzećima uživaju pogodnosti obično u skladu s kolektivnim ugovorima, kao što su: regres za godišnji odmor, naknada za topli obrok, naknada za troškove prijevoza, duži plaćeni godišnji odmor i naknada plaće tokom porodiljskog odsustva. Ove dodatne pogodnosti su rijetke u privatnom sektoru, u kojem se zakonska prava iz radnog odnosa rijetko ostvaruju. Mnogi zaposleni u privatnom sektoru rade pod težim uvjetima (prekovremeni rad, male, neredovne plaće i strah od gubitka posla).

Neformalnost: Iako je neformalna zaposlenost rasprostranjena, teško je doći do tačnih informacija o takvoj vrsti zaposlenosti. Osobe koje neformalno rade su možda prijavljene na evidenciju javnih službi za zapošljavanje radi stjecanja prava na subvencionirano zdravstveno osiguranje, što pridonosi statističkoj konfuziji. Od januara 2020. godine su nezaposleni u Republici Srpskoj obavezni

126 Atkinson, A. B. 1998.

127 Obradović, N. et al. 2019a.

128 Weber, B. 2017, S. Blagovčanin i B. Divjak, 2015, citirano iz: Obradović et al. 2019a.

129 Oruč, N. and W. Bartlett, 2018.

da se jave u neku od poslovnica Fonda zdravstvenog osiguranja Republike Srpske radi ostvarivanja prava na zdravstveno osiguranje, a ne u Zavod za zapošljavanje Republike Srpske.¹³⁰ Tek će se vidjeti da li će Federacija Bosne i Hercegovine uvesti sličnu politiku u sklopu tekuće reforme zdravstvenog osiguranja.

Prema najnovijim studijama, procjenjuje se da je otprilike od 15% do 30% radne snage prisutno u neformalnoj ekonomiji.¹³¹ Neformalno zaposlenje je najviše prisutno u sektoru poljoprivrede, među muškarcima, kao i među onima s niskim stepenom obrazovanja i niskim kvalifikacijama. Osim toga, najveća je vjerovatnoća da su neformalno zaposleni najstariji i najmlađi radnici, to jeste, oni koji se nalaze na marginama tržišta rada, koji su tek ušli na tržište rada ili će ga uskoro napustiti.¹³²

Kroz istraživanje o troškovima rada, koje je provela Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine 2018. godine, izvršena je procjena prosječne mjesečne plaće (uključujući i bruto plaću, prirodni oblik plaćanja i druga plaćanja) u toku 2016. godine. Većina zaposlenih u privatnom sektoru (osim onih koji rade u bankarskom i finansijskom sektoru) je prijavljena na minimalnu plaću.

Pregledom podataka Poreske uprave Republike Srpske o prijavljenom dohotku i isplaćenim plaćama za 2014. godinu ustanovljeno je da je oko 55% osoba čiji je dohodak bio prijavljen imalo prosječan mjesečni dohodak blizu ili ispod minimalne mjesečne plaće ili minimalne nadnice utvrđene entitetskim zakonom.¹³³

Stope doprinosa za socijalno osiguranje su posebno visoke u Federaciji Bosne i Hercegovine (41,5%), gdje postoje i dodatni doprinosi na teret poslodavca. Na doprinos za socijalno osiguranje u Republici Srpskoj se izdvaja 32,8% bruto plaće. Vjeruje se da su visoke stope doprinosa za socijalno osiguranje jedan od razloga zbog kojih su dugovanja prema fondovima socijalnog osiguranja velika. Podaci pokazuju da poslodavci u Bosni i Hercegovini ne uplaćuju doprinose za socijalno osiguranje za oko 100.000 formalno zaposlenih radnika.¹³⁴ Najveći porezni dužnici su javna preduzeća i određene zdravstvene ustanove. Ovaj problem je nešto manje izražen u privatnom sektoru, s obzirom na to da su poslodavci u privatnom sektoru skloniji izbjegavanju plaćanja poreznih obaveza i doprinosa za socijalno osiguranje u cijelosti, neprijavlivanjem svojih radnika.¹³⁵ Osim toga, kao što je navedeno u gornjem tekstu, mnogi zaposleni su prijavljeni na minimalnu plaću kako bi iznos poreza na dohodak i obaveznih doprinosa bio minimalan i neki od njih razliku plaće primaju u gotovini.

2.5.2 Učešće na tržištu rada

Nakon postepenog pada u posljednjih deset godina, stopa učešća na tržištu rada u Bosni i Hercegovini je u 2018. godini dostigla nivo od 54,2%. Bez obzira na male razlike, danas je ona gotovo najniža u regiji.¹³⁶ Iako je udio muškaraca donekle opao, on je ipak uporediv sa stanjem u drugim zemljama Zapadnog Balkana. Niska prosječna stopa učešća se, prije svega, pripisuje manjem učešću žena u radnoj snazi.

130 JU Zavod za zapošljavanje Republike Srpske. Dostupno na: http://www.zzzrs.net/index.php/vijest/obavjestenje_za_nezaposlena_lica/.

131 Procjene se kreću od 15% (Laudes et al.) u 2015. do čak 30% (Pašović, E. i A. Efendić) u 2018. Citirano iz: Obradović, N. (2019b). Svjetska banka procjenjuje 25% (2. april 2020) na osnovu Ankete o radnoj snazi iz 2017.

132 Oruč, N. and W. Bartlett, 2018, citirano iz: Obradović et al. 2019a. Također vidi i: Efendić et al. 2018.

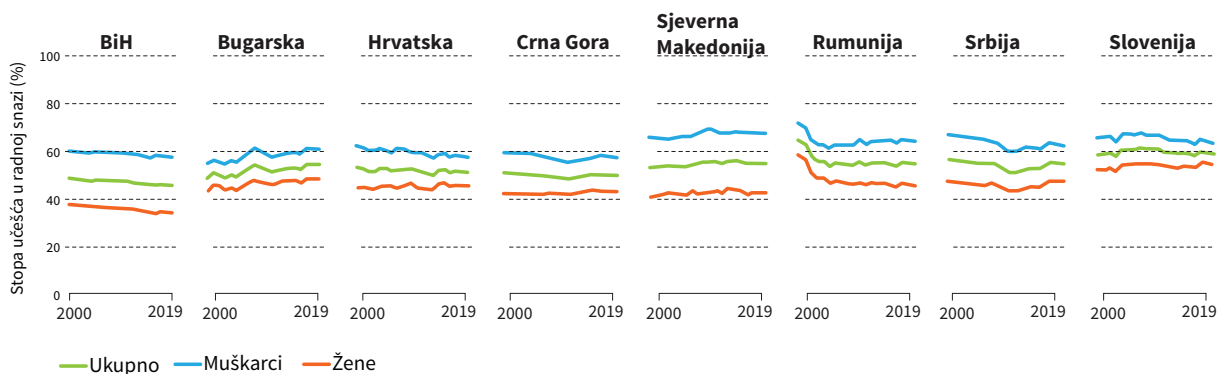
133 Đukić i Obradović, 2016, citirano iz: Obradović et al. 2019a.

134 Bosna i Hercegovina, Nacrtna strategija zapošljavanja 2017-2020.

135 Poslodavci u Federaciji Bosne i Hercegovine su obavezni plaćati 10,5% na bruto plaću za socijalne doprinose, osim doprinosa na teret radnika.

136 Svjetska banka, 2019.

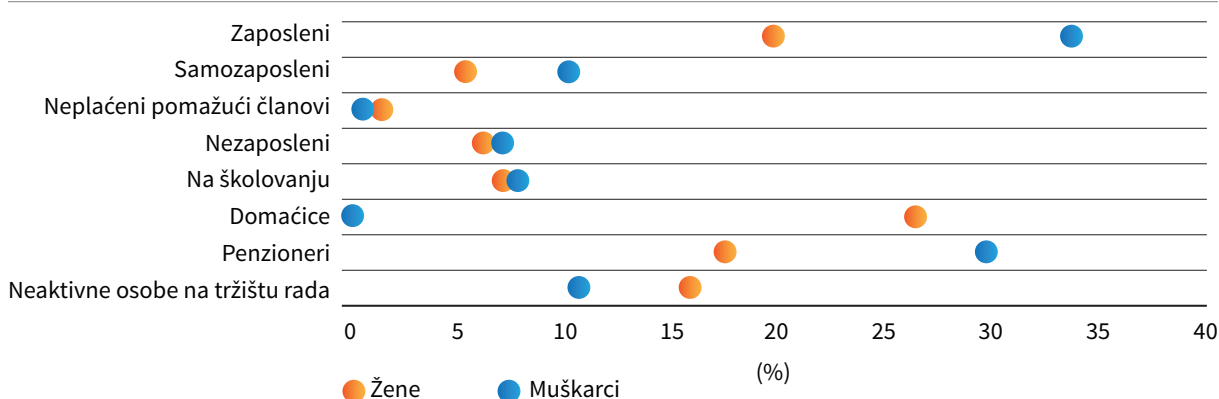
Slika 51. Stopa učešća u radnoj snazi osoba u dobi od 15+ (%), 2000–2019.

Izvor: WDI. Series: SL.TLF.CACT.ZS; SL.TLF.CACT.MA.ZS; SL.TLF.CACT.FE.ZS.

Na slici u daljnjem tekstu su detaljnije ilustrirane razlike između učešća muškaraca i žena u radnoj snazi.

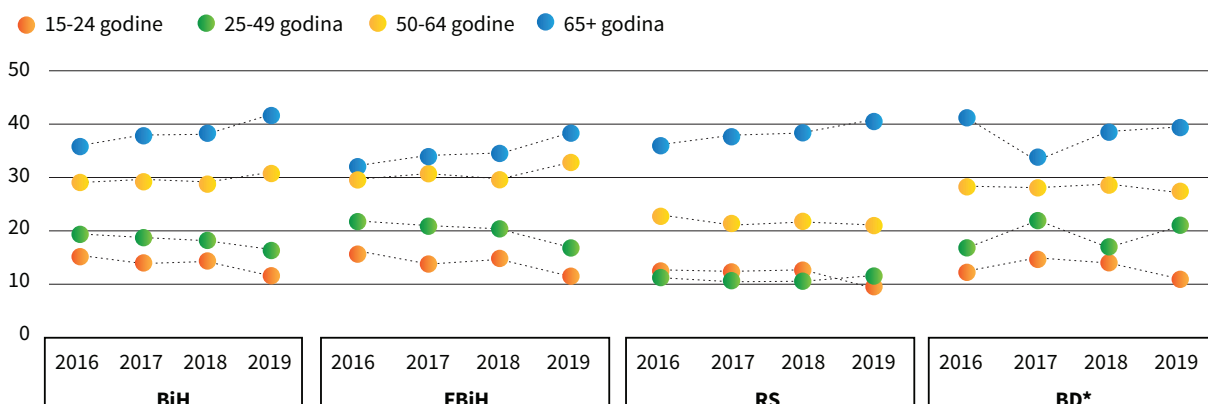
Slika 52. Ekonomska aktivnost u Bosni i Hercegovini prema spolu u 2019. (cilj održivog razvoja 5.5)

Izvor: Bilten Demografija i socijalne statistike. Anкета o radnoj snazi, 2019. Preliminarni podaci.
Tabela 3: Struktura radno sposobnog stanovništva prema aktivnosti, spolu i entitetu. BHAS.

Struktura stanovništva, tržište rada i nekoliko drugih faktora doprinose tome ko je aktivan na tržištu rada. Jedan značajan faktor je dob. Iako između entiteta postoje razlike, prema slici 53, osobe starije od 65 godina imaju najveći udio u neaktivnom stanovništvu, dok je za osobe u dobi između 50 i 64 godine, kako se približavaju dobi za odlazak u penziju, manja vjerovatnoća da će i dalje biti zaposlene ili da će tražiti posao. Osim toga, znatan udio u starosnoj grupi od 15 do 24 godine otpada na učenike srednjih škola i studente, zbog čega pripadnici te grupe nisu aktivni na tržištu rada.

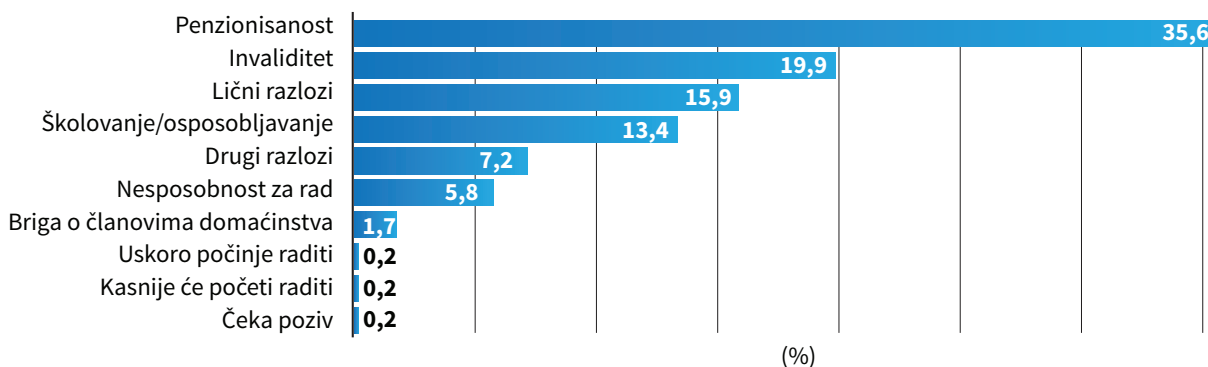
Slika 53. Radno neaktivno stanovništvo prema dobi, 2016–2019.

Izvor: Demografija i socijalne statistike, Anкета o radnoj snazi 2018; 2019. BHAS.

Odgovori na pitanje iz ankete o radnoj snazi iz 2019. godine o razlozima neaktivnosti na tržištu rada pokazuju da je gotovo polovina neaktivnog stanovništva ili u penziji (35,6%) ili na školovanju ili stručnoj obuci (13,4%), dok je 20% spriječeno invaliditetom.

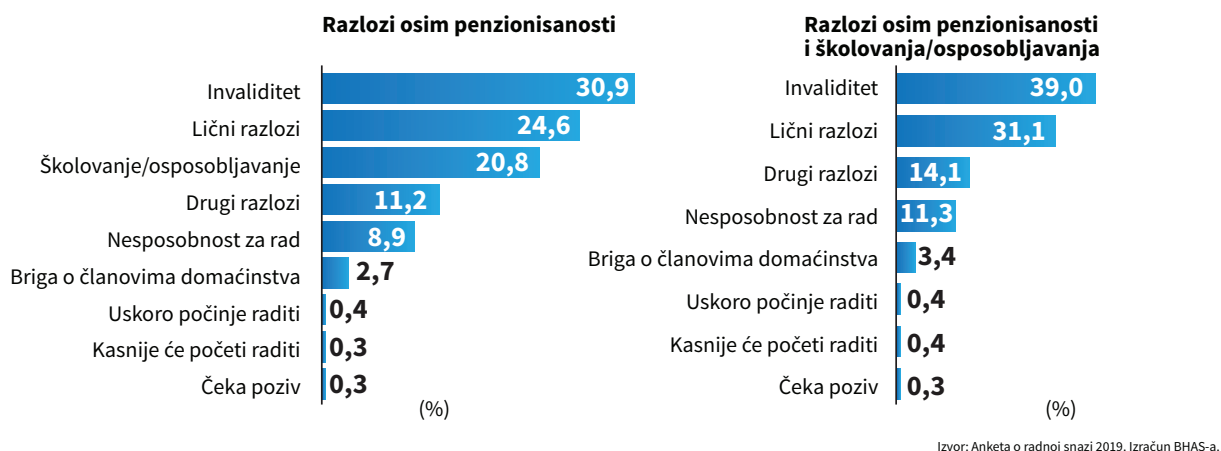
Slika 54. Razlozi za neaktivnost na tržištu rada u 2019.

Izvor: Anкета o radnoj snazi 2019. Izračun BHAS-a.

Drugi pristup se odnosi samo na radno sposobno stanovništvo, isključujući osobe koje imaju više od 65 godina života i osobe uzrasta do 15 godina. Tu nalazimo da se nešto iznad polovine radno sposobnog stanovništva obrazuje ili stručno osposobljava ili nije prisutno na tržištu rada zbog invaliditeta.

Slika 55. Detaljni razlozi za neaktivnost na tržištu rada u 2019.

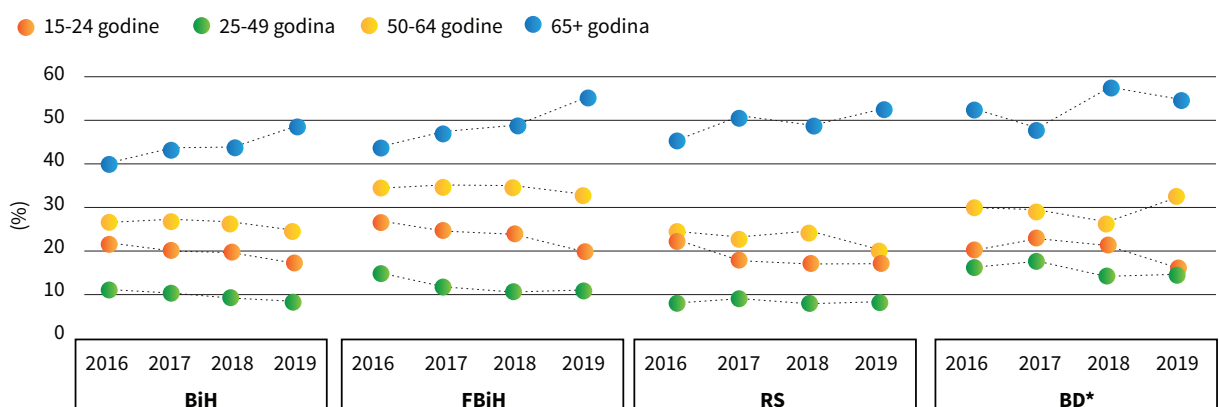

Sobzirom na visok udio pripadnika starosne grupe od 65 i više godina u stanovništvu koje nije aktivno na tržištu rada te s obzirom na to da se ne smatra da su oni koji se obrazuju i stručno usavršavaju na raspolaganju za aktivno učešće, fokusirali smo se na onu polovinu radno sposobnog stanovništva koja bi trebala biti na raspolaganju za priključivanje radnoj snazi. Međutim, kada bliže sagledamo razloge navedene za odsustvo s formalnog tržišta rada, pronalazimo da osobe s invaliditetom čine više od jedne trećine ove grupe, čime se dodatno smanjuje raspoloživa radna snaga.

Učešće žena u radnoj snazi

Kada se uporede različite starosne grupe prema rodu, na slikama 56 i 57 uviđamo znatno drukčije obrasce učešća žena i muškaraca na tržištu rada. Konkretno, što se tiče starosne grupe od 15 do 24 godine, znatno je manja vjerovatnoća da će žene biti aktivne na tržištu rada nego što je to za muškarce. Još je uočljivije daljnje smanjenje učešća žena u radnoj snazi u dobi od 25 do 49 godina. U starosnoj grupi od 50 do 64 godine žene su nešto aktivnije od muškaraca, ali je manja vjerovatnoća da će ostati aktivne nakon navršanih 65 godina života.

Slika 56. Neaktivni muškarci na tržištu rada, 2016–2019.

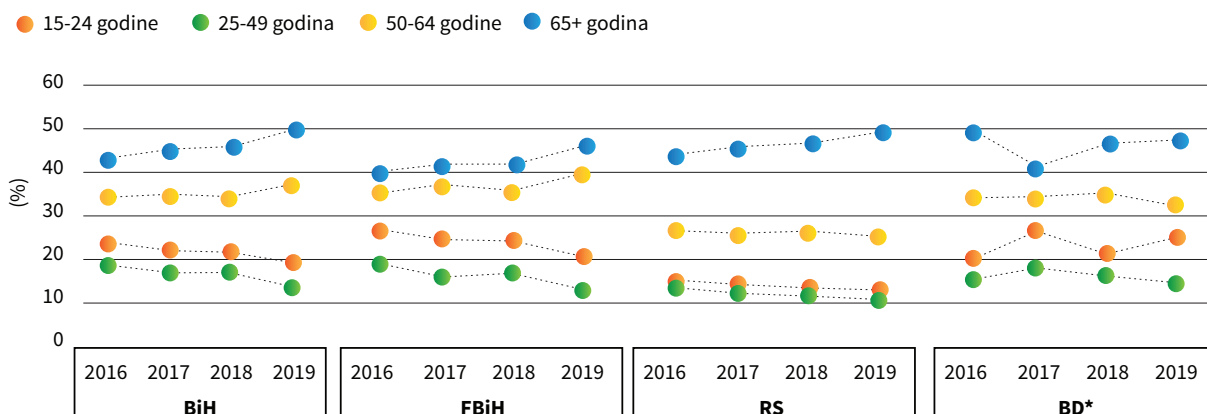

Izvor: Demografija i socijalne statistike, Anкета o radnoj snazi 2018; 2019. BHAS.

Dok nekoliko faktora doprinosi različitim stopama učešća muškaraca i žena na tržištu rada, faktori koji najviše utječu na učešće žena su:

- nedostatak adekvatne brige o djeci i pomoći i njege osoba starije životne dobi i osoba s invaliditetom,
- struktura politika o odsustvu sa rada radi njege člana porodice i nedostatak fleksibilnog radnog vremena ili rada na pola radnog vremena,
- interna migracija ili emigracija radnika muškaraca.¹³⁷

Slika 57. Neaktivne žene na tržištu rada, 2016–2019. (cilj održivog razvoja 5.5)

Izvor: Demografija i socijalne statistike, Anкета o radnoj snazi 2018; 2019. BHAS.

Nedostatak adekvatne brige o djeci: Žene u dobi između 20 i 45 godina su u optimalnoj dobi za rađanje i podizanje djece. Kao što je navedeno u dijelu o obrazovanju, najviše jedna četvrtina djece u Bosni i Hercegovini uzrasta od 0 do 5 godina upisana je u jaslice ili vrtiće. Mjesta u javnim vrtićima su ograničena i ne mogu zadovoljiti potražnju, dok su privatne jaslice i vrtići za većinu roditelja finansijski nedostupni.

Iako se predškolski odgoj i obrazovanje „preporučuju”, u najboljem slučaju manje od polovine djece uzrasta od 5 i 6 godina je pohađalo program predškolskog odgoja i obrazovanja u godini pred polazak u osnovnu školu. Tamo gdje je ustanova za predškolski odgoj i obrazovanje dostupna, djeca pohađaju ustanovu najviše tri sata dnevno, što je slično broju sati u prva dva razreda osnovne škole. Ali, to je značajna prepreka za roditelje koji su u radnom odnosu, s obzirom na to da dijete moraju odvesti u vrtić ili školu i nakon toga doći po njega i o njemu voditi brigu prije i nakon nastave. U proteklim godinama su u urbanim područjima otvoreni privatni dnevni centri, čije osoblje dovodi i odvodi djecu iz ustanova za predškolski odgoj i obrazovanje ili osnovne škole i o njima vodi brigu preostali dio dana dok roditelji ne dođu po njih. Međutim, ti centri nisu subvencionirani iz budžetskih sredstava i predstavljaju dodatno finansijsko opterećenje za roditelje.¹³⁸

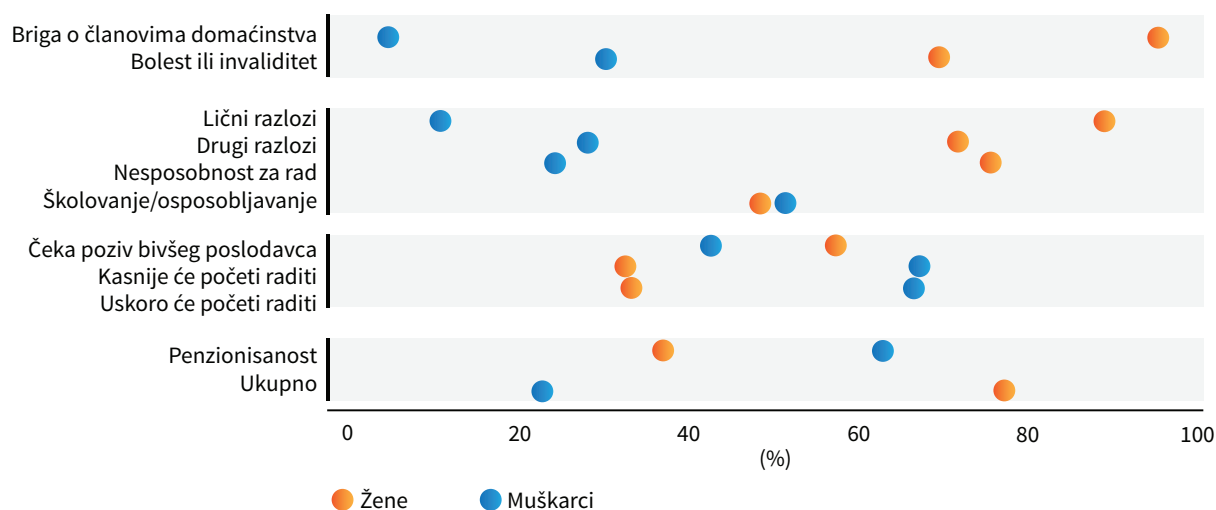
Struktura politika odsustva sa rada radi njege člana porodice: Fleksibilno radno vrijeme za roditelje ili rad na pola radnog vremena uglavnom nisu zakonski regulirani u Bosni i Hercegovini. Porodiljsko odsustvo je obavezno prema entitetskim zakonima o radu. Zakonom u Federaciji Bosne i Hercegovine je propisano pravo na porodiljsko odsustvo ne kraće od 42 dana poslije porođaja, a zakonom u Republici Srpskoj, ne kraće od 60 dana, i roditeljima je dato pravo na roditeljsko odsustvo nakon tog perioda do jedne godine života djeteta. Otac djeteta također ima mogućnost korištenja prava na roditeljsko odsustvo, s tim da ga očevi rijetko koriste. U Federaciji Bosne i Hercegovine,

137 Atoyan, R. and J. Rahman, 2017.

138 Obradović, N. et al. 2019.

roditelj može raditi polovinu punog radnog vremena nakon isteka porodiljskog/roditeljskog odsustva do jedne godine života djeteta (ili do navršene dvije godine života djeteta za drugo i svako sljedeće dijete), a u Federaciji Bosne i Hercegovine i Republici Srpskoj do navršene tri godine života djeteta ako je djetetu zbog posebnih potreba potrebna pojačana briga i njega.¹³⁹

Slika 58. Razlozi za neaktivnost na tržištu rada distribuirani prema rodu (cilj održivog razvoja 5.5)

Izvor: Anкета o radnoj snazi 2019. Izračuni BHAS-a.

Prema izvještajima, žene su diskriminirane od strane poslodavaca u privatnom sektoru zbog trudnoće i obaveze u pogledu brige o djetetu. Iako je diskriminacija eksplicitno zakonom zabranjena, ženama se upućuju prijetnje otkazom ako se ne vrate na posao nakon isteka perioda obaveznog porodiljskog odsustva.¹⁴⁰ Osim toga, naknada plaće u toku porodiljskog i roditeljskog odsustva nije ujednačena u zemlji i ovisi o sektoru u kojem su osobe zaposlene.¹⁴¹

Žene u Bosni i Hercegovini su uglavnom te koje dugoročno pružaju pomoć i njegu srodnicima, što ih u ozbiljnoj mjeri ograničava u izgradnji karijere i zaradi, s obzirom na to da se u mnogim slučajevima radi o neformalnom, neplaćenom radu. Iako je entitetskim zakonima propisano pravo na naknadu za pomoć i njegu od strane druge osobe onima kojima su pomoć i njega dugoročno potrebni, iznos naknade je nizak i neujednačen, a sredstva se ne troše uvijek na usluge pomoći i njege, nego na zadovoljenje osnovnih potreba, kao što su prehrana i lijekovi.¹⁴² U zakonima ne postoje posebne odredbe kojima bi se poboljšao status osoba koje neformalno vode brigu o srodnicima, bilo u vidu doplatka ili usluga kojima bi se smanjila njihova opterećenost.

Emigracija radnika muškaraca: Kao što je prikazano na prvoj slici u ovom dijelu, odraslo, radno sposobno stanovništvo koje je u značajnom broju emigriralo radi zaposlenja uplaćuje doznake iz

139 Ibid.

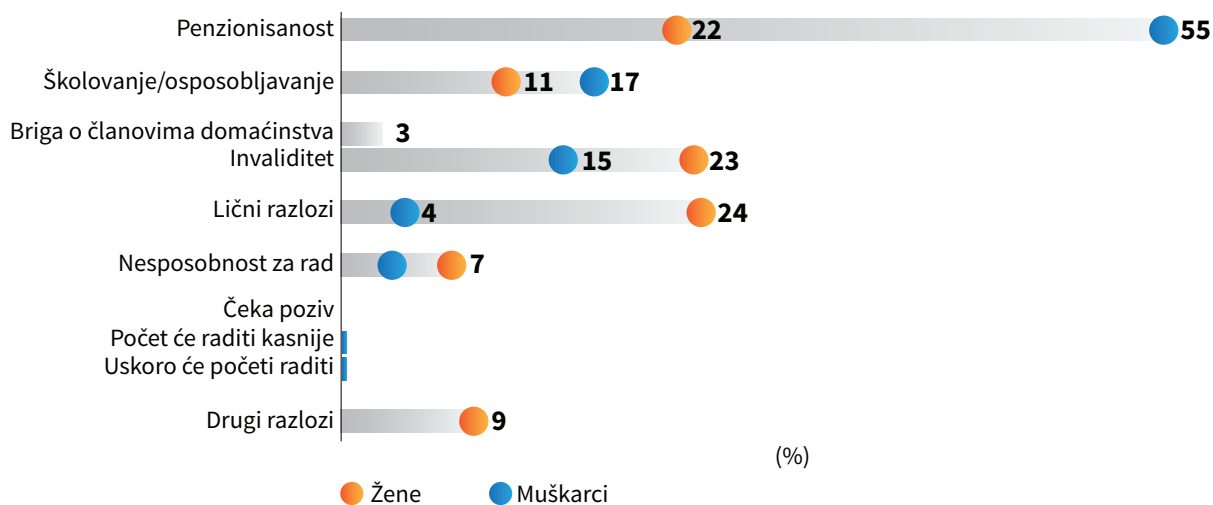
140 Prema organizaciji „Vaša prava BiH” (2015), žene koje rade u privatnom sektoru koriste puno kraće porodiljsko odsustvo nego žene koje rade u javnom sektoru zbog nesigurnosti svog radnopravnog statusa. Citirano iz: Obradović et al. 2019a.

141 U Republici Srpskoj se isplaćuje naknada plaće u punom iznosu prosječne plaće isplaćene u proteklih 12 mjeseci. U Federaciji Bosne i Hercegovine, određeni postotak prosječne ženine plaće– ili prosječne plaće u kantonu ili entitetu– uzima se kao osnovica za naknadu plaće (u skladu s kantonalnim zakonima). U praksi, ovo dovodi do razlika među kantonima: u nekim kantonima se ne isplaćuje manje od dvije trećine ili ekvivalentan iznos ženine prethodne zarade, kao što je preporučeno u Konvenciji Međunarodne organizacije rada o zaštiti materinstva, 2000. (br. 183, član 6), kojoj je Bosna i Hercegovina pristupila. U nekim kantonima isplata naknade plaće puno kasni. Prema Zakonu o radu Federacije Bosne i Hercegovine, poslodavci mogu sufinansirati naknadu plaće u toku roditeljskog odsustva do punog iznosa plaće roditelja. Ovo je obično slučaj s roditeljima zaposlenim u javnom sektoru i Zakon o radu Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske omogućava jednom od roditelja djeteta s teškoćama u razvoju da radi polovinu radnog vremena. U Republici Srpskoj se roditeljima u tom slučaju isplaćuje naknada plaće koju bi zaradili u punom radnom vremenu, s tim što razliku u naknadi pokriva entitet. To generalno nije slučaj u privatnom sektoru.

142 Malkić, A. i A. Numanović, 2016.

inostranstva za otprilike 5% domaćinstava u Bosni i Hercegovini.¹⁴³ Iako se tim doznakama popravljaju finansijska situacija, prije svega, onih domaćinstava čiji je nositelj žena, a koja su ostala u zemlji nakon što su muškarci emigrirali, njima se na primatelja deviznih doznaka prebacuje kompletan teret brige o domaćinstvu, djeci i osobama starije životne dobi bez naknade.

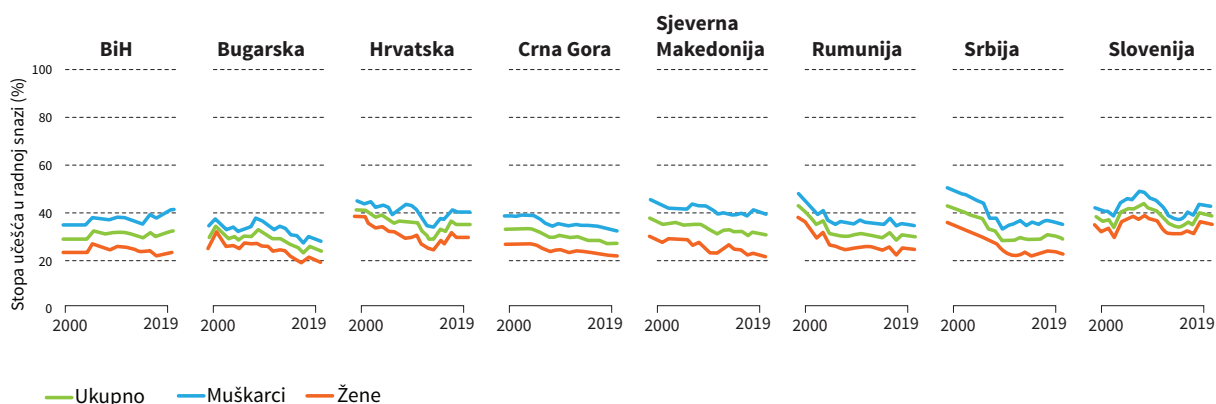
Slika 59. Razlozi za neaktivnost na tržištu rada muškaraca i žena (cilj održivog razvoja 5.5)

Izvor: Anketa o radnoj snazi 2019. Izračuni BHAS-a.

Učešće mladih u radnoj snazi: Udio osoba u dobi između 15 i 24 godine, koje su aktivne na tržištu rada u Bosni i Hercegovini, uporediv je s udjelima u drugim zemljama Zapadnog Balkana i pokazuje sličan obrazac i stepen jaza između stopa učešća muškaraca i žena.

Slika 60. Stopa učešća u radnoj snazi za starosnu grupu 15–24 godine (%), 2000–2019.

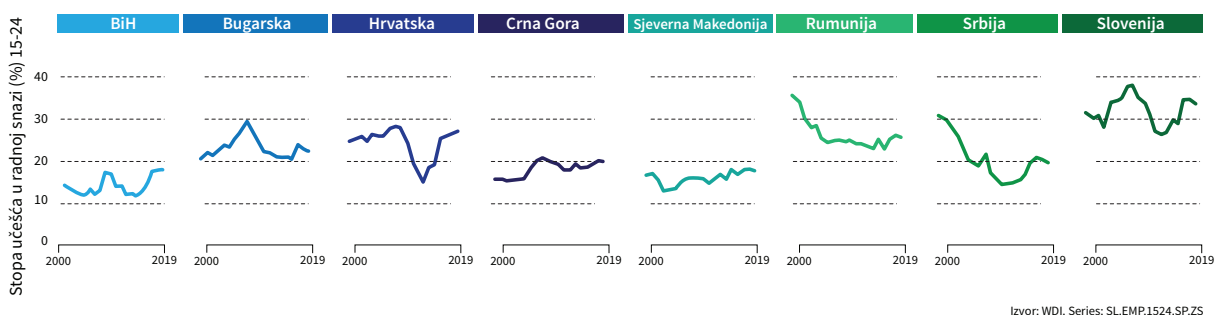

Izvor: MI. Series: SL.TLF.ACTI.1524.ZS; SL.TLF.ACTI.1524.MA.ZS; SL.TLF.ACTI.1524.FE.ZS.

Bosna i Hercegovina izrazito odstupa od svojih susjeda u udjelu stanovništva u dobi između 15 i 24 godine koji je aktivan u radnoj snazi.

143 Anketa o radnoj snazi, 2017.

Slika 61. Stopa učešća u radnoj snazi za starosnu grupu 15–24 godine (%), 2000–2019.

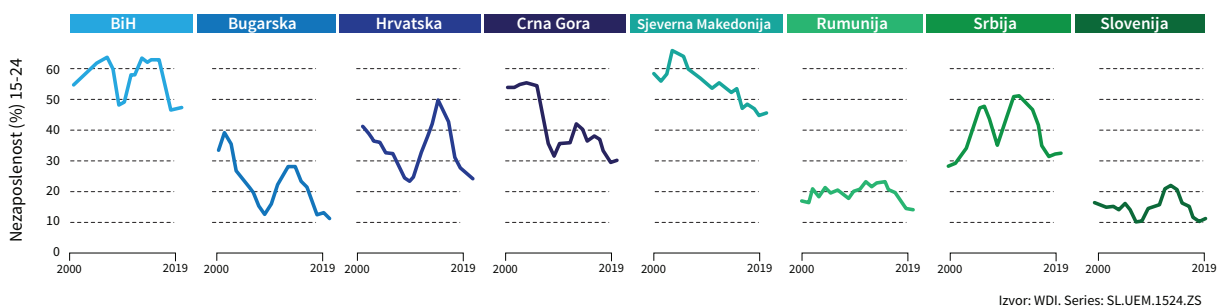

Kao što je prikazano na slici u daljnjem tekstu, udio osoba u dobi između 15 i 24 godine koje su prisutne na tržištu rada u Bosni i Hercegovini, ali nisu zaposlene, najveći je u regiji (iza njega odmah slijedi udio u Sjevernoj Makedoniji). U studijama se na račun tržišta rada u Bosni i Hercegovini konzistentno upućuju kritike, čime se odražavaju pritužbe poslodavaca na neusklađenost obrazovnog sistema i potreba tržišta rada.

Manje se govori o gotovo nestalim, ali nekad rasprostranjenim stručno-teoretskim programima u okviru kojih su mladi radnici stjecali znanje i praksu u preduzećima. U sklopu ovakvog programa su četrnaestogodišnjaci i petnaestogodišnjaci, po završetku osnovne škole, uz novčanu naknadu, stjecali praktično iskustvo i teoretsko znanje od kvalificiranih radnika. Iako je u javnim preduzećima šegrtovanje donekle preživjelo, broj mjesta za stjecanje praktičnog iskustva je uveliko smanjen, dok je takva mogućnost izuzetno rijetka u privatnom sektoru. Stoga, većina mladih po završetku osnovne škole ulazi na tržište rada koje im ne pruža praktičnu obuku.

Kao što je opisano u dijelu o obrazovanju u gornjem tekstu, postoje stručne/tehničke škole koje nude stručno obrazovanje i obuku, ali je zato iznos upisnina toliki da predstavlja značajnu barijeru za učenike iz porodica s nižim dohotkom. Učenici koji su napustili školovanje suočavaju se s čak većim preprekama. Iako imaju pravo na obuku za kvalifikaciju završenog osnovnog obrazovanja, vrlo mali broj javnih ustanova im stoji na raspolaganju, a čak i manji u ruralnim sredinama.

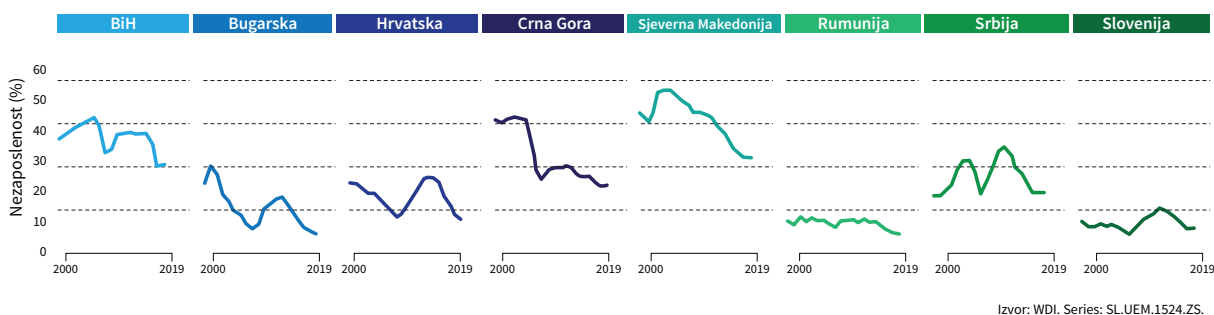
Slika 62. Nezaposlenost u starosnoj grupi 15–24 godine (%), 2000–2019.

2.5.3 Aktivne politike tržišta rada

Aktivne politike tržišta rada, koje su dugi niz godina provodile javne službe zapošljavanja, u vrlo maloj mjeri su rezultirale novim, kvalitetnim zapošljavanjem i unaprijedile zapošljivost radne snage u Bosni i Hercegovini.

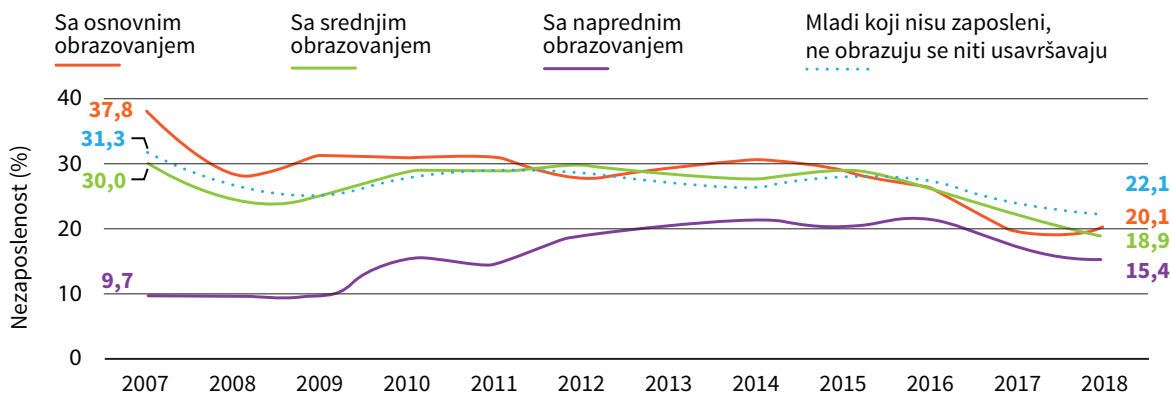
Slika 63. Nezaposlenost u starosnoj grupi 15+ (%), 2000–2019.

U 2015. godini je vrlo mali dio sredstava kojima su financirane aktivne politike tržišta rada bio usmjeren na programe obuke: prema procjenama, radilo se o 10% sredstava, u poređenju sa 71% sredstava usmjerenih na subvencioniranje zapošljavanja i 15% na mjere samozapošljavanja/pokretanja firmi. Osim toga, samo je 18% osoba koje su sudjelovale u shemama aktivnih politika tržišta rada u toku 2015. godine bilo obuhvaćeno mjerama obuke, za razliku od 62% osoba obuhvaćenih subvencioniranjem zapošljavanja. Prema Numanoviću, to se desilo bez obzira na to što je „Bosna i Hercegovina suočena sa strukturnom i dugoročnom nezaposlenošću, velikim raskorakom između ponude i potražnje za određenim kvalifikacijama na tržištu rada, kao i s nedostatkom kvalificirane radne snage”¹⁴⁴

Kao što je prikazano na donjoj slici, dok su mladi sa završenom srednjom školom gotovo jednako uspješni na tržištu rada kao i oni s visokom stručnom spremom, osobama koje nisu u programu obrazovanja ni osposobljavanja i onima sa završenom osnovnom školom je najteže naći posao. Uprkos nedostatku programâ osposobljavanja među shemama aktivnih politika tržišta rada, oni koji postoje obično su inkorporirani u sheme zapošljavanja, s obzirom na djelotvornu praksu kojom se unapređuju produktivnost i konkurentnost radnika.

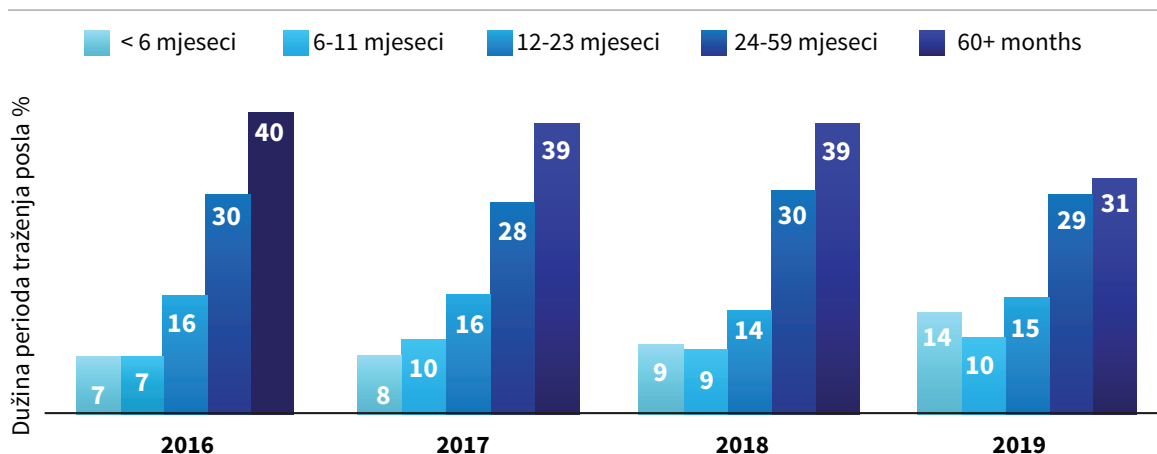
Slika 64. Nezaposlenost u Bosni i Hercegovini, prema nivou obrazovanja, 2000–2018.

144 Numanović, A. 2016b. Numanović je ažurirao svoju procjenu koristeći podatke iz 2017. „Obuka uz rad, uz subvencioniranje zapošljavanja, obično se smatra jednom od najuspješnijih mjera u regionalnom kontekstu. One imaju pozitivan učinak na zapošljivost korisnika u srednjoročnoj do dugoročnoj perspektivi. Međutim, manje od 8% svih sredstava za aktivne mjere dodjeljuje se mjerama osposobljavanja (prekvalifikacija), u poređenju sa EU, gdje na mjere osposobljavanja otpada 30-40% potrošnje za aktivne politike tržišta rada.” Dostupno na: <http://cpu.org.ba/blog/2019/active-labour-market-measures-in-bosnia-and-herzegovina-solving-instead-of-amortising-the-unemployment-issue/>.

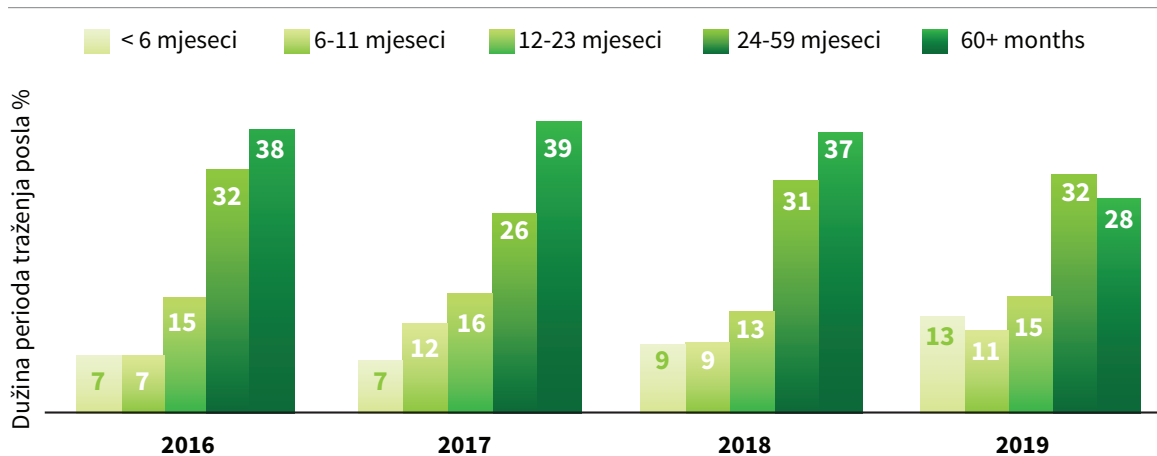
Finansiranje aktivnih politika zapošljavanja u Bosni i Hercegovini je na niskom nivou u poređenju sa drugim zemljama i iznosi 0,21% BDP-a u poređenju s prosjekom EU28, koji iznosi 0,40% BDP-a. Osim nedovoljnog finansiranja, programi imaju slab obuhvat (prema procjenama, 2,4% nezaposlenih osoba je sudjelovalo u programima u 2014. godini) i slabu usmjerenost, zbog čega kategorije s najslabijom perspektivom zapošljavanja, kao što su osobe s niskim stepenom obrazovanja i žene, nisu dovoljno obuhvaćene takvim programima.¹⁴⁵

Slika 65. Ukupno trajanje nezaposlenosti, 2016–2019.

Izvor: Demografija i socijalne statistike, Anкета o radnoj snazi 2018, 2019. Tabela 13: Nezaposleni prema trajanju nezaposlenosti i spolu, BiH. BHAS.

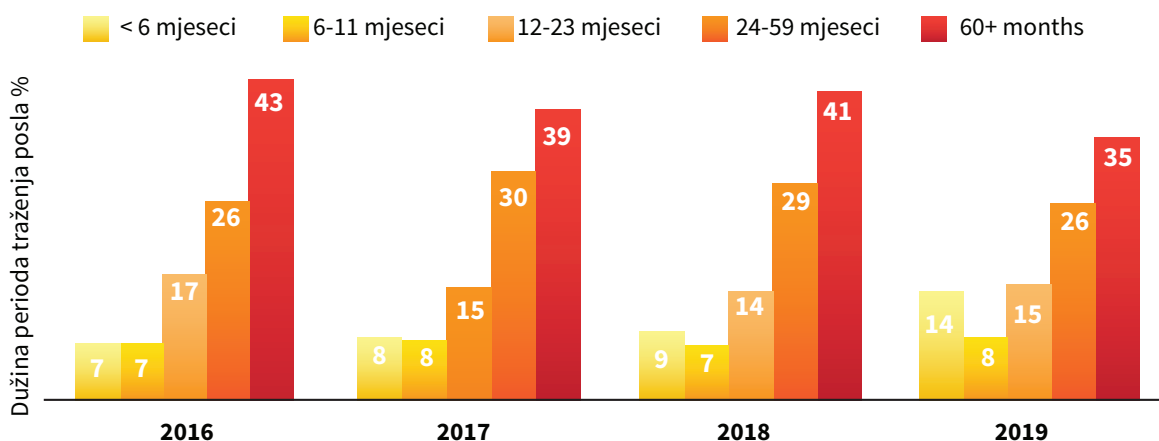
Slika 66. Trajanje nezaposlenosti, muškarci, 2016–2019.

Izvor: Demografija i socijalne statistike, Anкета o radnoj snazi 2018, 2019. Tabela 13: Nezaposleni prema trajanju nezaposlenosti i spolu, BiH. BHAS.

145 Ibid., str. 33–34. i 42–44. Dostupno na: <http://cpu.org.ba/blog/2019/active-labour-market-measures-in-bosnia-and-herzegovina-solving-instead-of-amortising-the-unemployment-issue/>.

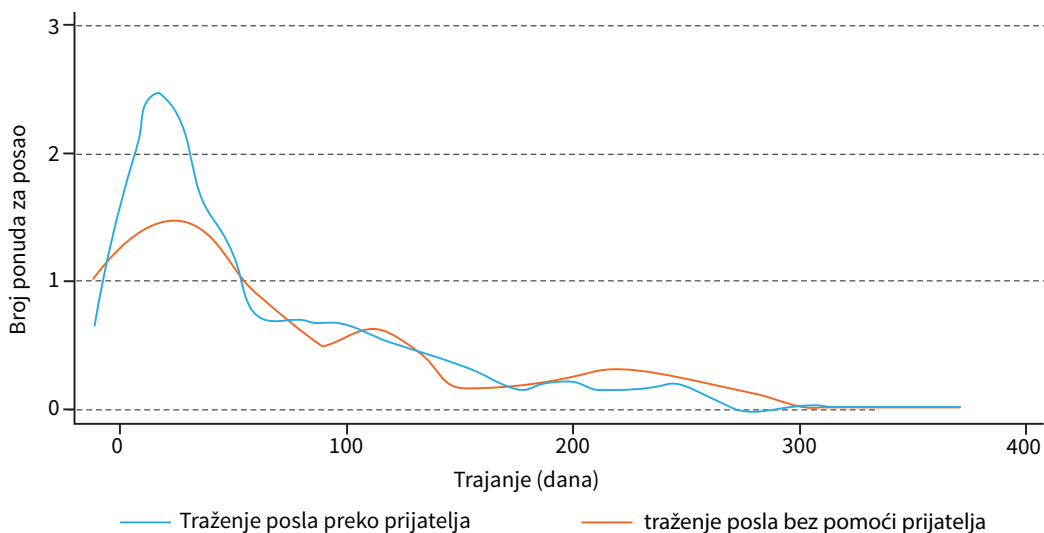
Slika 67. Trajanje nezaposlenosti, žene, 2016–2019.

Izvor: Demografija i socijalne statistike, Anкета o radnoj snazi 2018, 2019. Tabela 13: Nezaposleni prema trajanju nezaposlenosti i spolu, BiH. BHAS.

Podaci iz ankete o radnoj snazi o trajanju nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini pokazuju da većina onih koji su izgubili posao tek nakon dugog vremena pronalaze novi posao. Iako ovo eventualno ukazuje na činjenicu da se osobe prijavljuju na evidenciju službi za zapošljavanje kako bi mogle iskoristiti pravo na zdravstveno osiguranje (vidi dio o zdravstvu u gornjem tekstu), to također ukazuje na propust aktivnih politika tržišta rada da korisnike vrate u aktivnu zaposlenost prije nego što počnu gubiti poslovne vještine. Donje slike pokazuju da su osobe koje se oslanjaju na mreže ličnih kontakata daleko uspješnije u pronalasku novog posla već u prvih nekoliko mjeseci nakon gubitka posla nego osobe koje se oslanjaju na programe aktivne politike tržišta rada. Međutim, ona također pokazuje da se trajanje nezaposlenosti u slučaju obje strategije izjednačava kako se gube radne vještine.

Slika 68. Dužina potrage za poslom sa i bez poznanstva, 2019.

Izvor: Anкета o radnoj snazi 2017. BHAS. Sopstveni izračuni.

Slika 69. Načini traganja za poslom u 2019.

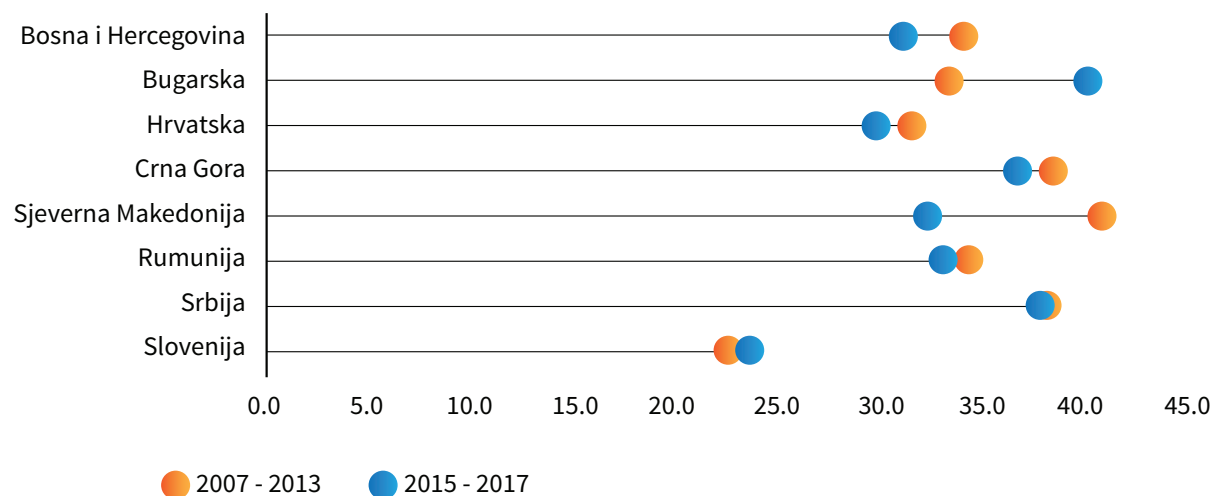
Izvor: Anкета o radnoj snazi 2019. Izračuni BHAS-a.

2.6 Nejednakost

2.6.1 Ginijev koeficijent (cilj održivog razvoja 10.2)

Uobičajena mjera nejednakosti je Ginijev koeficijent, koji mjeri proporcionalnu distribuciju prihoda. Posljednja izračunata vrijednost Ginijevog koeficijenta za Bosnu i Hercegovinu iznosi 0,33 (2015) i, kao takav, zemlju stavlja na sredinu liste njenih susjeda na Zapadnom Balkanu.

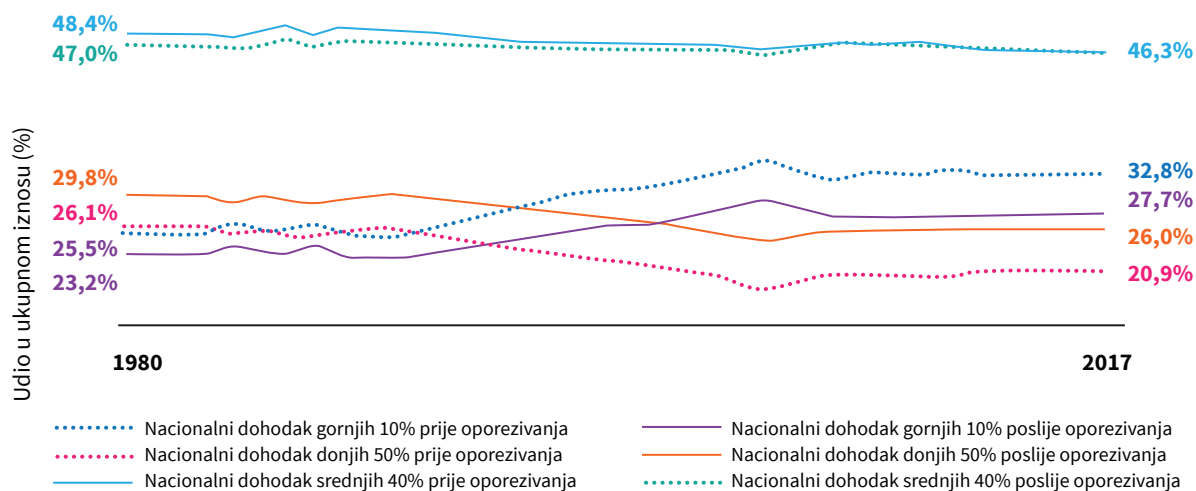
Slika 70. Ginijev koeficijent u regiji

Izvor: Eurostat (online podatkovni kod: ilc_di12).

Manje apstraktan način na koji je moguće razumjeti nejednakost u Bosni i Hercegovini je sagledavanje trenda distribucije dohotka kroz vrijeme. Na donjoj slici su upoređeni udjeli nacionalnog dohotka koji je ostvarilo gornjih 10%, u samom vrhu distribucije dohotka, srednjih 40% i donjih 50% prije i poslije oporezivanja.

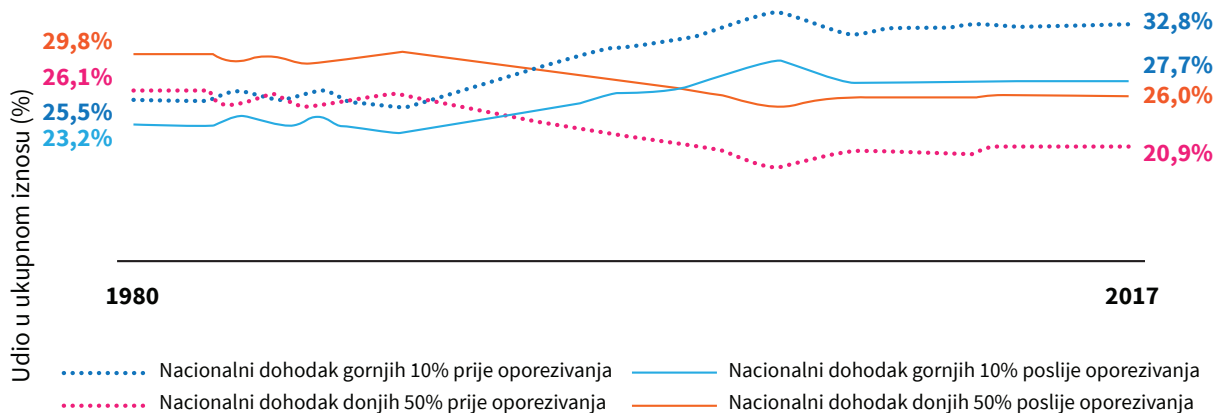
Slika 71. Prihod prije i poslije oporezivanja gornjih 10%, srednjih 40% i donjih 50%

Izvor: Baza podataka o nejednakosti u svijetu. <https://wid.world/country/bosnia-and-herzegovina/>.

Dok je udio dohotka srednjih 40% ostao nešto ispod polovine ukupnog nacionalnog dohotka i prije i poslije tranzicije i manje ili više stabilan prije i nakon oporezivanja, odnos između gornjih 10% i donjih 50% je doživio radikalnu promjenu u periodu od 1990. do 2000. godine.

Slika 72. Prihod prije i poslije oporezivanja gornjih 10% i donjih 50%

Izvor: Baza podataka o nejednakosti u svijetu. <https://wid.world/country/bosnia-and-herzegovina/>.

Niža polovina stanovništva (crvena linija) je 1980. godine primila nešto iznad 29% nacionalnog dohotka, dok je gornjih 10% (plava linija) primilo nešto iznad 23%. Vremenom, u masivnom transferu dohotka, distribucija se potpuno obrnula. Do 2004. godine, udio donje polovine je pao na 23%, dok se udio gornjih 10% popeo na 32%. Nakon 2004. godine trend se promijenio i krivulju je izravnala finansijska kriza 2008/2009. godine. S početkom oporavka u 2011. godini, divergirajući trend je počeo ponovo rasti.

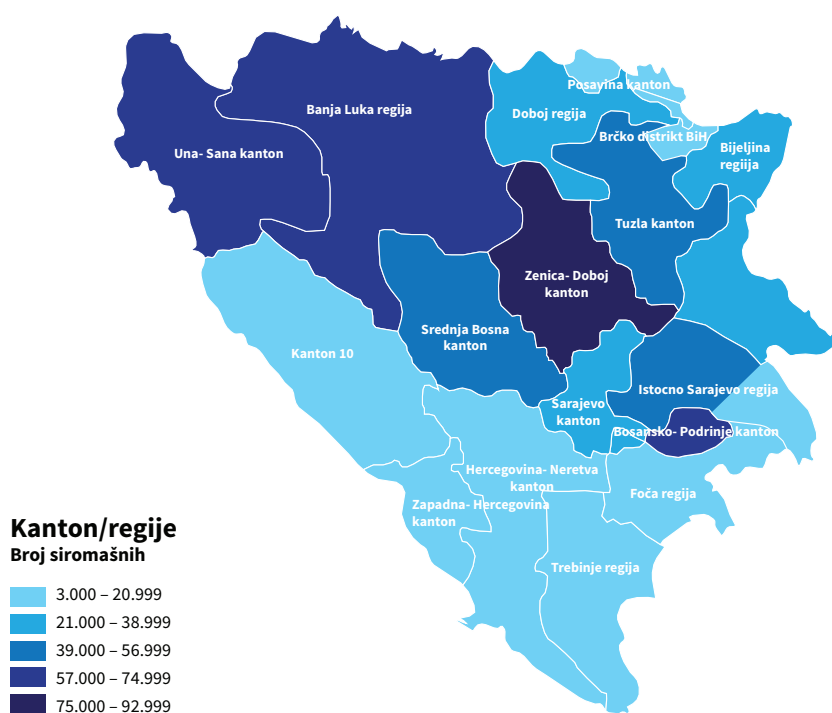
Isti obrazac se zadržao nakon računanja efekta oporezivanja. Uvođenjem poreza na dodatnu vrijednost (PDV) početkom 2006. godine je smanjen jaz, ali nije promijenjen odnos. Udio donjih 50% je za nekoliko postotnih bodova viši i prema starom i prema novom sistemu, dok je udio gornjih 10% nešto niži poslije oporezivanja. Iako oporezivanje ima efekt smanjenja jaza između udjelâ gornjih 10% i donjih 50%, ono ne može obrnuti smjer radikalnog kretanja dohotka od donje polovine stanovništva do gornjih 10%.

Ljudi ne doživljavaju Ginijev koeficijent kao takvog. Međutim, ono što doživljavaju su komponente humanog razvoja: njihov osjećaj za mjesto, osjećaj dostojanstva i vrijednosti te način na koji žive, međusobno komuniciraju i kreću se u društvu i gledaju na vlastitu i budućnost svoje djece. Sve ovo se radikalno promijenilo, a za donjih 50% čak nagore, nakon 1991. godine.

2.6.2 Geoprostorna distribucija dohotka po entitetima, kantonima/regijama

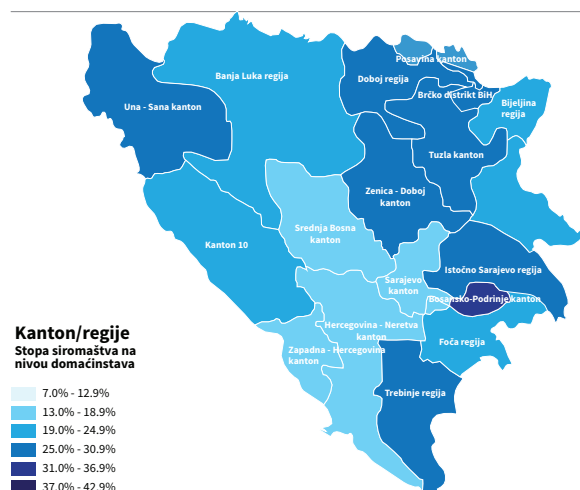
Slike u gornjem tekstu pokazuju podjelu nacionalnog dohotka prema postocima dohotka. Međutim, dohodak se ne raspodjeljuje jednako na čitavoj teritoriji Bosne i Hercegovine. Područje u kojem ljudi žive u Bosni i Hercegovini utječe na njihovu mogućnost pristupa dohotku i na koncentraciju stanovnika s višim i nižim dohotkom, kao što je prikazano na donjoj mapi.

Slika 73. Broj siromašnih po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)

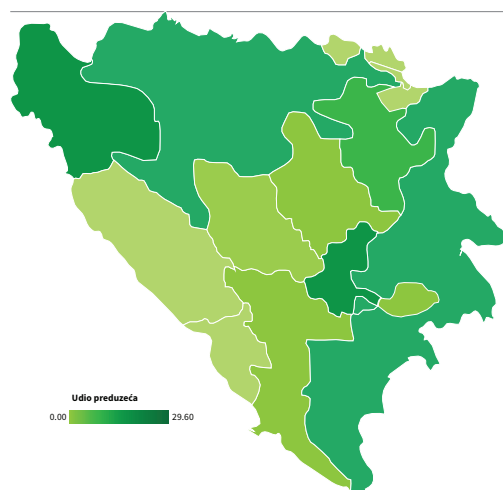
Sljedeće dvije mape pokazuju jasan odnos između siromaštva domaćinstava i broja preduzeća i odražavaju mogućnost zapošljavanja. Podaci o odgovarajućoj distribuciji nivoa plaća nisu bili na raspolaganju, međutim, poređenje broja siromašnih i broja preduzeća također pokazuje odnos.

Slika 74. Stope siromaštva na nivou domaćinstva, po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)

Izvor: Šabanović, E. (2018).

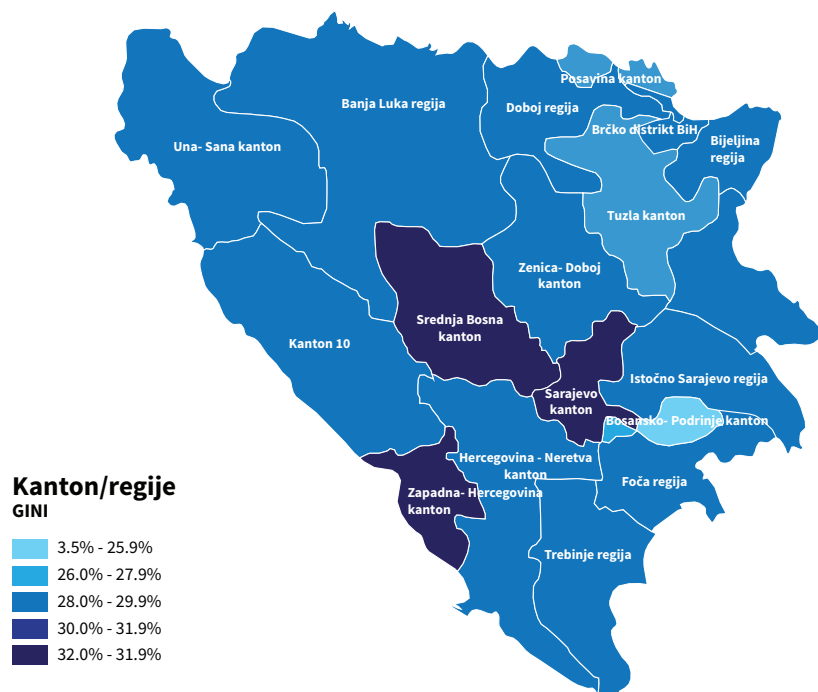
Slika 75. Distribucija preduzeća po kantonima/entitetima u 2019.

Izvor: OECD (2019).

Na sljedećoj mapi možemo također vidjeti odnos između nižih Ginijevih koeficijenata, kojima se mjeri nivo nejednakosti u kantonima, i viših stopa siromaštva domaćinstava, i obrnuto, viših nivoa nejednakosti u kantonima s nižim stopama siromaštva domaćinstava.

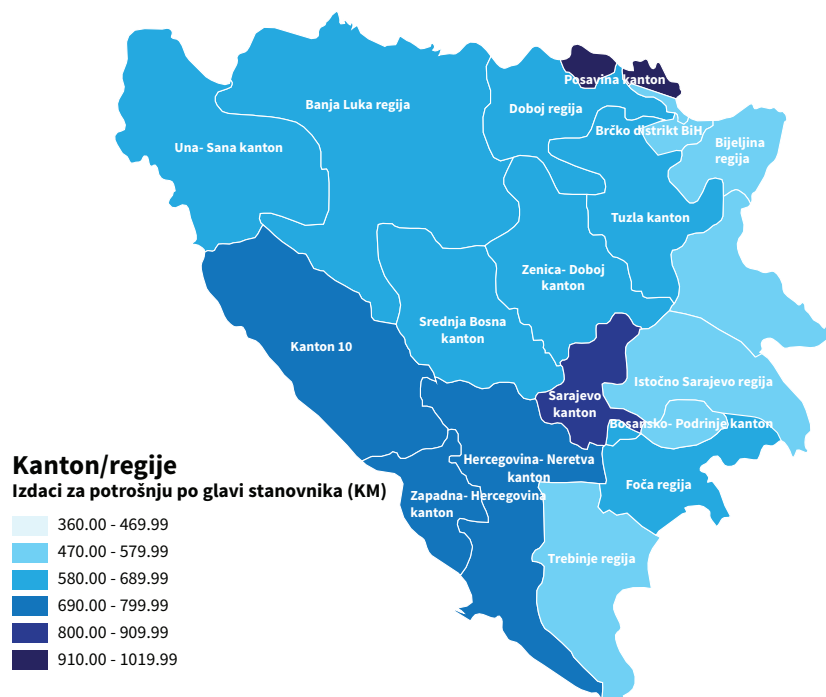
Slika 76. Ginijev koeficijent po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)

Izvor: Šabanović, E. (2018).

Na sljedećoj mapi također možemo vidjeti jasnu korelaciju između kantona ili regija s višim nivoima potrošnje dohotka i nižim nivoima siromaštva domaćinstava.

Slika 77. Potrošnja po glavi stanovnika po kantonima/regijama (anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.)

Izvor: Šabanović, E. (2018).

2.6.3 Porezni sistem

U razvijenim zemljama se kroz sisteme progresivnog oporezivanja prikuplja i vrši preraspodjela prihoda radi ublažavanja efekata tržišnih snaga i nejednake raspodjele prirodnih i drugih resursa kroz širok dijapazon socijalnih i ekonomskih mehanizama. Iako je Bosna i Hercegovina naslijedila više takvih mehanizama, njihova djelotvornost u pogledu smanjenja siromaštva, nejednakosti i socijalne isključenosti je ograničena eksterno nametnutim fiskalnim ograničenjima, velikim jazovima u dizajnu sistema, neadekvatnim finansiranjem i upornim manjkavostima u koordinaciji rada institucija.

Indirektni porezi: Zakon o porezu na dodatnu vrijednost je u Bosni i Hercegovini stupio na snagu 1. januara 2006. godine. Ovaj Zakon propisuje jedinstvenu poreznu stopu od 17%. Od 1. januara 2005. godine je Uprava za indirektno oporezivanje (UIO) ovlaštena da ubire prihod od indirektnih poreza koji se uplaćuju na jedinstveni račun otvoren u Centralnoj banci. Prihode od indirektnih poreza prikuplja za to ovlaštenih 13 komercijalnih banaka. PDV je glavni izvor prihoda od indirektnih poreza i najveći izvor javnih prihoda, dok su doprinosi za socijalno osiguranje drugi najveći izvor.

Tabela 2. Bruto prihod od indirektnih poreza i struktura indirektnih poreza

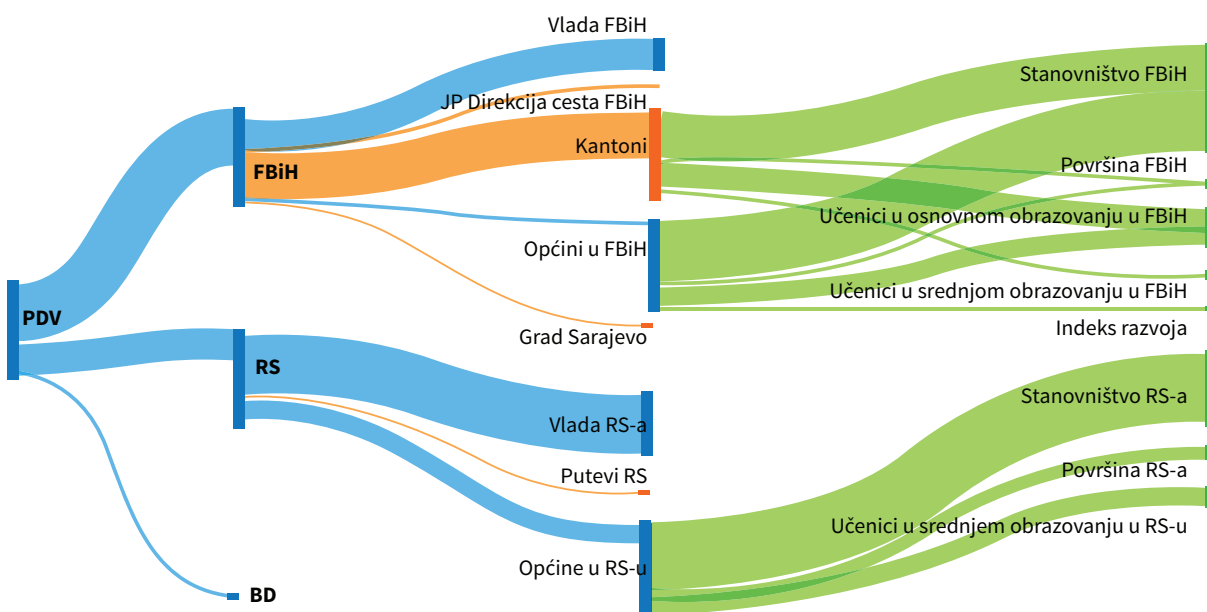
Br.	Naziv prihoda	1.12-31.12.2016.	1.12-31.12.2017.	1.12-31.12.2018.
1.	Carine	254.051.572,41	275.471.305,90	292.398.906,45
2.	Akcize	1.455.996.276,08	1.472.601.869,92	1.454.120.973,89
3.	PDV	4.527.950.889,69	4.879.747.028,20	5.199.529.625,05
4.	Nameti	359.340.912,53	382.684.417,16	620.732.239,82
5.	Drugi prihod	19.022.129,85	18.616.638,18	19.362.709,19
6.	Neusklađeni prihodi	21.982.634,66	14.811.045,39	10.338.855,01
I (1-6)	Ukupno	6.638.344.415,22	7.043.932.304,75	7.596.483.309,41

Izvor: UIO, podaci dostavljeni na zahtjev.

Nakon što se odbiju određeni iznosi sredstava za obezbjeđenje povrata, minimalne rezerve i doznačavanje sredstava u budžet državnih institucija, vrši se raspodjela preostalog prikupljenog prihoda od indirektnih poreza prema budžetima entiteta i Brčko distrikta u skladu s formulom koju je utvrdila Uprava za indirektno oporezivanje: Federacija Bosne i Hercegovine: 64,26%, Republika Srpska: 32,19% i Brčko distrikt: 3,55%.¹⁴⁶

Nakon izdvajanja dijela sredstava za servisiranje vanjskog duga, entiteti i Brčko distrikt vrše raspodjelu sredstava prema svojim upravama, deset kantona (u Federaciji Bosne i Hercegovine), općinama i gradovima (u entitetima) i javnim ustanovama za ceste.¹⁴⁷

Slika 78. Raspodjela prihoda od indirektnih poreza

146 Odluka Upravnog odbora Uprave za indirektno oporezivanje BiH, broj UO 02-17-35/17 od 29. maja 2017. za period april– juni 2017. Zakon o uplatama na jedinstveni račun i raspodjeli prihoda.

147 Formula za raspodjelu prihoda iz UI sistema oporezivanja, nulti nacrt, str. 8–9.

Okvir 11.

Raspodjela prihoda od indirektnih poreza

Raspodjela prihoda od indirektnih poreza uplaćenih u budžet Republike Srpske
 Prihodi od indirektnih poreza uplaćeni u budžet Republike Srpske raspoređuju se u skladu sa Zakonom o budžetskom sistemu Republike Srpske. U Federaciji Bosne i Hercegovine, 8,42% sredstava se raspoređuje jedinicama lokalne samouprave na osnovu slične, ali ipak donekle drukčije formule kako bi se odrazile razlike u nivou razvijenosti općina.

1. 68% na osnovu broja stanovnika u jedinici lokalne samouprave
2. 5% na osnovu površine jedinice lokalne samouprave
3. 20% na osnovu broja učenika u osnovnom obrazovanju
4. 7% na osnovu nivoa razvijenosti općina, definiranog kroz indeks razvijenosti

1. Budžet Republike Srpske: 72%
2. Budžeti općina i gradova: 24%
3. JP „Putevi Republike Srpske”: 4%

Raspodjela prihoda od indirektnih poreza uplaćenih u budžet Federacije Bosne i Hercegovine

Prihodi od indirektnih poreza uplaćenih u budžet Federacije Bosne i Hercegovine, nakon izdvajanja dijela sredstava za izmirenje vanjskog duga Federacije Bosne i Hercegovine, raspodjeljuju se kako slijedi:

1. Za finansiranje funkcija Federacije Bosne i Hercegovine: 36,2%
2. Za finansiranje funkcija kantona: 51,23%
3. Za finansiranje funkcija jedinica lokalne samouprave: 8,42%
4. Direkcija za ceste: 3,9% (entitet, kantoni, općine i gradovi)
5. Grad Sarajevo: 0,25%

51,23% sredstava raspoređenih kantonima raspodjeljuje se prema sljedećoj formuli:

1. 57% na osnovu broja stanovnika
2. 6% na osnovu površine kantona
3. 24% na osnovu broja djece u osnovnom obrazovanju
4. 13% na osnovu broja djece u srednjem obrazovanju

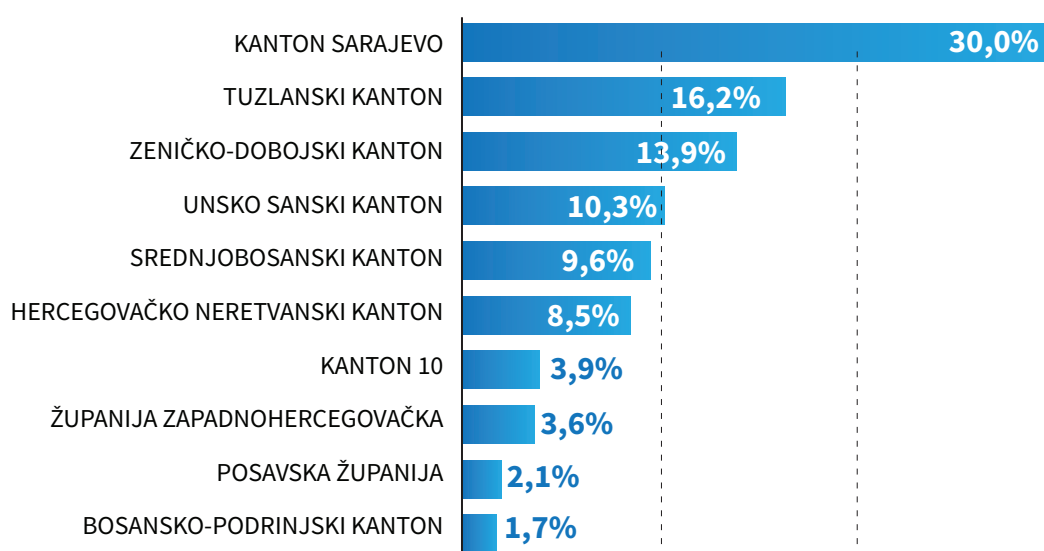
Zakon o budžetskom sistemu Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 121/12, 52/14, 103/15 i 15/16): kriteriji raspodjele prihoda su: nivo razvijenosti jedinica lokalne samouprave, broj stanovnika općine ili grada, površina općine ili grada, broj učenika u srednjem obrazovanju itd.

Zakon o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH”, br. 22/06, 43/08, 22/09, 35/14 i 94/15). Posebna, dodatna sredstva se izdvajaju prema nekim kantonima.

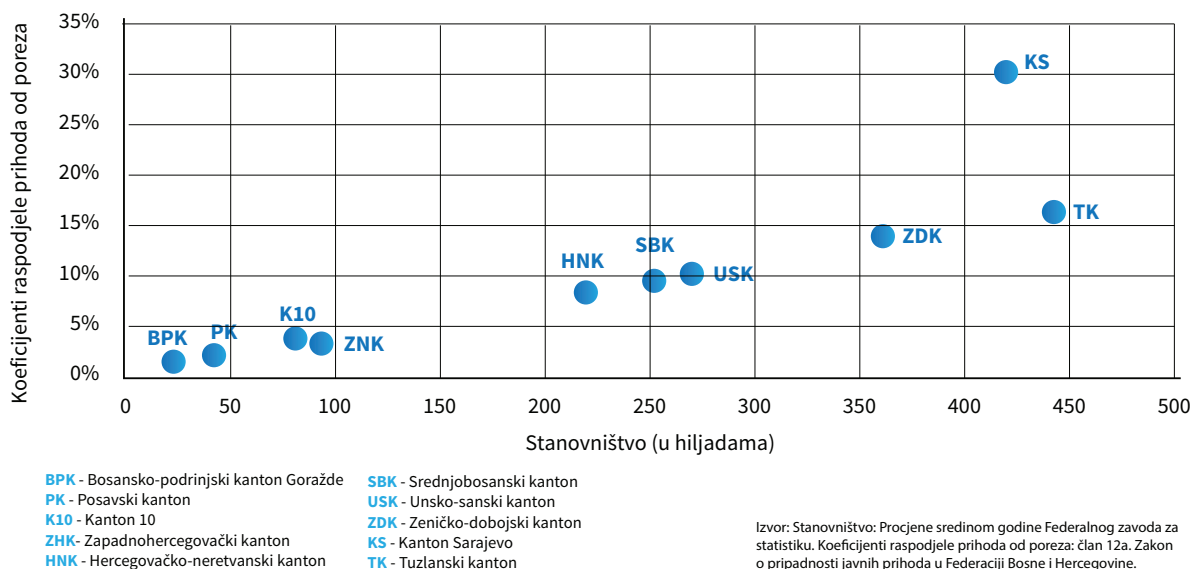
Zakonom o budžetskom sistemu Republike Srpske utvrđena je raspodjela prihoda od indirektnih poreza uplaćenih u budžet RS-a na teritoriji Republike Srpske u skladu s kriterijima kao što su: nivo razvijenosti jedinice lokalne samouprave, broj stanovnika u općini ili gradu, površina općine ili grada, broj učenika u osnovnom obrazovanju i broj učenika u srednjem obrazovanju.

Slike u daljnjem tekstu pokazuju da se u Federaciji Bosne i Hercegovine prihodi od indirektnih poreza uplaćeni u budžet Federacije Bosne i Hercegovine raspodjeljuju prema formuli koja u velikoj mjeri naginje broju stanovnika, uz određene anomalije. Jedan takav primjer je Zapadnohercegovački kanton, kojem se raspoređuju sredstva u manjem iznosu iako ima više stanovnika nego Kanton 10. Drugi primjer je Kanton Sarajevo, kojem se raspoređuju puno veća sredstva nego Tuzlanskom kantonu, iako ima manje stanovnika nego Tuzlanski kanton.

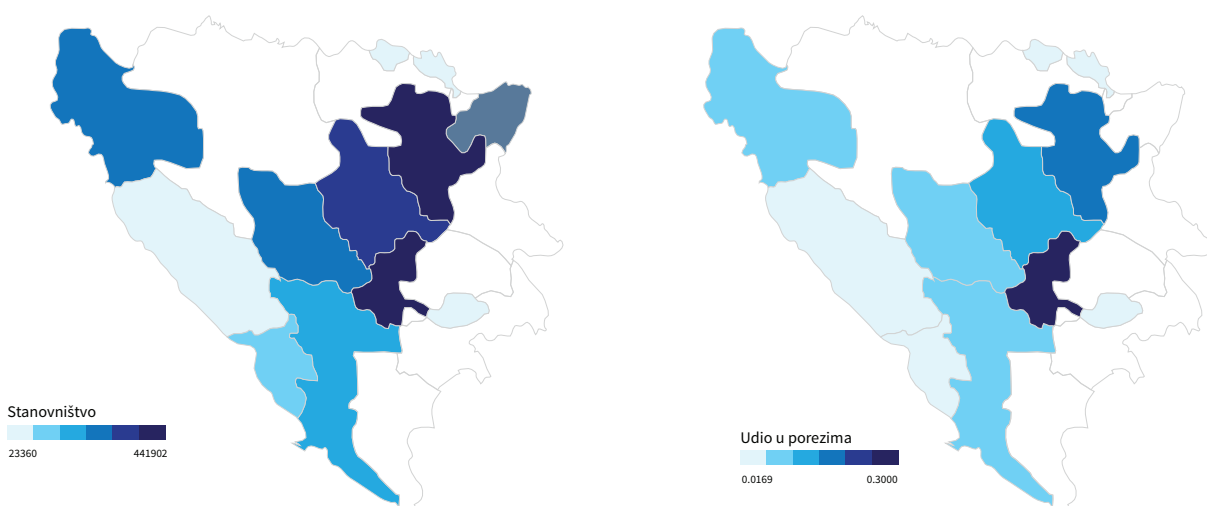
Slika 79. Proporcionalna raspodjela po kantonima

Slika 80. Korelacija između broja stanovnika i udjela prihoda od indirektnih poreza u Federaciji Bosne i Hercegovine

Slika 81. Koeficijenti raspodjele pripadajućih sredstava od indirektnih poreza na osnovu broja stanovnika, po kantonima u Federaciji Bosne i Hercegovine

Napomena: Mapa se odnosi samo na Federaciju Bosne i Hercegovine.

Izvor: Federalni zavod za statistiku je dostavio procjenu stanovništva sredinom godine. Koeficijenti raspodjele prihoda od poreza iz člana 12.a) Zakona o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine. U Republici Srpskoj postoji jedinstvena porezna stopa, bez regionalnih varijacija.

Direktni porezi: U oba entiteta su to porez na dohodak fizičkih osoba, koji se plaća po stopi od 10% od neto plaće,¹⁴⁸ porez na dobit pravnih osoba, porez na imovinu i razne naknade i takse.¹⁴⁹ U Federaciji Bosne i Hercegovine prihod od poreza na dohodak¹⁵⁰ se raspoređuje općinama, gradovima i kantonima u skladu sa Zakonom o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine, pri čemu najviši udio pripada kantonima, 71,5%, a općinama i gradovima najmanje 28,5% (iako je u nekim slučajevima dogovorena drukčija raspodjela), kao i 100% od naknada po osnovu korištenja i uređenja zemljišta.¹⁵¹

U Republici Srpskoj prihod od poreza na dohodak od samostalne djelatnosti se dijeli između budžeta Republike Srpske i budžeta općina i gradova u omjeru 75% : 25%, a prihod od poreza na dohodak od ličnih primanja se u istom omjeru dijeli između budžeta Republike Srpske i budžeta općina i gradova.¹⁵²

2.6.4 Disproporcionalni efekti poreznog sistema na porezne obveznike s niskim dohotkom

Porezno opterećenje fizičkih osoba u Bosni i Hercegovini je relativno visoko i disproporcionalno raspoređeno. Na doprinose za socijalno osiguranje se u Federaciji Bosne i Hercegovine izdvaja 41,5%, a u Republici Srpskoj 32,8% od bruto dohotka, pri čemu ne postoji minimalni iznos ličnih primanja koji bi bio izuzet od obaveze plaćanja doprinosa niti maksimalni iznos iz kojeg se doprinosi obračunavaju i plaćaju.

148 „Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 60/15, 5/16, 66/18 i 105/19.

149 Na ukupan prihod od direktnih poreza, doprinosa i drugi prihod koji prikupe entitetske porezne uprave otpada 50% ukupnih javnih prihoda Bosne i Hercegovine.

150 Pravilnik o primjeni Zakona o porezu na dohodak („Službene novine Federacije BiH”, br. 67/08, 4/10, 86/10, 10/11, 53/11, 20/12, 27/13, 71/13, 90/13, 45/14, 52/16, 59/16, 38/17, 3/18 i 30/18).

151 Zakon o pripadnosti javnih prihoda u Federaciji Bosne i Hercegovine („Službene novine Federacije BiH”, br. 22/06, 43/08, 22/09, 35/14 i 94/15).

152 Član 9.1.(b) Zakona o budžetskom sistemu Republike Srpske („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 121/12, 52/14, 103/15 i 15/16).

Porezni obveznici plaćaju porez na dohodak po jedinstvenoj stopi od 10% neto dohotka, umanjenog za osnovni lični odbitak od 300 KM mjesečno u Federaciji Bosne i Hercegovine i 500 KM u Republici Srpskoj.¹⁵³ U toku su pregovori o reviziji poreznog sistema, međutim, još uvijek nije jasno identificiran zamjenski dohodak.

Tabela 3. Stope doprinosa

	FBiH Na teret zaposlenog	FBiH Na teret poslodavca	RS
Penzija	17,0%	6%	18,5%
Zdravstvo	12,5%	4%	12,0%
Nezaposlenost/invaliditet	1,50%	0,5%	0,6%
Fond solidarnosti	1,28%		
Zaposlenost (kantoni)	1,05%		
Dječija zaštita			1,7%
Ukupno socijalni doprinosi	41,5 %		32.8%
Porez na dohodak	10,0%		10,0%
Doprinos za solidarnost			0,25% ¹⁵⁴
Porez za zaštitu od prirodnih i drugih nesreća	0,5%		
Opća vodoprivredna naknada	0,5%		

Izvor: Obradović, N. et al. (2019).

Visok trošak socijalnog osiguranja i odsustvo ograničenja na doprinose u pogledu najnižeg ili najvišeg primanja odvraća osobe s niskim primanjima od ulaska u formalno tržište rada. Preferira se rad u neformalnom sektoru zbog neposredne prednosti u smislu zadržavanja cjelokupnog iznosa bruto prihoda, uprkos dugoročnim nedostacima u vidu nepokrivenosti penzijskim i invalidskim osiguranjem, osiguranjem od nezaposlenosti i zdravstvenim osiguranjem. U nijednom entitetu ne postoje mjere, kao što su dodatak na plaću radnika u stanju socijalne potrebe, što bi doprinijelo smanjenju siromaštva među radnicima i promoviralo uključivanje u tržište rada.¹⁵⁵

Veći dio ili ukupan dohodak stanovništva u donja dva dohodovna kvintila bi pao ispod osnovnog ličnog odbitka, kojim se umanjuje osnovica za izračunavanje poreza na dohodak po stopi od 10%. Međutim, regresivni efekti PDV-a u ogromnoj mjeri padaju na onih 40% ili 50% koji se nalaze niže na ljestvici distribucije dohotka, koji troše praktično kompletan dohodak na robu i usluge koje podliježu obračunavanju PDV-a po stopi od 17%. Oni u gornjim kvintilima dohotka također kupuju robu i usluge koje podliježu obračunavanju PDV-a, međutim, efektivna stopa PDV-a za one koji zarađuju više je niža s obzirom na to da je njihov raspoloživi dohodak i dalje dovoljan za štednju, ulaganja, putovanja u inostranstvo i druge vidove potrošnje koji ne podliježu obračunavanju PDV-a.

¹⁵³ U Federaciji Bosne i Hercegovine su u toku razgovori o smanjenju stopa socijalnog osiguranja i nivoa ličnih izuzeća, ali još uvijek nisu utvrđeni.

¹⁵⁴ Zakon o Fondu solidarnosti za dijagnostiku i liječenje oboljenja, stanja i povreda djece u inostranstvu („Službeni glasnik Republike Srpske”, br. 100/17). Prema članu 6, stav 3, zaposleni mogu uputiti zahtjev za oslobođanje od plaćanja doprinosa za solidarnost.

¹⁵⁵ Atoyán, R. and J. Rahman, 2017.

2.6.5 Efekt neadekvatnih ili neuobičajenih mehanizama preraspodjele na nejednakost

Administrativni troškovi sistema vlasti u Bosni i Hercegovini su znatno viši nego drugdje u regiji ili u Evropskoj uniji. Iako troškovi visokofragmentiranog sistema uprave dodatno opterećuju budžet, čak je veći trošak efekt te fragmentiranosti kao pokretača sve veće prostorne nejednakosti, dupliranja troškova i funkcija i visokih nivoa administrativne kompleksnosti, koja snižava potencijal zemlje za rast.

Uz jedan jedini izuzetak pokazatelja nivoa razvijenosti u raspodjeli prihoda od indirektnih poreza općinama u Federaciji Bosne i Hercegovine, sistemi oporezivanja i raspodjele prihoda od poreza nemaju mehanizme za preraspodjelu resursa iz područja s višim prihodom u područja s nižim prihodom. Dok Republika Srpska vrši raspodjelu prihoda i od indirektnih i od direktnih poreza prema formuli kojom su uzeti u obzir nivo razvoja i broj stanovnika, postoje ista ograničenja na socijalne transfere, socijalne usluge i stope zamjene plaće naknadama iz sistema socijalnog osiguranja kao i u Federaciji Bosne i Hercegovine.

Kao što je primijećeno u svim prethodnim studijama o nedoprinosnim naknadama u Bosni i Hercegovini i kao što je navedeno u dijelu o socijalnoj zaštiti, mehanizam preraspodjele prihoda sa osoba s višim dohotkom na osobe s nižim dohotkom je u velikoj mjeri manjkav. Dio BDP-a koji Bosna i Hercegovina izdvaja za socijalna davanja je daleko najmanji u poređenju s bilo kojom drugom zemljom u regiji, a pritom najviši dio otpada na administrativne troškove.

Umjesto preraspodjele sredstava iz područja s višim prihodom u područja s nižim prihodom radi smanjenja nejednakosti i podrške njihovom razvoju, sistem oporezivanja u Federaciji Bosne i Hercegovine vraća prihod u istim omjerima u kojima su uplaćeni, čime se povećava postojeća nejednakost. Preraspodjela prihoda od indirektnih poreza u Federaciji Bosne i Hercegovine se vrši prema formuli koja u velikoj mjeri naginje prema područjima s najvećim brojem stanovnika te, stoga, i s najvećom koncentracijom mogućnosti zapošljavanja, najnižom stopom nezaposlenosti i najvišim nivoima dohotka. Takva područja privlače stanovnike siromašnijih regija, koje se potom kažnjavaju manjim dotokom prihoda od indirektnih poreza, čime se dalje smanjuje njihova sposobnost finansiranja javnih i socijalnih usluga.

Mehanizam preraspodjele ne postoji ni za prihod od poreza na dohodak ni za sredstva doprinosa za socijalno osiguranje, s obzirom na to da se prihodi zadržavaju u kantonima i općinama koji ih prikupljaju, čime se omogućava bogatijim područjima s višim plaćama i većom stopom zaposlenosti da prikupe više prihoda od poreza i da više troše na javne i socijalne usluge. U siromašnijim kantonima i općinama s manjim poreznim osnovicama, nižim plaćama i višom stopom nedovoljne zaposlenosti i nezaposlenosti, prihodi se i dalje snižavaju skupa s kvalitetom, obimom i dostupnošću usluga koje su u mogućnosti pružati svojim stanovnicima, čime se jača ciklus sve veće teritorijalne nejednakosti.

Poglavlje 3

SOCIJALNA UKLJUČENOST U BOSNI I HERCEGOVINI PREMA ISKUSTVU NJENIH GRAĐANA

Analiza na nivou zajednice i domaćinstva

U prethodnom dijelu smo analizirali institucionalne strukture socijalnog sektora i njihov rad na državnom i entitetskom nivou. Međutim, jasno je da resursi i mogućnosti u velikoj mjeri variraju širom Bosne i Hercegovine i da agregatni statistički podaci na državnom i entitetskom nivou daju vrlo mali uvid u mjeru u kojoj te institucije zadovoljavaju individualne potrebe građana. Kako bismo utvrdili način na koji osobe koje pružaju i one koje koriste usluge socijalnog sektora ocjenjuju te usluge i bolje shvatili uključenost i kohezivnost bosanskohercegovačkog društva, analizirali smo sedam općina odabranih na način da odražavaju niz karakteristika, među kojima su površina, etnički sastav, urbana/ruralna sredina i geografski položaj. U saradnji s projektom „Jačanje uloge mjesnih zajednica“¹⁵⁶ odabrani su Grad Bijeljina i općine Gradačac, Ilijaš, Laktaši, Ljubuški, Nevesinje i Tešanj.

Informacije o općinama iz uzorka su prikupljene kroz tri komplementarne metode istraživanja. Korištene su evidencije organa uprave kako bi se napravio inventar ustanova i usluga u svakoj zajednici koje bi trebale biti na raspolaganju svim građanima: općinski uredi, škole, zdravstvene ustanove, centri za socijalni rad, prostor za rekreaciju, prodavnice, kafići, pijace i industrijska preduzeća ili drugi poslodavci, kao i njihove geografske lokacije i linije javnog prijevoza. Izrađeni su profili zajednica s fizičkim karakteristikama svake zajednice i informacijama o postojanju i pristupu objektima javne namjene i osnovnim socijalnim uslugama na lokalnom nivou, nakon čega su mapirani kako bi se izradio interaktivni grafički prikaz prostornog konteksta društvenog i ekonomskog života u zajednici. Izvršena je korekcija mapa i profila, nakon čega su potvrđeni kao validni na radionicama održanim s predstavnicima organa općina i mjesnih zajednica, pružatelja usluga i građanima, kada su zabilježene i njihove procjene najurgentnijih problema u zajednicama.¹⁵⁷ Na kraju, provedeno je istraživanje na osnovu reprezentativnog uzorka radi anonimnog prikupljanja individualnih percepcija o raspoloživosti i kvaliteti usluga, ličnim društvenim vezama i životu u svim općinama i gradovima iz uzorka.

3.1 Profili i mape zajednica

Mapiranje lokacija objekata i usluga, skupa s linijama javnog prijevoza, otkrilo je jazove u postojanju pružatelja usluga te u pristupačnosti objekata prijevoznim sredstvima osim privatnim motornim vozilom. Mape se mogu koristiti za osmišljavanje ciljanih intervencija, kao što je, naprimjer,

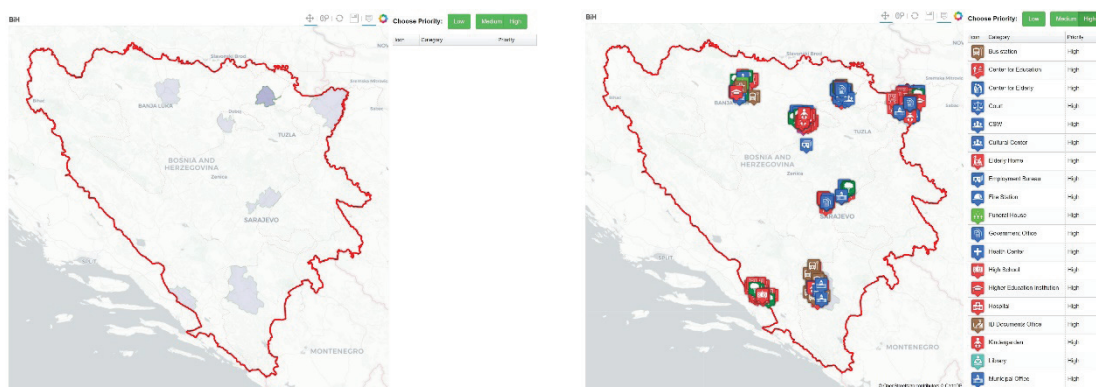
¹⁵⁶ Projekat „Jačanje uloge mjesnih zajednica u BiH”, kojeg finansiraju vlade Švicarske i Švedske a implementira UNDP.

¹⁵⁷ Kompletni profili općina, mape i softver za mapiranje, sažeti izvještaji s radionica i rezultati anketnog istraživanja će biti predati Projektu UNDP-a „Jačanje uloge mjesnih zajednica”, za upotrebu u njegovim budućim aktivnostima (vidi Dodatke 3A-3G).

povezivanje lokacija na kojima žive osobe starije životne dobi u ruralnim sredinama i domaćinstva čiji su članovi osobe s invaliditetom linijama javnog prijevoza s lokacijama općinskih ureda, zdravstvenih ustanova, centara za socijalni rad, kafića, prodavnica i drugim mjestima društvenog okupljanja. Mape također pokazuju gdje nedostaju usluge javnog prijevoza ili gdje one nisu pristupačne za osobe s invaliditetom i gdje se red vožnje ne poklapa s radnim vremenom institucija, čime se dobiva ilustrirani prikaz neophodnih promjena i lokacija na kojima su one potrebne da bi se napravila funkcionalna veza između pružatelja usluga i resursa u zajednici i njihovih korisnika.

Okvir 12.

Mape profila zajednica

Profili zajednica su uključeni u dodatak izvještaja i dostupni su online: <https://heroku-bih.herokuapp.com/BIH>.

3.2 Prioriteti i komentari sa općinskih radionica

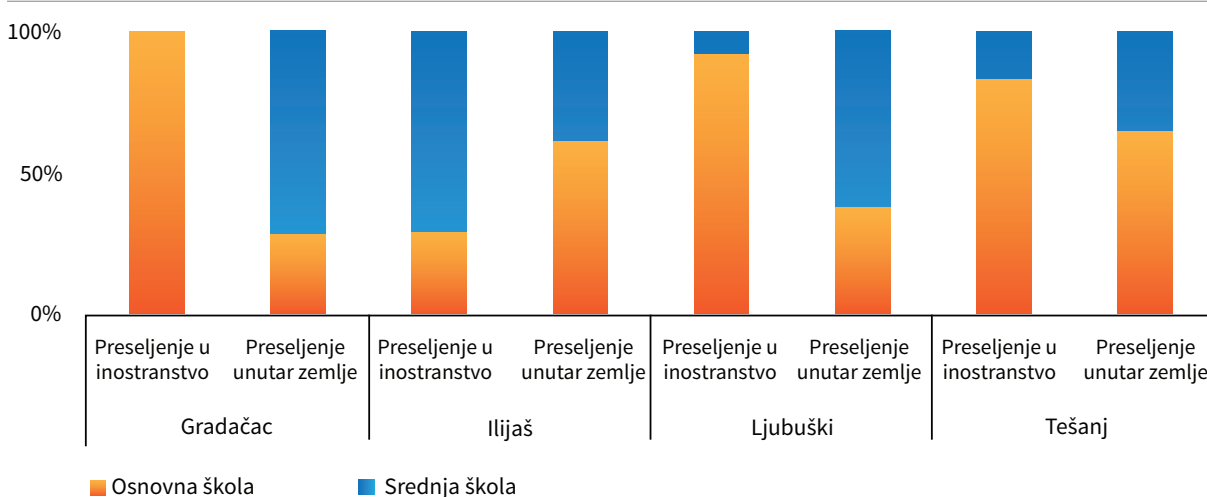
Nakon ispravke i odobrenja nacrtu profila i mapa zajednica, učesnici radionica su se sastali na plenarnom sastanku, na kojem su predstavili svoje procjene najvažnijih problema u zajednicama iz kojih dolaze. U međusobnim komentarima na prezentacije su predstavnici zajednica istakli brojne razlike među zajednicama. Uprkos razlikama u površini teritorije, etničkom sastavu, nivoima dohotka i geografskoj lokaciji, među učesnicima je postojao iznenađujuće visok nivo saglasnosti o najurgentnijim problemima s kojima se njihove zajednice suočavaju. Tako su kao najviše prioritete prepoznali šest niže navedenih pitanja, pobrojanih po učestalosti njihovog isticanja.¹⁵⁸

Emigracija: Emigracija mladih porodica je u toku radionica istaknuta kao najprioritetniji problem. Iako bi to mogao biti odraz trenutnog fokusa medija na emigraciju stanovnika, više učesnika je navelo primjere djece iz svojih jedinica lokalne samouprave koju su roditelji ispisali iz škole i sa sobom povelu u inostranstvo. Neki su ovaj problem pripisali nedostatku novih radnih mjesta ili pristojno plaćenih poslova, dok su drugi primijetili da čak i oni koji imaju posao i pristojna lična primanja odlaze. Prikupljeni su podaci iz administrativnih izvora kako bi se potvrdila ova tvrdnja.

Od obuhvaćenih općina, četiri su dale informacije i navele razloge zbog kojih se učenici osnovnih i srednjih škola ispisuju iz škole. Na donjoj slici su sumirane informacije koje su dale te četiri općine, koje pokazuju da je veća vjerovatnoća da će djeca osnovnoškolske dobi biti ispisana iz škole radi preseljenja u inostranstvo, dok je veća vjerovatnoća da će djeca srednjoškolske dobi preseliti u drugi dio zemlje.

¹⁵⁸ Radionice s predstavnicima lokalnih zajednica su održane 17. i 18. septembra 2019. godine, prije proglašenja pandemije bolesti COVID-19.

Slika 82. Administrativni podaci, profili općina i razlozi za ispis iz škole

Izvor: Administrativni podaci, Profili općina. Dodaci.

Infrastruktura: Čule su se brojne kritike na račun nedostatka ulaganja u infrastrukturu, kao naprimjer, ulaganja u održavanje puteva, i nedostatka usluga, poput korištenja privatnih autobusnih prijevoznika s ograničenim brojem linija i redom vožnje, po visokim cijenama, umjesto javnog prijevoza autobusima. Učesnici su također naveli nedostatak koordinacije između reda vožnje autobusa i radnog vremena organa uprave i pružatelja javnih usluga.

Pristupačnost i podrška osobama s invaliditetom i osobama starije životne dobi: Učesnici iz većine općina iz uzorka su izjavili da usluge, podrška i ustanove u njihovim zajednicama nisu prilagođeni potrebama osoba s invaliditetom. Naprimjer, škole nisu fizički pristupačne djeci s invaliditetom, a one koje jesu nemaju obučene nastavnike i asistente. Mnoge zajednice su primijetile nedostatak specijaliziranih ustanova za djecu i odrasle osobe s invaliditetom, kao i nedostatak ustanova i usluga za ranjive osobe starije životne dobi ili postojanje samo privatnih ustanova, koje zbog cijena nisu pristupačne većini osoba kojima su potrebne usluge pomoći i njega.

Centri za socijalni rad: Predstavnici općina su jednoglasno pohvalili usluge centara za socijalni rad, s tim da su prisutni socijalni radnici izjavili da većinu vremena troše na iznalaženju načina primjene strogih kriterija kako bi osigurali naknade iz oblasti socijalne zaštite za osobe u stanju socijalne potrebe. Nedostatak osoblja i finansijskih sredstava doveo je do toga da socijalni radnici nisu u mogućnosti obavljati svoj osnovni posao, a to je porodično i bračno savjetovanje, rano prepoznavanje djece i odraslih s invaliditetom, provođenje mjera nadzora, u koordinaciji sa školama i zdravstvenim ustanovama, u porodici i praćenje učenika u riziku od napuštanja školovanja i onih koji su školovanje napustili. Također su naveli i manjak vremena i resursa (kao i vozila i goriva), za aktivan rad na terenu na identificiranju drugih socijalno ugroženih osoba.

Nejednakost: Nejednakost u nivou, čak i u raspoloživosti, dječijih dodataka, javnog prijevoza i školskih autobusa, usluga u vanrednim situacijama i bespovratnih sredstava za novonastale firme ili projekte za unapređenje usluga u zajednici također je istaknuta tokom diskusije. Osnovni strukturni razlozi se odnose na nepostojanje minimalnih standarda socijalne sigurnosti na nivou Federacije Bosne i Hercegovine, zbog čega kantoni propisuju i primjenjuju kriterije za ostvarivanje prava iz socijalne zaštite i iznose socijalnih davanja, čime se stvara diskriminacija na osnovu mjesta prebivališta i geografski disparitet u uslugama.

Klijentelizam: Više učesnika je skrenulo pažnju na negativne efekte politizacije zapošljavanja u javnom sektoru i nekonkurentno zapošljavanje u državnoj službi osoba s upitnim kvalifikacijama, bez kompetencija za ispravno obavljanje funkcija.

„U toku konsultacija su konstantno upućivane pritužbe u pogledu neusklađenosti dodijeljenih nadležnosti i sredstava, što dovodi do nedovoljnog finansiranja jedinica lokalne samouprave i slabog pružanja javnih usluga. Općine su istakle da iako zvanično nemaju nadležnost u oblasti zdravstva, one ipak moraju finansirati i pružati podršku na ad hoc osnovama, uplaćivati jednokratnu novčanu pomoć (npr., beskućnicima) i pružati usluge socijalne zaštite onima koji ne mogu ostvariti pravo na pomoć na kantonalnom nivou. Općine su objasnile da nije moguće odbiti pomoć ljudima u stanju potrebe i da često nije praktično (niti korisno) upućivati građane na kantonalne službe.”¹⁵⁹

3.3 Istraživanje na reprezentativnom uzorku

Zbog moguće pristrasnosti ili pritiska među učesnicima radionice da postignu konsenzus, provedeno je anonimno istraživanje o percepciji građana na uzorku od sedam općina. U istraživanju su korištena pitanja iz istraživanja za Nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2009. godinu koja se odnose na sastav domaćinstva, društvene interakcije i percepcije te upotrebu i procjenu raspoloživosti, pristupačnosti i kvalitete usluga u zajednici. Veličinom uzorka se nastojao osigurati isti nivo statističke validnosti kao i u prethodnom istraživanju provedenom na istim geografskim lokacijama, kako bi se omogućilo poređenje odgovora tokom vremena.¹⁶⁰

Okvir 13.

Metodologija istraživanja za potrebe Nacionalnog izvještaja o humanom razvoju za 2019.

Istraživanje socijalne uključenosti za potrebe Nacionalnog izvještaja o humanom razvoju (NHDR) za 2019. je nastavak istraživanja društvenog kapitala za NHDR 2009, uz izuzetak tri dodatna pitanja. NHDR 2019. je replika prethodne runde istraživanja, provedene prije deset godina, koja je omogućila poređenje promjena u trendovima. Međutim, osnovna razlika između ta dva istraživanja se odnosi na okvir uzorkovanja. Istraživanje za NHDR 2009. je bilo zasnovano na uzorku koji je bio reprezentativan za cijelu državu (veličina uzorka 1.613), dok je istraživanje za NHDR 2019. provedeno u sedam općina (veličina uzorka 333). Kao takvo, istraživanje za NHDR 2019. služi kao vodič za buduće istraživanje koje će biti reprezentativno za cijelu zemlju. U poređenju s istraživanjem za NHDR 2009, uzorak istraživanja za NHDR 2019. je bio nešto stariji, s relativno većim brojem muškaraca i osoba u bračnoj zajednici među ispitanicima. S obzirom na to da je istraživanje za NHDR 2019. provedeno u odabranim općinama, etnička/nacionalna pripadnost u istraživanju se razlikuje od zastupljenosti u istraživanju za NHDR 2009.

Pondera za ispitanike sa završenom srednjom školom u istraživanju za NHDR 2009. je bio niži (31%) od pondera za ispitanike s istim stepenom obrazovanja u istraživanju za NHDR 2019. (39%). Niži postotak ženskih osoba u istraživanju za NHDR 2019. odražen

¹⁵⁹ Brosio, G. et al. 2018.

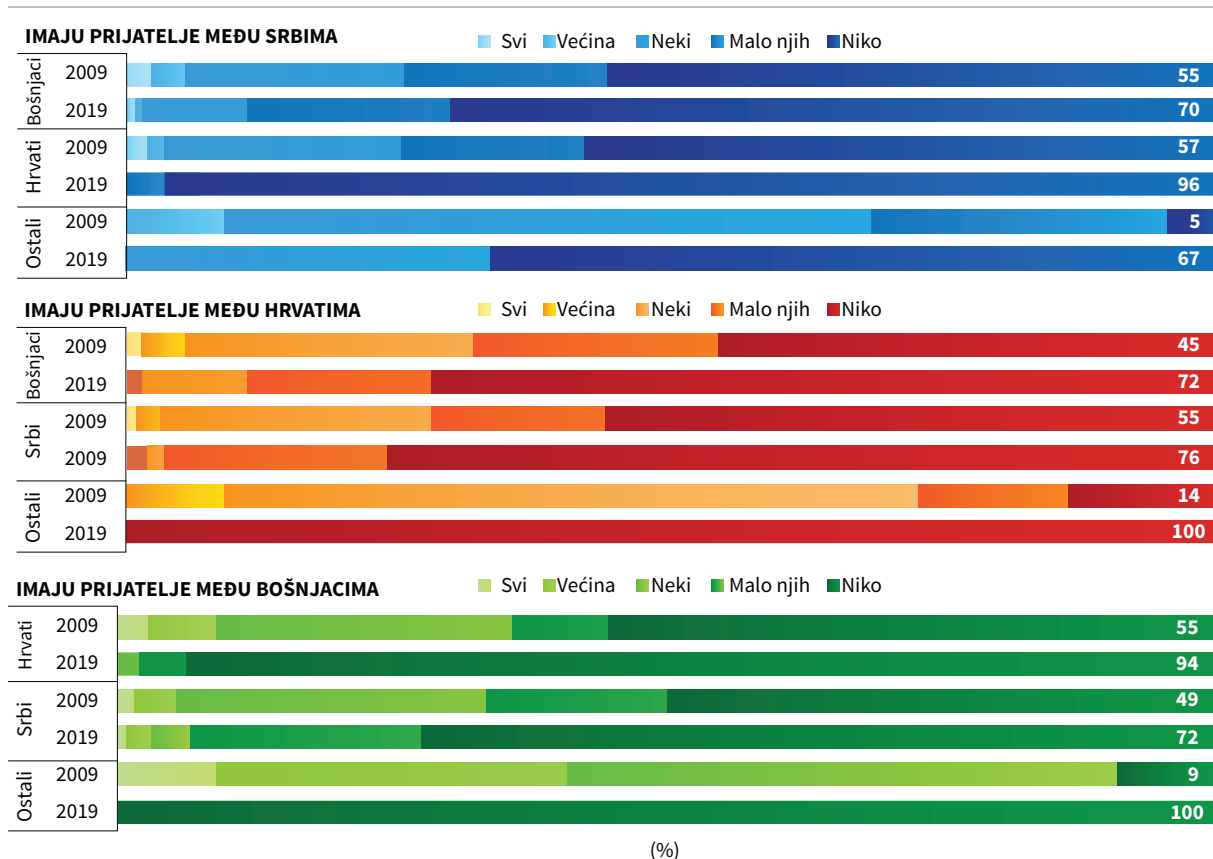
¹⁶⁰ Rezultati istraživanja su reprezentativni samo za općine iz uzorka, s tim da mogu odražavati i širu zajednicu. Odgovori nude detaljniju perspektivu raspoloživosti ustanova i usluga u zajednici i dodaju dimenziju lične povezanosti u zajednici.

je u distribuciji radnopravnog statusa u uzorku. Relativno, zastupljenost ispitanika uključenih u reproduktivni rad je bila niža u drugoj rundi istraživanja (NHDR 2019), nego u istraživanju društvenog kapitala za NHDR 2009. Sa druge strane, nivo dohotka u istraživanju za NHDR 2019. je viši od nivoa u istraživanju za NHDR 2009. Oko polovine ispitanika u istraživanju za NHDR 2019. je izjavilo da se njihov dohodak kreće od 500 KM do 1.500 KM. U istraživanju za NHDR 2009. dohodak koji je navelo manje od 40% ispitanika je bio u istom dohodovnom razredu.

3.3.1 Društvena povezanost u Bosni i Hercegovini u proteklom desetljeću

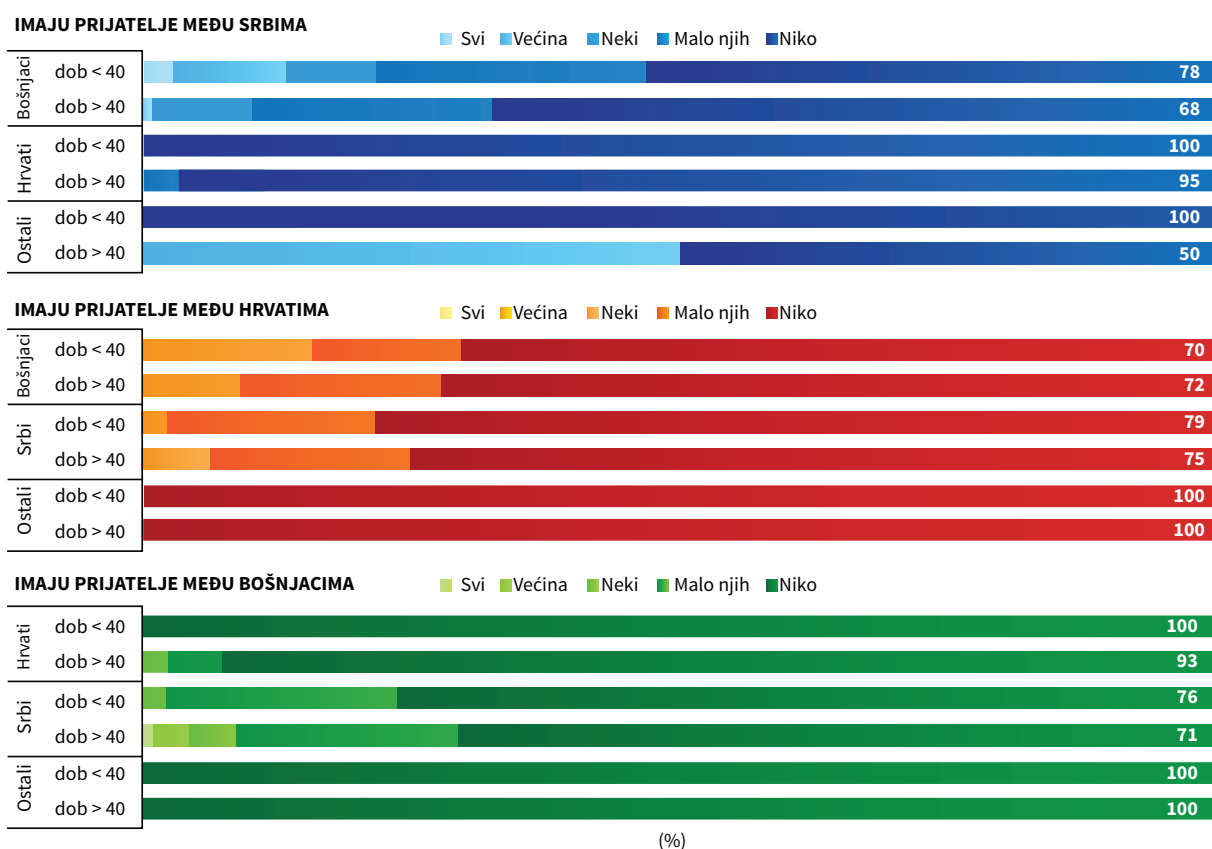
Društvena povezanost među građanima različite etniciteta je oslabila tokom proteklih deset godina. U 2019. godini je 70% ispitanika Bošnjaka izjavilo da nema prijatelja među Srbima, dok je 2009. godine to izjavilo svega 55% Bošnjaka. Također, 2009. godine je 49% Srba izjavilo da nema prijatelja među Bošnjacima. Među Srbima je u 2019. godini ovaj postotak povećan na 72%.

Slika 83. Postotak ispitanika koji su društveno povezani i koji imaju prijatelje drugih etniciteta u 2009. i 2019.

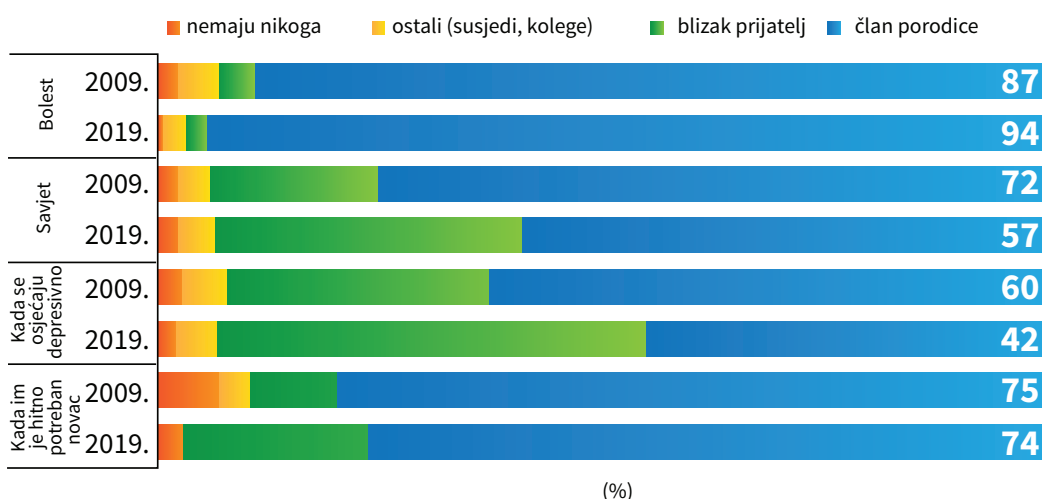
Kako bismo provjerili da li slabljenje društvene povezanosti varira među starosnim kohortama, podijeli smo ispitanike obuhvaćene istraživanjem 2019. godine na dvije grupe prema dobi: na ispitanike mlađe od 40 godina i ispitanike starije od 40 godina. U 2019. godini je 78% mlađih ispitanika Bošnjaka izjavilo da nema prijatelje među Srbima, dok je 68% ispitanika Bošnjaka u dobi iznad 40 godina izjavilo da nema prijatelje među Srbima. Također, 2019. godine niti jedan Hrvat mlađi od 40 godina nije rekao da ima prijatelje među Bošnjacima, dok je 93% ispitanika Hrvata iznad 40 godina života izjavilo da nema prijatelje među Bošnjacima.

Slika 84. Prijateljstva s pripadnicima drugih nacionalnosti, prema dobi, u 2019.

I odgovori na pitanja o mrežama podrške odražavaju slabljenje društvene povezanosti. U 2019. godini je 94% ispitanika izjavilo da se oslanjaju na članove porodice kada im je potrebna pomoć u slučaju bolesti, što predstavlja porast za 7% u odnosu na 2009. godinu. Oslanjanje na bliske prijatelje, međutim, povećano je u proteklih deset godina kad god je ispitanicima potreban savjet, kada se osjećaju depresivno i kada im je hitno potreban novac.

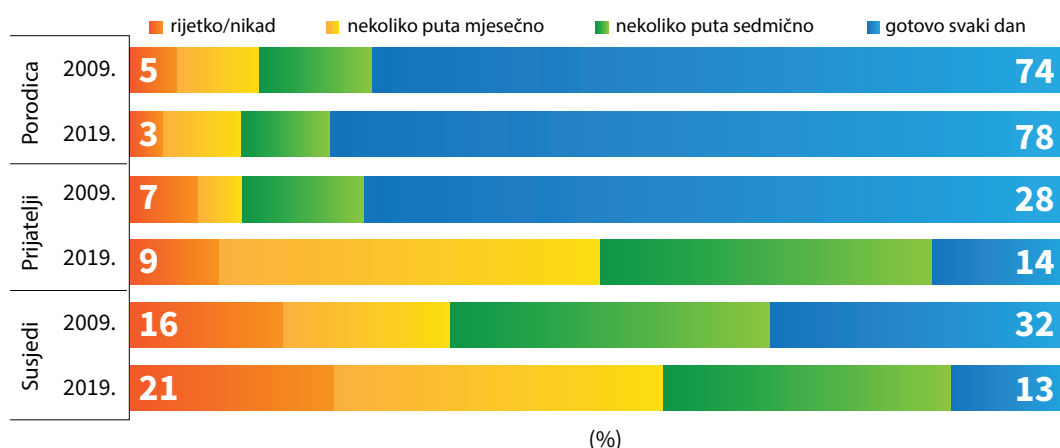
Slika 85. Mreže podrške u 2009. i 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2009, istraživanje za NHDR 2019.

Kao što se oslanjaju na pomoć porodice u slučaju bolesti, ispitanici su izjavili da svakodnevno provode više vremena s porodicom. Godine 2019. je 78% ispitanika izjavilo da svakodnevno provode vrijeme s članovima porodice, što je povećanje za 4% u odnosu na 2009. godinu. Međutim, došlo je do dramatičnog pada vremena koje provode sa susjedima. U 2009. godini je oko 32% ispitanika izjavilo da gotovo svaki dan provode vrijeme sa susjedima. U 2019. godini je svega 13% ispitanika izjavilo da svaki dan provode vrijeme sa susjedima.

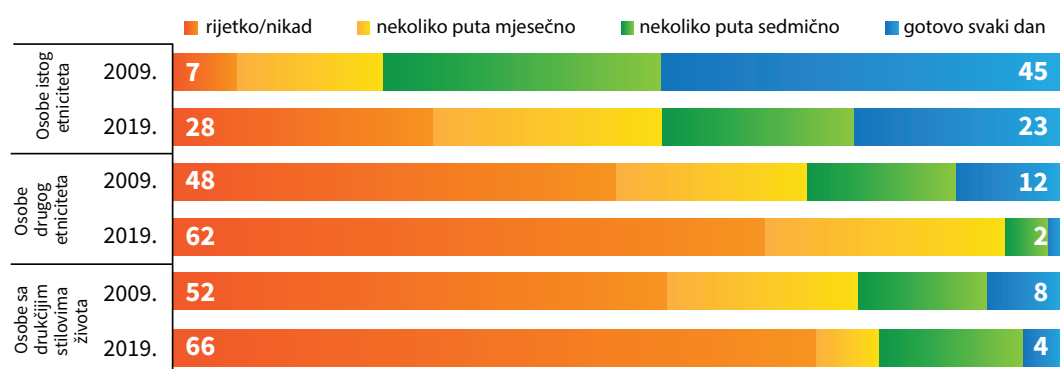
Slika 86. Vrijeme provedeno u okvirima snažne društvene povezanosti u 2009. i 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2009, istraživanje za NHDR 2019.

U proteklih deset godina je primijećena slabija društvena povezanost s ljudima istih etniciteta, s ljudima drugih etniciteta te s ljudima koji imaju drukčije stilove života. U 2019. godini je oko 65% ispitanika izjavilo da gotovo nikad ne provode vrijeme s ljudima koji imaju drukčije stilove života. U istraživanju 2009. godine je svega 52% ispitanika izjavilo da se nikada ne povezuje s ljudima koji imaju drukčije stilove života. Što je zanimljivo, iako je oslabilo prijateljstvo među pripadnicima različitih etniciteta, tako je i vrijeme provedeno s ljudima istog etniciteta također smanjeno. U 2019. godini je 28% ispitanika izjavilo da gotovo nikad ne provode vrijeme s ljudima koji su istog etniciteta kao i oni, što je porast za 7% u odnosu na 2009. godinu.

Slika 87. Vrijeme provedeno sa slabom društvenom povezanošću u 2009. i 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2009, istraživanje za NHDR 2019.

Gore navedeni rezultati pokazuju da su vremenom ispitanici napustili praksu sastajanja s osobama izvan porodice. Slabljenje društvene povezanosti može imati različite uzroke: ljudi se sele, a također nedostatak vremena i resursa može biti faktor koji tome doprinosi. Međutim, kao što je navedeno

u zaključcima u daljnjem tekstu, etnonacionalne političke strukture, stvorene Dejtonskim sporazumom, postale su mehanizam za sve veću izoliranost konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine i njihovo odvajanje u zasebne administrativne sisteme i društvene prostore.

Danas je manja vjerovatnoća nego što je bila prije deset godina da će ljudi u BiH ostvarivati interakciju s pripadnicima drugih nacionalnosti na poslu, u toku obrazovanja, u društvenim ili kulturološkim aktivnostima, ili čak prilikom vožnje preko teritorije koja je nastanjena stanovnicima drugog etniciteta i stoga je daleko manja vjerovatnoća da ostvaruju takve kontakte u odnosu na period prije sukoba hiljadu devetsto devedesetih godina, a situacija je teža nego što je bila prije deset godina.

Druga indikacija sve homogenijih mreža podrške se primjećuje u identificiranju sa zajednicom. Godine 2019. je više ispitanika izjavilo da se identificira sa zajednicom nego u 2009. godini.

Slika 88. Osjećaj pripadnosti zajednici u 2009. i 2019.

3.3.2 Volonterstvo i građanski aktivizam

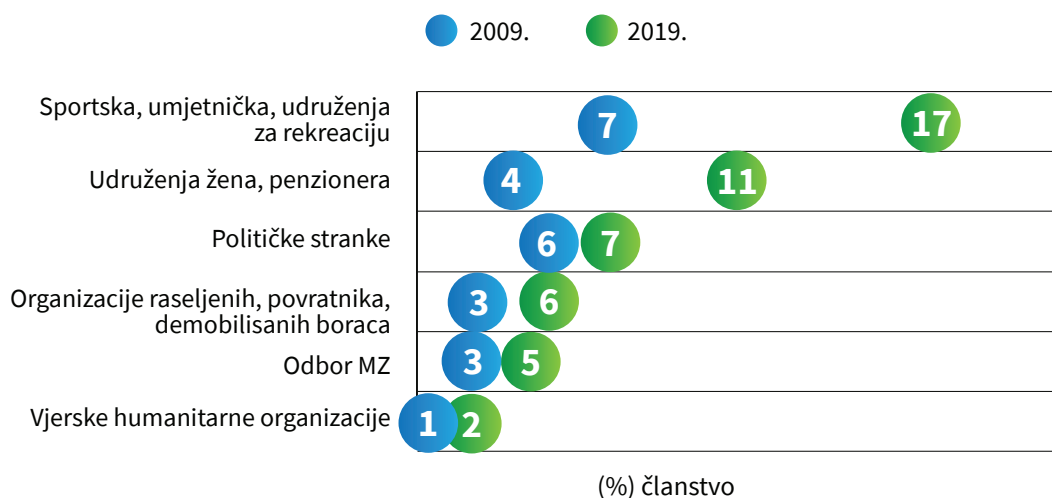
Sličan obrazac postoji u nivou učešća u građanskim i društvenim organizacijama. Iako takva promjena može biti odraz činjenice da se građani udružuju kako bi pomogli jedni drugima u traganju za boljim uslugama ili da pristupaju organima jedinica lokalne samouprave kako bi napravili potrebne promjene, građani se u većem broju uključuju u rekreativne aktivnosti. Poređenje rezultata istraživanja za nacionalni izvještaj o humanom razvoju za 2009. i 2019. godinu pokazuje da iako je povremeno volonterstvo povećano sa 6% na 21%, povećanje se najvećim dijelom odnosi na sudjelovanje u sportskim i rekreativnim aktivnostima.

Slika 89. Učestalost volonterstva u 2009. i 2019.

Donja slika pokazuje povećano članstvo u umjetničkim udruženjima i udruženjima za sport i rekreaciju sa 7% u 2009. godini na 17% u 2019. godini. Nakon toga slijedi porast članstva u udruženjima žena i penzionera, sa 4% na 11%. U proteklih deset godina zabilježeno je povećano članstvo u političkim strankama za jedan posto, sa 6% na 7%.

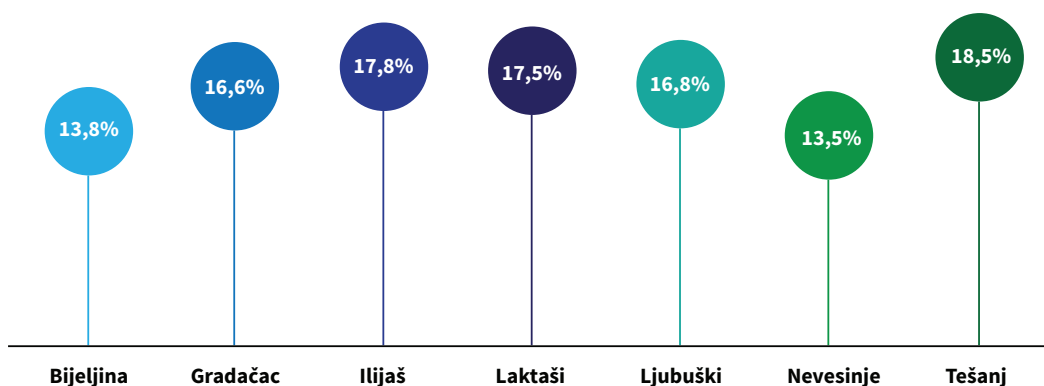
Slika 90. Članstvo u udruženjima građana u 2009. i 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2009, istraživanje za NHDR 2019.

Nizak nivo članstva u političkim strankama je primijećen u podacima prikupljenim iz administrativnih izvora, koji su predstavljeni u dodacima. Na narednoj slici je prikazan udio birača mlađih od 30 godina u općinama iz uzorka.¹⁶¹

Slika 91. Udio birača mlađih od 30 godina, podaci iz administrativnih izvora i profili općina

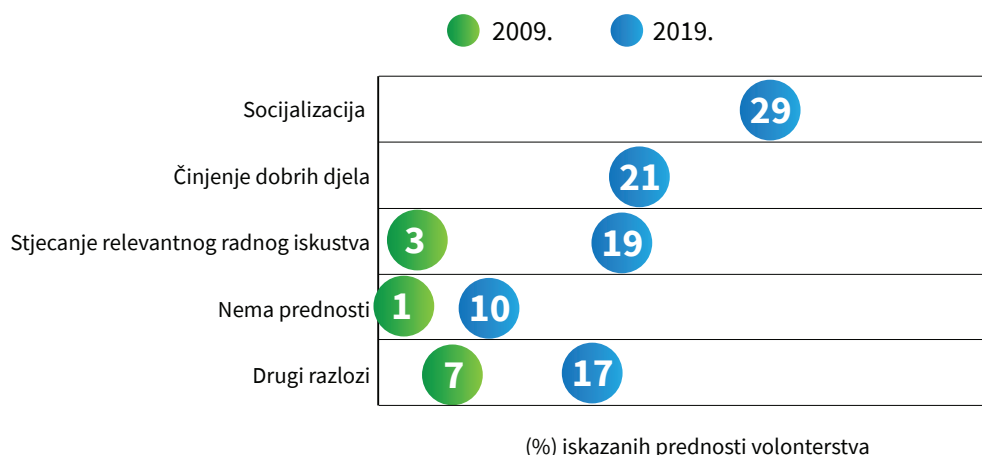

Izvor: Administrativni podaci, profili općina, dodaci.

I razlozi za uključivanje u volonterski rad su se u proteklih deset godina promijenili. Na slici 92 niže je prikazan porast volonterstva radi socijalizacije ili iz altruističnih motiva na 44% u 2019. godini, sa 29%, odnosno 21%, u 2009. godini. Dok je u 2009. godini stjecanje radnog iskustva predstavljalo važnu motivaciju, u 2019. godini, postotak onih koji su naveli stjecanje iskustva kao prednost volonterstva pao je na svega 3%.

¹⁶¹ Za detaljnu analizu političkog angažmana mlađih vidi: Dušanić, S., Siniša Lakić, i Vladimir Turjačanin, Friedrich Ebert Stiftung, 2017. Dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13990.pdf>.

Slika 92. Percipirane prednosti volonterstva u 2009. i 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2009, istraživanje za NHDR 2019.

Ova promjena nudi tračak nade s obzirom na to da je sve veći broj ljudi (iako u malom uzorku) motiviran da volontira kako bi pomogao drugim stanovnicima zajednice, a naročito kako bi proširio mrežu društvenih kontakata. U prethodnoj studiji je utvrđeno da je etnička raznolikost mreža ličnih kontakata bila relevantan faktor većeg uključivanja u volonterski rad nakon poplava u Bosni i Hercegovini 2014. godine.¹⁶² U poslijeratnom društvu, posebno kada njegovi pripadnici osjećaju da se mogu osloniti samo na najbliže srodnike ili na vrlo bliske lične kontakte, učesće u aktivnostima kojima šire mrežu kontakata i koje im omogućavaju izgradnju povjerenja u širu zajednicu predstavlja pozitivan prvi korak, čak i kada su zajednice u velikoj mjeri homogene. Jedinice lokalne samouprave mogu pomoći daljnje oživljavanje povjerenja u zajednicu kroz poticanje inicijativa u zajednici i odgovor na probleme takvih grupa kako bi osigurale dostupnost usluga socijalne zaštite i javnih usluga i aktivnosti svim pripadnicima zajednice.¹⁶³

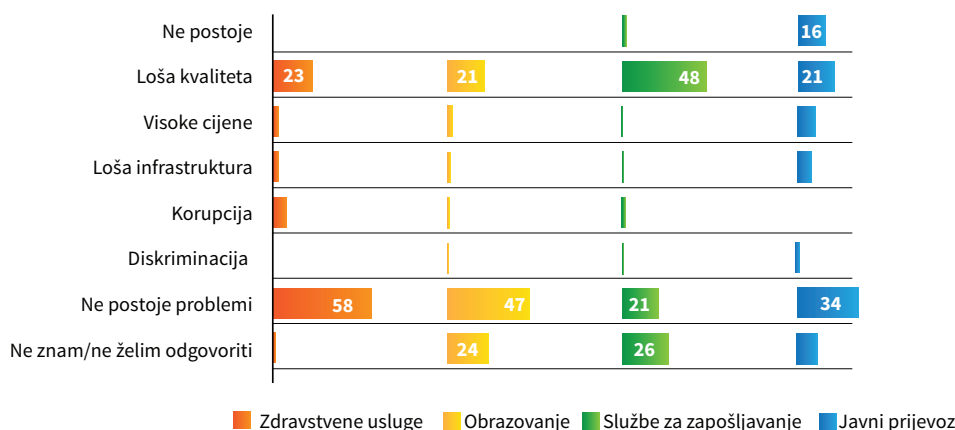
3.3.3 Procjena usluga na nivou jedinica lokalne samouprave

U istraživanju za NHDR 2019. ispitanici su zamoljeni da procijene usluge koje se pružaju na nivou jedinica lokalne samouprave. Na slici 93 niže je naglašena procjena javnih usluga i usluga socijalne zaštite od strane stanovnika u zajednici. Na pitanje o glavnim socijalnim i javnim uslugama, 48% ispitanika je izjavilo da su službe za zapošljavanje u njihovim zajednicama loše kvalitete. 23% ispitanika je ocijenilo kvalitetu zdravstvenih usluga lošom, 21% ispitanika je ocijenilo obrazovanje kao loše a 21% ispitanika je jednako lošu ocjenu dalo uslugama javnog prijevoza.

¹⁶² Efendić, A. The role of economic and social capital during the floods in Bosnia and Herzegovina, 2018. in *Crisis Governance in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia. The Study of Floods in 2014*: V. Džihic and M. Solska eds. Bern: Peter Lang, pp. 125–149.

¹⁶³ Vidi: Dušanić, S., Siniša Lakić, Vladimir Turjačanin, 2017.

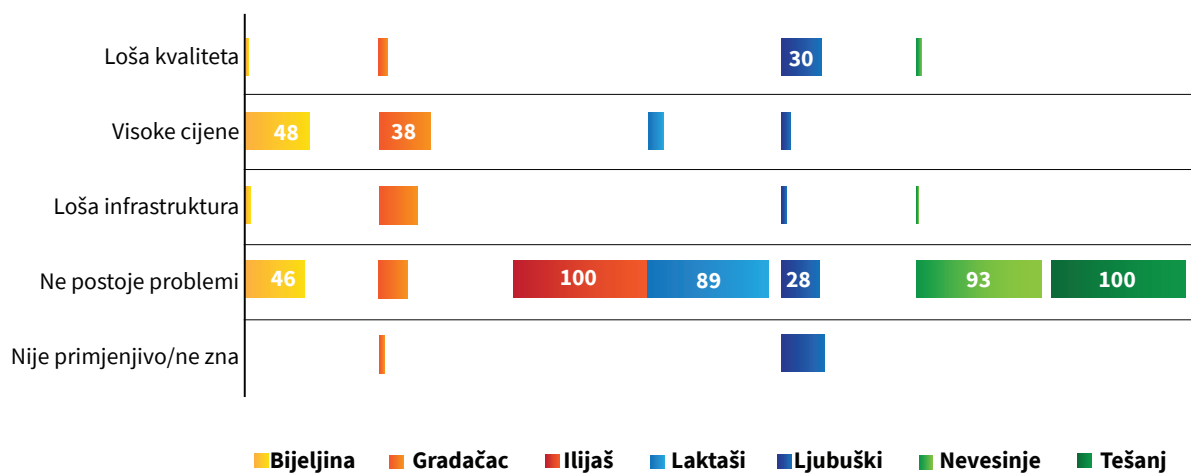
Slika 93. Procjena zdravstvenih usluga, obrazovanja, službi za zapošljavanje i javnog prijevoza u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

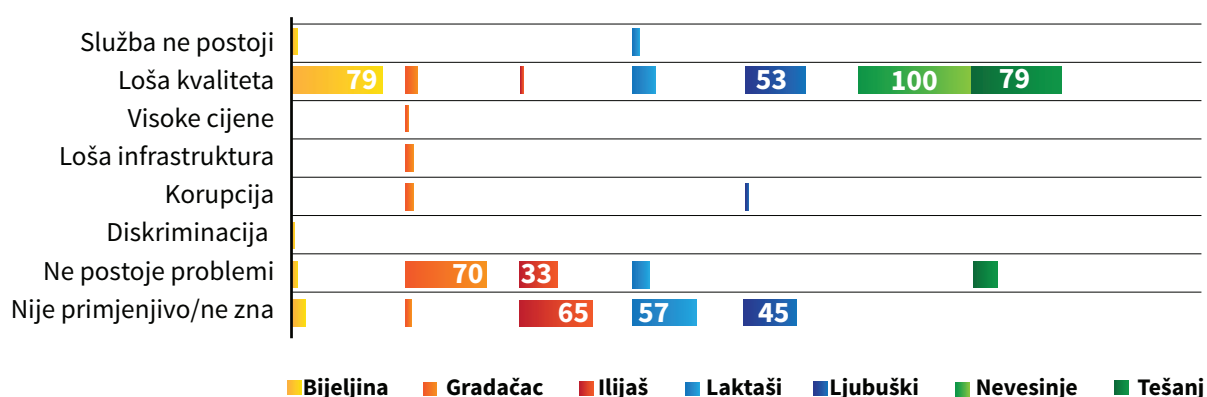
S obzirom na to da odabrane općine karakterizira heterogenost, procjena usluga varira među općinama. U Bijeljini i Gradačcu je oko jedna trećina ispitanika izjavila da su zdravstvene usluge loše kvalitete. U Ljubuškom je polovina ispitanika izjavila da su zdravstvene usluge u općini loše kvalitete. Zanimljivo je da ispitanici u Nevesinju ne smatraju da su zdravstvene usluge naročito problematične. Međutim, ispitanici u Nevesinju se jednoglasno slažu da su usluge službe za zapošljavanje loše kvalitete. Ispitanici u Bijeljini smatraju da su usluge službe za zapošljavanje loše kvalitete, što je slično njihovoj ocjeni zdravstvenih usluga. 79% ispitanika u Tešnju i 53% ispitanika u Ljubuškom smatra da su usluge službe za zapošljavanje loše kvalitete.

Slika 94. Procjena zdravstvenih usluga u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

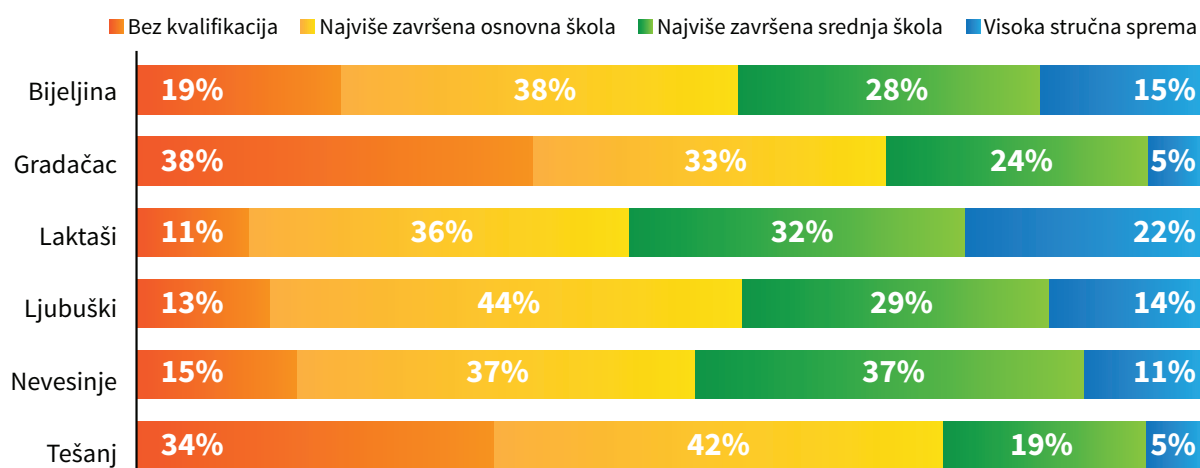
Slika 95. Procjena kvalitete službi za zapošljavanje u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

U odgovorima ispitanika iz Bijeljine, Nevesinja i Tešnja naglašen je sastav kategorije nezaposlenih prema nivou obrazovanja. Podaci koji su prikupljeni iz administrativnih izvora o nezaposlenim osobama prema nivou obrazovanja pokazuju da preko polovine nezaposlenih koji su prijavljeni na evidenciju službe za zapošljavanje u Bijeljini, Nevesinju i Tešnju ima završenu srednju školu, kao najviši dostignuti nivo obrazovanja. Za Gradačac je rezultat drugačiji, gdje je većina stanovnika ocijenila službe za zapošljavanje kao relativno dobre, dok je za preko 70% nezaposlenih najviši nivo obrazovanja završena srednja škola.

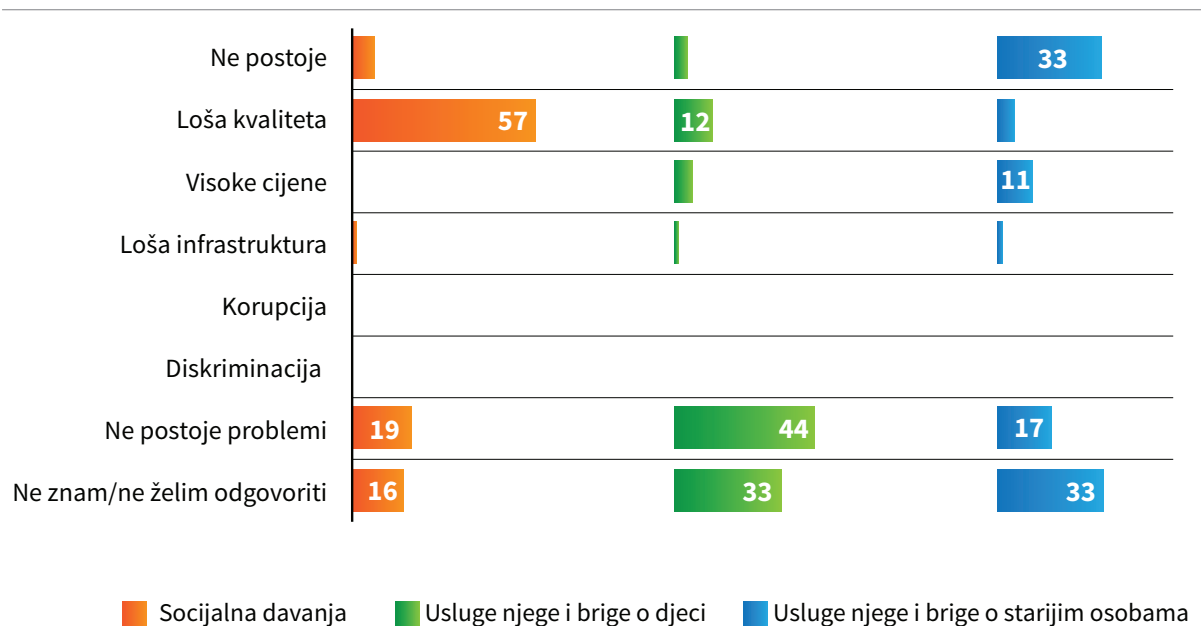
Slika 96. Nezaposlenost prema nivou obrazovanja, podacima iz administrativnih izvora i profilima općina

Izvor: Administrativni podaci, profili općina, dodaci.

Tokom istraživanja su ispitanici zamoljeni da ocijene, osim javnih, i usluge iz sistema socijalne zaštite, kao što su socijalna davanja, kao i ustanove koje pružaju usluge njege i brige o djeci i osobama starije životne dobi. Prema ocjenama ispitanika, usluge iz sistema socijalne zaštite su uglavnom loše kvalitete. Što se tiče ustanova za pomoć i njegu osoba starije životne dobi, 33% ispitanika je izjavilo da takve ustanove na njihovom lokalitetu ne postoje, a 57% ispitanika je izjavilo da su usluge iz sistema socijalne zaštite loše kvalitete.

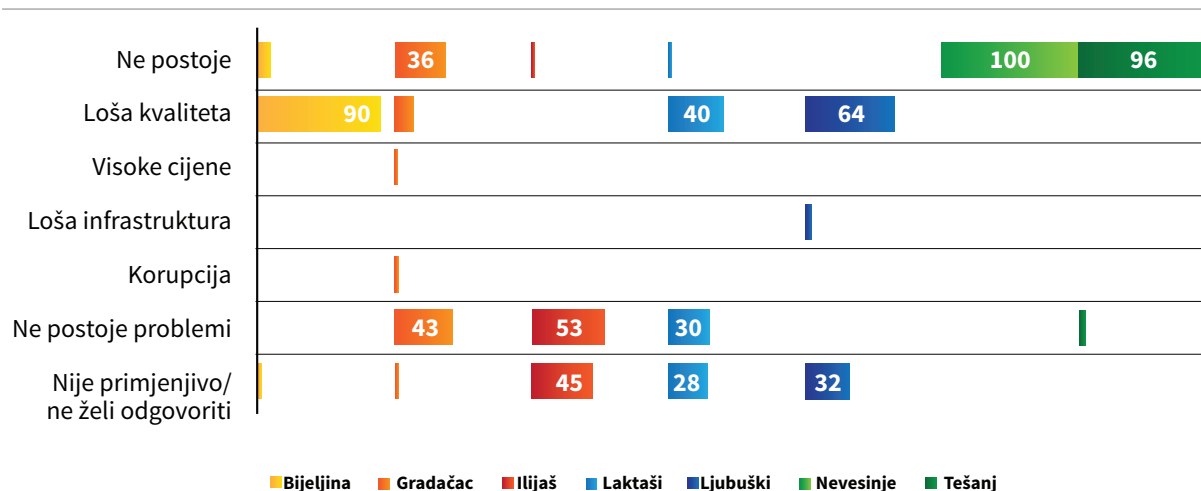
Slika 97. Procjena kvalitete usluga socijalne zaštite, njege i brige o djeci i osobama starije životne dobi u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

Kao u slučaju procjene kvalitete javnih usluga, ukupna ocjena usluga iz sistema socijalne zaštite prikrića razlike među općinama. Naprimjer, prema izjavama svih ispitanika u Nevesinju i 96% ispitanika u Tešnju, takve usluge ne postoje na njihovim lokalitetima, dok je 90% ispitanika u Bijeljini i 64% u Ljubuškom izjavilo da su usluge iz sistema socijalne zaštite loše kvalitete.

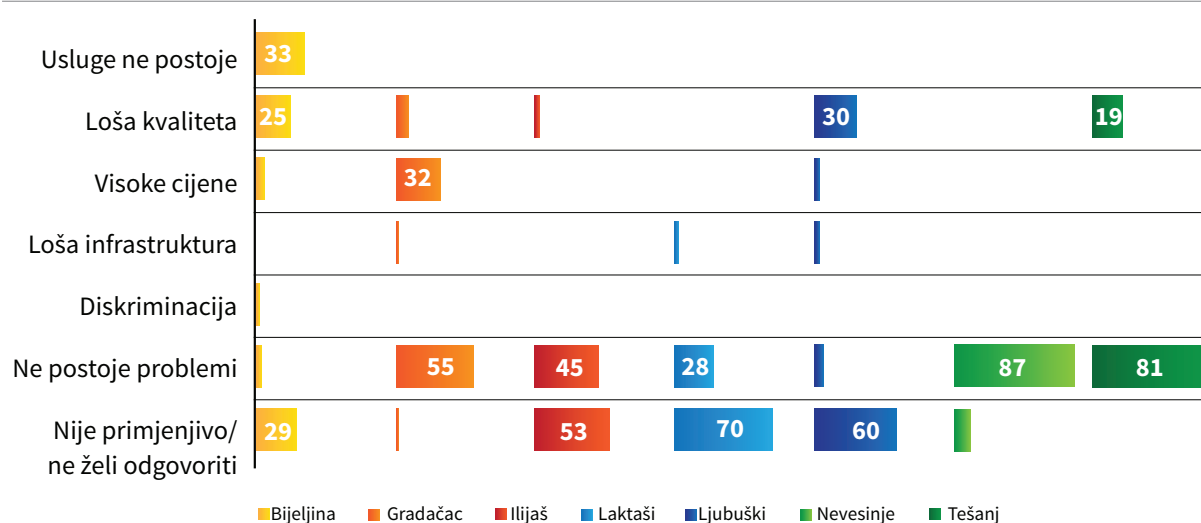
Slika 98. Procjena kvalitete socijalne pomoći u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

Procjena kvalitete usluga dnevne njege i brige o djeci je nešto pozitivnija. U Tešnju je 81% ispitanika, a u Nevesinju 87% ispitanika izjavilo da nema problema u pogledu kvalitete usluga dnevne njege i brige o djeci, dok je u Bijeljini otprilike jedna trećina ispitanika izjavila da usluge dnevne njege i brige o djeci ne postoje u njihovom području.

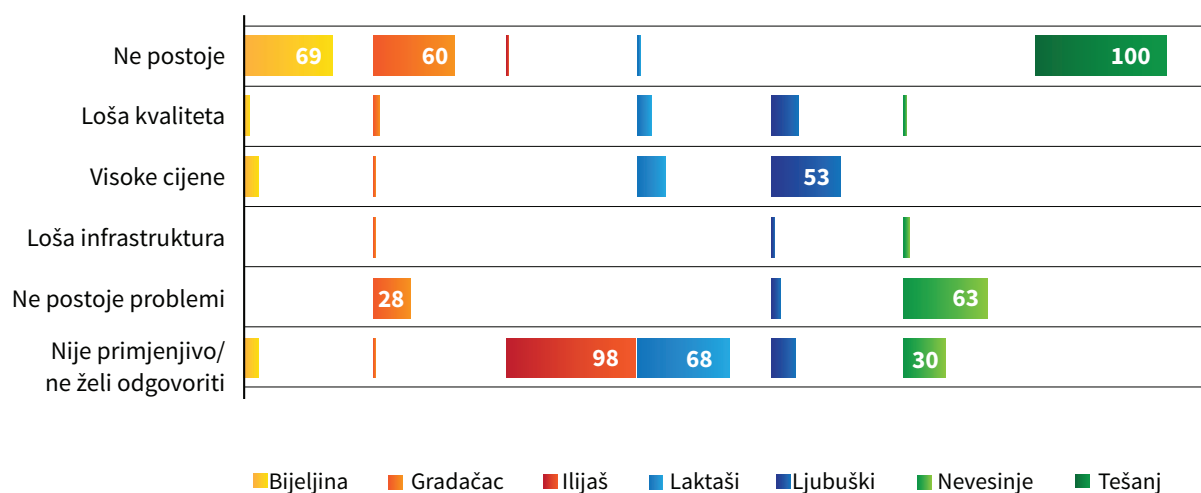
Slika 99. Procjena usluga dnevne njege i brige o djeci u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

Mnogi stanovnici Bijeljine i Gradačca te svi ispitanici u Tešnju izjavili su da na njihovom lokalitetu ne postoji ustanova u kojoj bi se pružale usluge pomoći i njege građanima starije životne dobi. U Ljubuškom takve usluge postoje, ali su ih ispitanici ocijenili skupim. U Ilijašu i Laktašima su ispitanici izjavili da ne znaju dovoljno da bi komentirali ustanove za pomoć i njegu osoba starije životne dobi.

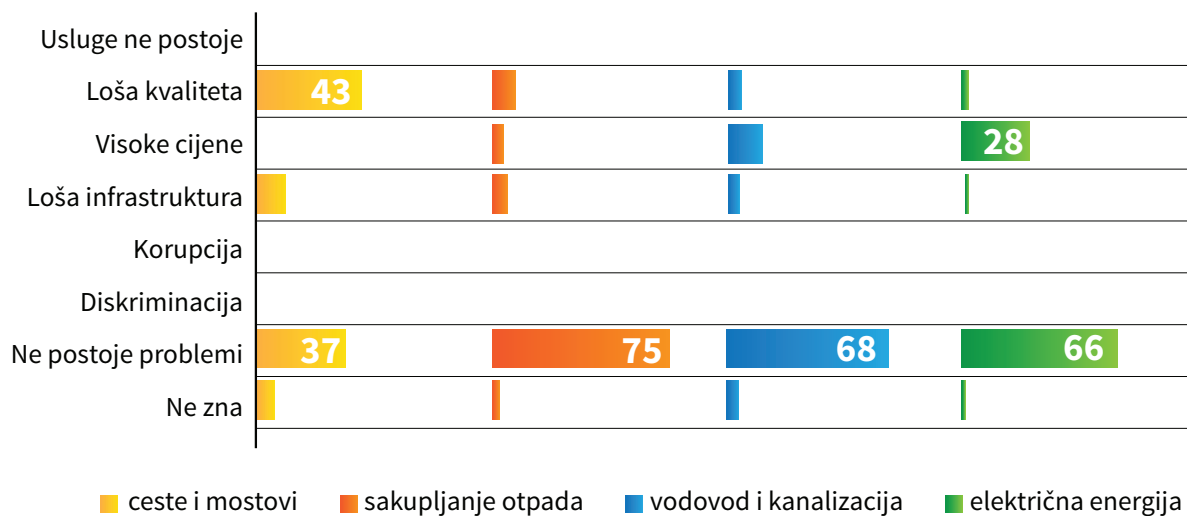
Slika 100. Procjena kvalitete ustanova za pomoć i njegu osoba starije životne dobi u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

Prema ocjenama ispitanika, komunalne usluge su relativno manje problematične nego što je pružanje javnih usluga i usluga iz sistema socijalne zaštite. Mnogi ispitanici su izjavili da ne postoje problemi s pružanjem komunalnih usluga u njihovim zajednicama. Međutim, održavanje puteva i mostova je, prema ocjenama, uglavnom loše kvalitete.

Slika 101. Procjena kvalitete komunalnih usluga u 2019.

Izvor: Istraživanje za NHDR 2019.

S obzirom na informacije iz prethodnog poglavlja o neadekvatnom finansiranju i ograničenjima u pružanju usluga od strane javnih službi za zapošljavanje i centara za socijalni rad, o nedostatku odgovarajućih ustanova za osobe s invaliditetom i osobe starije životne dobi, kao i o nedostatku nedoprinosnih socijalnih davanja, njihovom nedovoljnom finansiranju ili teškoćama u njihovom ostvarivanju, teško da su negativne ocjene iznenađujuće. Čak su upadljivije velike varijacije među zajednicama u nivou zadovoljstva, uz veliku saglasnost predstavnika zajednica o visokoprioritetnim problemima i potrebi za djelovanjem.

Poglavlje 4

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

Prije nego što predložimo metode rješavanja nekih od gore opisanih jazova, važno je osvrnuti se ukratko na neke osnovne snage koje ih stvaraju. Opisi Bosne i Hercegovine, citirani u donjem tekstu, preuzeti su iz brojnih studija o postsocijalističkim političkim strukturama na Zapadnom Balkanu. Iako analizirane iz ugla raznih disciplina, s fokusom na različite sektore, mnoge ocjene države Bosne i Hercegovine su u velikoj mjeri slične.

„Bosna i Hercegovina je fragmentirana (...) država zbog sveprisutnih tenzija među predstavnicima ‘konstitutivnih naroda’ u zemlji: bošnjačkih, srpskih i hrvatskih političkih elita. (...) Iste te elite upravljaju svim teritorijalnim i političkim dijelovima Bosne i Hercegovine kao naslijeđenim feudom.

Među (...) klikama u Bosni i Hercegovini [postoji] duboko simbiotska veza. Dok su njihove propovijedane koncepcije bosanskog državnog poretka suštinski nekompatibilne, bošnjački, srpski i hrvatski nacionalni lideri imaju gotovo istu koncepciju moći (...), koja je, po definiciji, nekompatibilna s demokratskim normama i upravom.

Ekonomija Bosne i Hercegovine je definirana kronizmom i korupcijom. Administrativna država u Bosni i Hercegovini je sredstvo putem kojeg političke elite nagrađuju svoju bazu; zaposlenjem, dijeljenjem dozvola i (zvaničnim i nezvaničnim) pomilovanjem svojih klijenata.”¹⁶⁴

„Slučaj Bosne i Hercegovine pokazuje kako su poslije rata stranke koje predstavljaju tri glavne etničke zajednice u zemlji u stanju dominirati ekonomskim i političkim sistemima na teritoriji ‘njihove etničke zajednice’, dok istovremeno rade skupa na središnjem nivou kako bi osigurale jednaku raspodjelu zajedničkih resursa među glavnim strankama. Nedostatak međuetničke stranačke konkurencije, postojanje zajedničkih institucija koje podržavaju ekstremne i isključive političke stavove i nedostatak vladavine prava dalje doprinose postojećoj situaciji u Bosni i Hercegovini.”¹⁶⁵

„U Bosni i Hercegovini je Dejtonskim sporazumom stvorena struktura koja je stavila naglasak na etno-nacionalnu kontrolu u izbornom sistemu i praktično na svim nivoima vlasti, putem teritorijalno-administrativne podjele u zemlji i legitimacije poimanja tri konstitutivna naroda unutar tih subdržavnih jedinica... razvoj sistemâ javne uprave koja su poslužila kao prilika za ugradnju ‘vlastitog’ u zajednički sistem po etno-nacionalnoj i/ili stranačkoj liniji; i procesi privatizacije koji su se jednoobrazno odvijali na netransparentan i često zatvoren način i koji (podupiru) izgradnju elite sposobne za vlastitu utvrdu i reprodukciju.”¹⁶⁶

164 Mujanović, J. (2017)

165 Hulsey, J. (2018)

166 Džankić, J. (2018)

„...zakonski propisana nacionalna zastupljenost u organima javne uprave ograničava razvoj državne službe na osnovu zasluga (...) i mjesto je ulaska politizacije državne službe, posebno na vodećim pozicijama. Zapošljavanje u javnom sektoru bazirano na članstvu u političkim strankama, rodbinskim i drugim privatnim vezama održava se, prije svega, kroz vršenje političkog utjecaja na komisije organa uprave... tako da je... u Bosni i Hercegovini ...zapošljavanje u organima javne uprave 2005. godine bilo zasnovano na zaslugama više nego što je danas.”¹⁶⁷

Kako se ispolitizirani karakter javne uprave i fragmentacija državnih institucija i dalje međusobno podupiru, pružanje usluga i infrastruktura u Bosni i Hercegovini svugdje trpe. Weber primjećuje negativan utjecaj na sektor zdravstva i poljoprivrede i izdvaja Bosnu i Hercegovinu kao zemlju „s jednom od najgorih transportnih infrastruktura u regiji Zapadnog Balkana”.¹⁶⁸

Detaljni dokazi ove procjene se mogu naći u studiji transportne infrastrukture u Bosni i Hercegovini iz 2016. godine¹⁶⁹, koja pokazuje da se planovima za cestogradnju u Republici Srpskoj i Federaciji Bosne i Hercegovine dupliraju putni pravci, umjesto obnove i proširenja postojećih međunacionalnih transportnih ruta, čime se usmjeravaju putnici na svoju teritoriju, dalje od područja naseljenih građanima drugih nacionalnosti.

„Ovakve inicijative na entitetskom nivou [za razliku od državnog nivoa] su antagonistične i nadmeću se za ionako ograničena sredstva. (...) paralelne strukture se polako uspostavljaju....

Dok je politika regionalnog razvoja tipično proces kojim se jača teritorijalni integritet i kohezija države (npr., kohezijska politika EU ili nacionalne politike, npr. Ugovor iz Lisabona), u Bosni ona doprinosi integritetu entiteta, s obzirom na to da prati njihove teritorijalne ciljeve. Također, s obzirom na to da etničke elite primjenjuju etno-nacionalni sistem ciljeva, regionalnim politikama se također povećavaju bosanske centrifugalne snage, umjesto da su po karakteru integrativne.

To znači da u slučaju pristupa javnim dobrima i (...) najvažnijim odlukama [koje podrazumijevaju] rad institucionalnih struktura, etnički princip postaje dominantan i odlučujući i na ličnom nivou i na nivou zajednice, za razliku od principa građanstva/prava. To se odnosi na obrazovanje, socijalne sisteme, razne vrste naknada i proces odabira kandidata za radna mjesta u organima uprave, kao i na politiku razvoja gdje je naročito očigledno kada je 'krajnji korisnik' regionalnog razvoja jedna etnička nacija [i teritorija na kojoj živi], umjesto države [i njene građanske nacije].”¹⁷⁰

Rezultati istraživanja u općinama koje je provedeno u sklopu ovog izvještaja sugeriraju da je praksa razdvajanja stanovništva u „poluhomogene teritorijalne jedinice” pod upravom „nacionalnih političkih stranaka” od strane političkih elita koje djeluju na način da zadrže vlast u svojim rukama povećanjem nesigurnosti i izoliranosti svog stanovništva djelotvorna na lokalnom nivou.

Kada uporedimo odgovore iz 2009. i 2019. godine na pitanja o broju i učestalosti međuetničkih društvenih kontakata, pronalazimo obrazac ostvarivanja manjeg broja kontakata danas nego prije deset godina. Uprkos ohrabrujućim suprotnim dokazima, kao što su bili protesti učenika srednje

167 Weber, B. (2017).

168 Ibid.

169 Remenyi, P., A. Végh and N. Pap, 2016.

170 Remenyi, P., et al, 2016.

škole u Jajcu 2016. godine protiv nacionalne segregacije u njihovoj školi, rjeđi su kontakti ispitanika mlađih od 40 godina, nego što je to slučaj s ispitanicima starijim od 40 godina iz našeg uzorka. Odgovori o broju i učestalosti društvenih kontakata s ljudima izvan porodice također pokazuju značajan pad u proteklih deset godina.

Ako prihvatimo rezultate ovih istraživanja, opcije koje je identificirao Hirschman u svojoj klasičnoj studiji o disfunkcionalnim institucijama i državnim sistemima¹⁷¹ mogu poslužiti u svrhu sortiranja logičnih kategorija odgovora: „lojalnost” prema etnonacionalnim strankama kako bi se osigurao pristup njihovom patronatu, „glas” koji se daje kroz politički i izborni proces i „izlaz”. Efekti fragmentiranosti javne uprave, kronizma i patronata nad mogućnošću zaposlenja, postizanja pravde i ostvarivanja pristupa društvenim dobrima i uslugama također mogu biti faktor koji doprinosi odluci sve većeg broja građana Bosne i Hercegovine da traže bolji život za sebe i budućnost za svoju djecu u inostranstvu.

Kao što je prikazano na slikama o migracijama u dijelu 2.1.2. u gornjem tekstu, uprkos postepenom unapređenju ekonomije, nakon 2014. godine, sve je veći broj građana Bosne i Hercegovine s prenosivim vještinama, za koje je lojalnost političkim patronima ili neprihvatljiva ili nemoguća, koji i dalje biraju „izlaza”.

„Administrativne i stvarne stope nezaposlenosti od 32,9%, odnosno 15,7% odražavaju konstantno smanjenje nezaposlenosti. Sve veći odliv stanovništva – prema procjenama Unije za održivi povratak, čak je 30.000 ljudi napustilo Bosnu i Hercegovinu u prvih šest mjeseci 2019. godine – vjerovatno je jedan od faktora smanjenja nezaposlenosti.”¹⁷²

Preporuke

U ovom dijelu predlažemo politike za razmatranje, javnu diskusiju i buduće djelovanje. Sve niže navedene preporuke doprinose ostvarivanju Programa za održivi razvoj do 2030. (Agenda 2030), ciljeva održivog razvoja, a podržavaju ih pokazatelji ostvarenja ciljeva održivog razvoja. Postoje brojne unakrsne, uzajamno podupiruće veze među preporukama koje su predstavljene prema redoslijedu sektorâ razmatranih u ovom izvještaju i navodi se povezanost s drugim sektorima.

4.1 Obrazovanje

Svrha sistema javnog obaveznog obrazovanja je osigurati da svi pripadnici društva steknu vještine koje su im potrebne da bi funkcionirali kao informirani članovi društva i sebe izdržavali kao radnici na tržištu rada. Također su korisni i za potrebe poslodavaca zato što obezbjeđuju radnu snagu koja je prije zaposlenja pripremljena da usvoji specijalizirano znanje potrebno za obavljanje budućih poslova. Koordinacija među programima i agencijama Ujedinjenih Nacija, Svjetskom bankom i drugim domaćim i međunarodnim akterima u podršci ministarstvima obrazovanja u Bosni i Hercegovini i drugim domaćim institucijama, kao ključni element u postizanju Agende 2030, bit će značajna za provedbu predloženih reformi. Ovo je također direktno povezano sa sve većim učešćem žena i mladih na formalnom tržištu rada i jačanjem sistema socijalnog osiguranja.

171 Hirschman, A. O. 1970.

172 Inzko, V. 2019.

Rani odgoj i obrazovanje i predškolski odgoj i obrazovanje u godini pred polazak u školu su od apsolutne važnosti za pripremu djece za učenje. Ciljanim radom na terenu kojim će se djeca s invaliditetom, djeca iz ugroženih manjina i porodica u riziku integrirati u rano učenje s njihovim vršnjacima potiču se sva djeca na pohađanje škole i ostvarenje svojih obrazovnih ciljeva.

Preporuke

MJERA	PRIORITET	NADLEŽNOST
Osigurati besplatan prijevoz za sve učenike osnovnih škola, kao i školski obrok i udžbenike radi unapređenja socijalne inkluzije djece iz ranjivih kategorija.	Neodložan	Općine i institucije nadležne za oblast obrazovanja
Uspostaviti međusektorsku komisiju za nacionalni kvalifikacijski okvir. ¹⁷³	Neodložan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja
Osigurati sistem za reakreditaciju visokoškolskih ustanova u zemlji, koji će u potpunosti funkcionirati.	Neodložan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i akademska zajednica
Ulagati u digitalnu povezanost svakog djeteta i povećati kvalitetu e-učenja. Nastaviti unapređivati pristup e-učenju i osigurati da nijedno dijete i mlada osoba nije izvan sistema obrazovanja.	Neodložan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine
Identificirati i podržati nastavnike koji nemaju digitalne vještine i obezbijediti im resurse za unapređenje digitalnih vještina i kvalitete e-nastave koju izvode.	Neodložan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja
Osigurati pravično finansiranje obrazovanja. Pregledati postojeće nivoe finansiranja po učeniku u osnovnom i srednjem obrazovanju. Uspostaviti koeficijent za učenike s invaliditetom na osnovu potreba.	Srednjoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine
Ukinuti etnički segregirano obrazovanje. Izraditi smjernice za inkluzivno obrazovanje. Osigurati socijalnu inkluziju u svim fazama obrazovanja.	Srednjoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine
Stvoriti finansijski pristupačan sistem ranog odgoja i obrazovanja kroz univerzalne, visoko kvalitetne usluge dnevne brige o djeci po prihvatljivim cijenama. U cijeloj zemlji uspostaviti sistem licenciranih centara za dnevnu brigu o djeci.	Srednjoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine

¹⁷³ Prema definiciji UNESCO-a i UNEVOC-a, nacionalni kvalifikacijski okvir je formalizirana struktura u kojoj se koriste deskriptori nivoa učenja i kvalifikacije da bi se razumjeli ishodi učenja. To je sistem u kojem se evidentiraju bodovi koji se dodjeljuju svakom nivou postignuća u učenju na formalan način kako bi se osiguralo da su vještine i znanje priznati u cijeloj zemlji. Nacionalni kvalifikacijski okvir također obuhvata niz principa i smjernica za registriranje evidencije o postignućima učenika kako bi se omogućilo priznavanje vještina i znanja u cijeloj zemlji, čime se opet osigurava postojanje integriranog sistema koji potiče cjeloživotno učenje. On također omogućava razvoj, procjenu i unapređenje kvalitetnog obrazovanja u više konteksta. Ukupno se 47 zemalja koje sudjeluju u bolonjskom procesu obavezalo da će svaka izraditi svoj nacionalni kvalifikacijski okvir.

Osigurati obavezan predškolski odgoj i obrazovanje. Osigurati ulaganje u dostupan predškolski odgoj i obrazovanje.	Srednjoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine
Osigurati ravnopravan pristup srednjem obrazovanju. Osigurati besplatan javni prijevoz svim učenicima srednjih škola.	Srednjoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine
Izraditi strategiju za stručno obrazovanje i obuku kojom će biti uzete u obzir potrebe tržišta rada.	Srednjoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja, općine, sindikati i udruženja poslodavaca
Izraditi i provesti strategije za mlade u cijeloj zemlji.	Srednjoročan do dugoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine
Omogućiti pristup alternativnim načinima završetka školovanja i proširiti pristup ekvivalentu općeg obrazovanja i programima učenja kroz rad.	Srednjoročan do dugoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i općine
Osmisliti reforme nastavnih programa i pedagoškog obrazovanja nastavnika. Provesti reformu potreba za inicijalnim pedagoškim obrazovanjem u skladu sa izrađenim standardima kvalifikacija i zanimanja.	Srednjoročan do dugoročan	APOSO, institucije nadležne za oblast obrazovanja, domaći stručnjaci za oblast obrazovanja i nevladine organizacije, vijeća nastavnika i roditelja
Uskladiti zakone na svim nivoima sa okvirnim propisima EU o obrazovanju, posebno u pogledu obavezne primjene zajedničke nastavne jezgre.	Srednjoročan do dugoročan	Institucije nadležne za oblast obrazovanja i akademska zajednica

4.2 Zdravstvo

U odgovoru na hronične probleme vezane za postojeće sisteme finansiranja zdravstvene zaštite i zdravstvenog osiguranja, uključujući i isključenost ili neadekvatnu pokrivenost pripadnika socijalno ugroženih kategorija, oba entiteta su se obavezala na to da će provesti reforme u oblasti finansiranja sektora zdravstva do kraja 2022. godine. Među reformama je prijenos finansiranja zdravstvenog osiguranja s postojećih fondova zdravstvenog osiguranja na entitetske budžete i smanjenje nivoa mjesečnih doprinosa obveznika doprinosa, čime bi se mogao riješiti problem neodrživosti doprinosa koje finansiraju javne službe za zapošljavanje i centri za socijalni rad, što je opisano u ovom izvještaju.

Iako su prvi koraci u sklopu programa reforme poduzeti u januaru 2020. godine, još uvijek nije jasno kakav će efekt imati postojeće i predložene intervencije u odgovoru na pandemiju bolesti COVID-19 na sistem zdravstvene zaštite i reformsku agendu. Stoga bi preporuke za ovaj sektor mogao preteći novi razvoj situacije.

MJERA	PRIORITET	NADLEŽNOST
Osigurati prijenos finansiranja zdravstvenog osiguranja na entitetske budžete. Pokrenuti spajanje evidencija o svim osiguranim osobama u jednu sveobuhvatnu bazu podataka na entitetskom nivou. Pokrenuti identifikaciju i evidentiranje svih osoba koje nisu pokrivena zdravstvenim osiguranjem.	Neodložan	Institucije nadležne za oblast zdravstva i finansija
Poduzeti sveobuhvatan pregled postojećih institucija nadležnih za oblast zdravstva i zdravstvenih ustanova, kao i regulatornih tijela nadležnih za licenciranje, nadzor i praćenje poštivanja profesionalnih standarda.	Neodložan	Institucije nadležne za oblast zdravstva
Uvesti državne i entitetske standarde za omjer između broja doktora medicine, pacijenata i bolničkih kreveta ¹⁷⁴ te dužinu putovanja do najbliže hitne medicinske službe i njenu udaljenost. ¹⁷⁵	Neodložan	Nadležna ministarstva uz pomoć domaćih eksperata
Provesti detaljno istraživanje privatne potrošnje za zdravstvo i iskoristiti rezultate za prilagođavanje socijalnih davanja u cilju smanjenja nejednakosti u pristupu zdravstvenoj zaštiti i proširenja pokrivenosti zdravstvenim osiguranjem.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva uz pomoć domaćih eksperata i specijaliziranih nevladinih organizacija
Prioritizirati programe u primarnoj zdravstvenoj zaštiti, uključujući i opcije razvoja telemedicine. ¹⁷⁶	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva uz pomoć domaćih eksperata
Provesti reformu sektora zdravstva na osnovu najbolje međunarodne prakse kako bi se osigurala kratkoročna i dugoročna finansijska stabilnost, a pritom zadržao sistem sa univerzalnim i otvorenim pristupom. Formirati radnu grupu koja će nadgledati izradu srednjoročnog plana za pružanje visokokvalitetnih usluga zdravstvene zaštite u javnom sektoru svim građanima na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine.	Srednjoročan	Institucije nadležne za oblast zdravstva uz pomoć medicinskih fakulteta, profesionalnih medicinskih tijela i predstavnika organizacija za zaštitu prava pacijenata

174 Poželjan omjer između doktora medicine i stanovništva koji promovira Svjetska zdravstvena organizacija iznosi 1:1.000.

175 Duže vrijeme putovanja do bolnice je povezano s povećanim rizikom od smrtnosti.

176 Ova preporuka se odnosi na dio Nacionalnog izvještaja o humanom razvoju u kojem je opisan utjecaj bolesti COVID-19 i njen negativan efekt na zdravstveni sistem. Osim toga, porast potražnje usluga telemedicine među građanima je potvrđen u: UNDP i UNICEF: Utjecaj bolesti COVID-19 na društvo: istraživanje domaćinstava, u kojem je 33% ljudi odabralo telemedicinu kao svoju preferiranu digitalnu uslugu zbog smanjenog pristupa uslugama i zdravstvenoj zaštiti. Istraživanje je potvrdilo da 13% ljudi ima neostvarene zdravstvene potrebe koje nisu povezane sa bolešću COVID-19, 24% nije moglo pristupiti uslugama primarne zdravstvene zaštite, 18% nije moglo ostvariti pristup bolnicama, a 10% uslugama zaštite mentalnog zdravlja. Telemedicina bi mogla premostiti ovaj jaz.

4.3 Tržište rada

Kao što je opisano u ovom izvještaju, formalno tržište rada u Bosni i Hercegovini nije u stanju integrirati veliki broj mladih, starih, žena, osoba s invaliditetom, ugroženih manjina i drugih pripadnika ranjivih grupa. Preporuke se odnose na nekoliko takvih nedostataka.

MJERA	PRIORITET	NADLEŽNOST
Izvršiti pregled javnih službi za zapošljavanje. Revidirati njihove poslove i metode rada i obezbijediti adekvatno finansiranje kako bi umjesto administrativnih poslova, njihov primarni zadatak bio rad sa nezaposlenim korisnicima.	Neodložan	Nadležna ministarstva i institucije i Vlada Brčko distrikta
Uvesti fleksibilno radno vrijeme i rad na pola radnog vremena u zakone o radu, bez gubitka prava na socijalna davanja.	Neodložan	Nadležna ministarstva i institucije i Vlada Brčko distrikta
Izraditi, ažurirati, usvojiti i provesti blagovremeno vjerodostojan srednjoročni plan oporavka sa većim naglaskom na javna ulaganja, na osnovu srednjoročnog aranžmana sa MMF-om i drugim međunarodnim finansijskim institucijama. Revidirati strateške dokumente, kao što su Program ekonomskih reformi Bosne i Hercegovine (PER) za period 2020–2022. i Zajedničke socioekonomske reforme za period 2019–2022. u kontekstu pandemije bolesti COVID-19.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva i institucije, uz pomoć stručnih organizacija i domaćih eksperata
Izraditi i usvojiti sveobuhvatnu strategiju zapošljavanja na državnom nivou u skladu sa orijentacijom EU i standardima Međunarodne organizacije rada.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije i općine
Uvesti mjere i mehanizme kojima će se osigurati bolja koordinacija aktivnih politika tržišta rada sa programima socijalne pomoći kako bi se osiguralo neometano uključivanje korisnika u tržište rada.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije i općine
Promovirati socijalni dijalog na svim nivoima i zaključivanje općih kolektivnih sporazuma.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva i institucije, Vlada Brčko distrikta, Međunarodna organizacija rada, sindikati i udruženja poslodavaca

Izraditi integriranu inicijativu za unapređenje pristupa zapošljavanju u formalnoj ekonomiji, povećati pokrivenost socijalnim osiguranjem i povećati poreznu osnovicu na lokalnom nivou radi osiguranja sredstava za finansiranje usluga. Izraditi posebne mjere za ranjive radnike (mlade, žene i radnike u neformalnom sektoru) i dugoročni plan borbe protiv rada u neformalnom sektoru u skladu s međunarodnim standardima rada, posebno s Preporukom 204 Međunarodne organizacije rada o prijelazu sa neformalne u formalnu ekonomiju.	Srednjoročan do dugoročan	Nadležna ministarstva i institucije i Vlada Brčko distrikta
---	---------------------------	---

4.4 Socijalna zaštita

Uprkos mnogim jazovima koji su identificirani u sistemu socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, kao što su strogi kriteriji za ostvarivanje prava iz sistema socijalne zaštite i zahtjevna dokumentacija potrebna za određivanje prava primjenom dohodovnog cenzusa, centri za socijalni rad i njihova mogućnost da odgovore na potrebe svojih korisnika, najurgentnija potreba za reformom u oblasti socijalne zaštite se odnosi na jačanje kapaciteta centara za socijalni rad. Oni su i dalje polazna tačka za ostvarivanje zakonskih prava socijalno ugroženih kategorija u oba entiteta i Brčko distriktu na socijalnu zaštitu, savjetovanje i davanja.

MJERA	PRIORITET	NADLEŽNOST
Osigurati adekvatno finansiranje i kadrovsko popunjavanje centara za socijalni rad i unaprijediti koordinaciju sa drugim relevantnim agencijama.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, općine i pružatelji socijalnih usluga
Provesti reformu sistema usmjeravanja socijalnih davanja tako da naknade budu zasnovane na potrebama, a ne na statusu korisnika. Definirati minimalnu monetarnu vrijednost socijalne sigurnosti.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, općine i pružatelji socijalnih usluga
Izraditi i usvojiti nove akcijske planove za dječiju zaštitu na entitetskom nivou.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, centri za socijalni rad i nevladine organizacije
Osigurati jedinstven dječiji doplatok. Pregledati postojeći nejednak pristup dječijem doplatku koji prevladava u FBiH i zamijeniti ga jedinstvenim doplatkom kao dijela životnih troškova koji prevladavaju na lokalnom nivou.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije i centri za socijalni rad
Promovirati hraniteljstvo i alternativna rješenja za djecu bez roditeljskog staranja. Pružiti podršku mjerama za djecu koja napuštaju rezidencijalne institucije kada navršše 18 godina života.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, centri za socijalni rad i specijalizirane nevladine organizacije

Izraditi socijalnu politiku i politiku zapošljavanja u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna državna i entitetska ministarstva, Vlada Brčko distrikta i nevladine organizacije
Provesti preporuke Komiteta Ujedinjenih nacija o pravima osoba s invaliditetom iz 2017. godine.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna državna i entitetska ministarstva, Vlada Brčko distrikta i nevladine organizacije
Unaprijediti zaštitu i inkluziju ranjivih kategorija. Stvoriti mehanizme prikupljanja tačnih i konzistentnih podataka o stopama siromaštva među djecom i nasilju nad svom djecom, uključujući i djecu s invaliditetom, romsku djecu i djevojčice.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna državna i entitetska ministarstva, Vlada Brčko distrikta, Agencija/zavodi za statistiku, Odbor za Rome i nevladine organizacije
Eliminirati prekomjerno administrativno opterećenje sistema socijalne zaštite kroz unapređenje informacionog sistema za upravljanje i uvođenje digitaliziranih socijalnih usluga.	Srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije i općine
Osigurati jedinstvene porodiljske naknade. Uvesti jedinstven minimalni nivo porodiljskih naknada i zaštite u cijeloj zemlji, počevši od usklađivanja definicija materinskog dopusta, dopusta kojeg koristi otac i roditeljskog dopusta.	Srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, sindikati i udruženja poslodavaca
Provesti reformu sistema isplate naknada za vrijeme nezaposlenosti na način na koji će sistem biti inkluzivniji (nedoprinosni).	Srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, sindikati i udruženja poslodavaca
Stvoriti mrežu centara za dnevno zbrinjavanje osoba s invaliditetom i starijih osoba kojima su potrebni pomoć i njega te usluga privremene njege radi predaha uobičajenog njegovatelja.	Srednjoročan	Entitetska ministarstva i nadležno odjeljenje u Vladi Brčko distrikta, općinske i gradske uprave, centri za socijalni rad i nevladine organizacije
Gdje je moguće, razmotriti pokretanje izmjena zakona koje se odnose na provedbu mehanizama fiskalnog ujednačavanja.	Srednjoročan do dugoročan	Nadležna državna i entitetska ministarstva, Vlada Brčko distrikta i nevladine organizacije

4.5 Javne finansije i nejednakost

Sistem oporezivanja u Bosni i Hercegovini nema mehanizam preraspodjele prihoda. Prihod od indirektnih poreza se raspoređuje na osnovu prikupljenih relativnih iznosa. Visoki doprinosi za socijalno osiguranje predstavljaju značajnu barijeru učešću na formalnom tržištu rada, a PDV po jednakoj stopi za sve predstavlja veliko opterećenje za budžet siromašnih i ugroženih domaćinstava. PDV se naplaćuje u svim državama članica EU; međutim, u većini tih zemalja su određene kategorije socijalne robe izuzete od obaveze plaćanja PDV-a. U Bosni i Hercegovini se jedino značajno izuzeće odnosi na diplomatski korpus. Razmatranje niže preporučenih politika otvara mogućnost preispitivanja poreznog sistema i njegovog socijalnog učinka na pravičnim osnovama.

MJERA	PRIORITET	NADLEŽNOST
Izraditi i razmotriti prijedlog uvođenja kategorija koje bi bile izuzete od obaveze plaćanja PDV-a. Pregledati kategorije koje su izuzete od obaveze plaćanja PDV-a u reprezentativnom uzorku EU i zemalja Zapadnog Balkana kao osnovu za prijedlog liste kategorija koje će biti izuzete od obaveze plaćanja PDV-a, a u sklopu tekućih fiskalnih pregovora. Pokrenuti javnu diskusiju u kojoj će sudjelovati domaći eksperti i relevantne nevladine organizacije te matične i građanske interesne grupe.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva i institucije, uključujući i ministarstva finansija, općine, domaće nevladine organizacije i trustovi mozgova, MMF i Svjetska banka
Izraditi domaći indeks troškova života. Potrebno je uvesti minimalni dohodak prilagođen troškovima života i u Republici Srpskoj i u Federaciji Bosne i Hercegovine, a socijalna davanja trebaju biti usklađena barem s tim nivoom. Formirati istraživački tim domaćih eksperata koji će istražiti opcije uvođenja standarda i identifikacije mehanizama finansiranja.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, općine, Svjetska banka, domaće nevladine organizacije i trustovi mozgova
Izraditi studiju o poreznim kreditima po osnovu zarađenog dohotka. Ocijeniti trošak i djelotvornost uvođenja poreznog kredita po osnovu zarađenog dohotka u pogledu smanjenja siromaštva kako bi dohodak osoba koje su zaposlene na puno radno vrijeme ili pola radnog vremena bio izjednačen s godišnjim minimalnim dohotkom prilagođenim troškovima života na lokalnom nivou.	Neodložan do srednjoročan	Nadležna ministarstva, institucije, općine, Svjetska banka, domaće nevladine organizacije i trustovi mozgova

<p>Revidirati formulu raspodjele prihoda od indirektnih poreza. Pokrenuti suradničku studiju u koju će biti uključeni domaći eksperti sa univerziteta i istraživačkih zavoda, uz tehničku podršku međunarodnih i bilateralnih aktera u oblasti razvoja, u okviru koje će ispitati izvedivost i djelotvornost opcija za pravičnu raspodjelu prihoda od indirektnih poreza na osnovu potreba.</p>	<p>Srednjoročan</p>	<p>Nadležna ministarstva i institucije, uključujući i ministarstva finansija, općine, domaće nevladine organizacije i trustovi mozgova, MMF i Svjetska banka</p>
---	---------------------	--

Bibliografija

Antić, D (2013). Multi-level fiscal system in Bosnia and Herzegovina: Evolution and coping with economic crisis, *Financial Theory and Practice*, Vol. 37, No. 3, pp. 280-310.

Atkinson, A. B (1998). Social Exclusion, Poverty and Unemployment. *CASE/4, Centre for Analysis of Social Exclusion*. London School of Economics, pp. 1-20. Available from <http://sticerd.lse.ac.uk/dps/case/cp/Paper4.pdf>.

Atoyan, R and J. Rahman (2017). Western Balkans: Increasing Women's Role in the Economy. *IMF Working Paper WP/17/194*. Available from www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2017/09/01/Western-Balkans-Increasing-Women-s-Role-in-the-Economy-45179.

Bartlett, W (2013). *Gap Analysis in the area of social protection and inclusion policies in Bosnia and Herzegovina*, UNICEF Bosnia and Herzegovina. Available from https://europa.ba/wp-content/uploads/2015/05/delegacijaEU_2013110508270510eng.pdf.

Bittman, M and N. Folbre (eds.) (2004). *Family Time*. London: Routledge. Available from <https://doi.org/10.4324/9780203411650>.

Blagovčanin, S and B. Divjak (2015). *How Bosnia's Political Economy Holds it back and What to Do About It*. Johns Hopkins University, the Paul H. Nitze School of Advanced International Studies. Available from www.peacefare.net › 2015/07 › bh-paper-Blagovcanin-and-Divjak.

Bosnia and Herzegovina (January 2019). Economic Reform Programme for 2019–2021. Sarajevo. Available from https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/bih_erp_2019-2021.pdf.

Bošnjak, N (2016). The Pension System of Bosnia and Herzegovina: Problems and perspectives. *European Journal of Multidisciplinary Studies*, Vol.1 Nr. 2, pp. 186-194.

Brosio, G. and others (2018). *Report on Consultations of a Joint Commission on Local Government*. Available from <https://europa.ba/wp-content/uploads/2018/06/Master-LGI-report-04062018-web-eng.pdf>.

Council of Europe (1961). European Social Charter. Available from www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168006b642.

Dušanić, S., S. Lakić, V and Turjačanin (2017). *Građansko i političko učešće mladih*, Friedrich Ebert Stiftung. Available from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/13990.pdf>.

Džankić, J (2018). Capturing Contested States Structural Mechanisms of Power Reproduction in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro. Special Issue: *The Business of State Capture in the Western Balkans, Southeastern Europe*, Brill, Volume 42, No.1, pp. 83–106.

Efendić, N., Edin Pašović and Adnan S. Efendić (2018). Understanding the Informal Economy in Practice – Evidence from Bosnia and Herzegovina. In *e-Finance*, vol. 14 / No. 4. Available from www.cisar.ba/wp-content/uploads/2019/03/nr42018_AdnanEfendic_77-89.pdf.

Efendić, A (2018). The role of economic and social capital during the floods in Bosnia and Herzegovina. In V. Džihic and M. Solska (eds.) *Crisis Governance in Bosnia and Herzegovina, Croatia and Serbia. The Study of Floods in 2014*. Bern: Peter Lang, pp. 125-149. Available from www.cisar.ba/wp-content/uploads/2018/03/Ethnic-diversity-eng.pdf.

European Union (2017). Overview of the Higher Education System – Bosnia and Herzegovina. Available from http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/index_en.php.

Eurydice, European Commission (2017). Adult Education and Training. Available from https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/adult-education-and-training-11_en.

Folbre, N (1994). *Who Pays for the Kids?* London: Routledge. Available from <https://doi.org/10.4324/9780203168295>.

Folbre, N (2009). *Greed, Lust and Gender: A history of economic ideas*. Oxford University Press.

Fonseca, X., S. Lukosch and F. Brazier (2019). Social cohesion revisited: A new definition and how to characterize it. In *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 32:2, pp.231-253, DOI: 10.1080/13511610.2018.1497480.

Hirschman, A. O (1970). *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organizations, and States*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

Hulsey, John (April 2018). Institutions and the Reversal of State Capture Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective. In *Special Issue: The Business of State Capture in the Western Balkans, Southeastern Europe*, Brill, Volume 42, No.1, pp. 15-32

International Labour Organization (2009). *Report on the pension reform in Bosnia and Herzegovina: First assessment*. ILO Geneva. Available from www.ilo.org/budapest/what-we-do/publications/WCMS_168788/lang--en/index.htm.

International Labour Organization (2016). *The State of the Application of the Provisions for Social Security of the International Treaties Ratified by Bosnia and Herzegovina*. ILO, Geneva. Available from www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/publication/wcms_553511.pdf.

Inzko, V (2019). Letter dated 18 October 2019 from the High Representative for Bosnia and Herzegovina addressed to the Secretary-General of the United Nations Security Council. Available from www.securitycouncilreport.org/atf/cf/percent7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9percent7D/s_2019_843.pdf.

Jacobs, J (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House.

Kreso, A. P (2012). Bosnia and Herzegovina. In C. L. Glenn & J. De Groof (Eds.), *Balancing freedom, autonomy and accountability in education*, Vol. 4 pp. 23-40, Tilburg, The Netherlands: Wolf Legal Publishers.

Krstić, G. and A. Gashi (2016). Informal employment in the Western Balkans. In *Proceedings from the 4th International Conference on Contemporary Issues in Economics*, Vesna Stojanović Aleksić (ed), pp. 153-164, ISBN: 978-86-6091-070-9, Business and Management, Faculty of Economics University of Kragujevac.

Llaudes, R., D. Benedek, R. Atoyan, and I. Jankulov (2015). *Bosnia and Herzegovina - Selected Issues – Country Report No 15/299*. International Monetary Fund. Available from www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2015/cr15299.pdf.

Malkić, A and A. Numanović (2016). *Caring for Carers: An Analysis of Informal Care Policies in Bosnia and Herzegovina*. Policy brief, Centre for Social Research Analitika. Available from www.analitika.ba/sites/default/files/publikacije/skrb_o_skrbnicima_-brief_eng_web.pdf.

Martić, M and D. Ognjen (2017). *Health Care Systems in Bosnia and Herzegovina: Financing challenges and reform options?* Friedrich Ebert Stiftung, Sarajevo. Available from <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo>.

Mujanović, J (2017). Dismantling Bosnia and Herzegovina's fractured authoritarianism: Captured states in the Balkans. In Heinrich Boll Stiftung Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Albania. *Perspectives, Issue 3*. Available from https://ba.boell.org/sites/default/files/perspectives_-_09-2017_-_web.pdf.

Numanović, A (2016a). *Social Assistance Program in Bosnia and Herzegovina: The Neglected Potential of Active Social Policies*. Centre for Social Research Analitika. Available from www.analitika.ba/publications/social-assistance-system-bih-neglected-potential-active-social-policies.

Numanović, A (2016b). Weak Labour Markets, Weak Policy Responses: Active Labour Market Policies in Albania, Bosnia and Herzegovina and Macedonia. Centre for Social Research Analitika. Available from www.analitika.ba/sites/default/files/publikacije/weak_labour_markets_web.pdf.

Obradović, N., M. Jusić and N. Oruč (2019a). *In-work poverty, Bosnia and Herzegovina*. European Social Policy Network Thematic Report. Available from <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=21121&langId=en>.

Obradović, N and M. Jusić (2019b). *Financing Social Protection in Bosnia and Herzegovina*. European Social Policy Network Thematic Report. Available from <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=21869&langId=en>.

Obradović, N. (2019c). *The Federation of Bosnia and Herzegovina's new laws on contributions and income taxes: In search of optimal rates*. ESPN Flash Report 2019/56. Available from <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=22043&langId=en&>.

OECD PISA (2019). Country Note, Bosnia and Herzegovina. Available from www.oecd.org/pisa/publications/PISA2018_CN_BIH.pdf.

OECD (2019). *Assessing the Implementation of the Small Business Act for Europe*. SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2019, Table 14.6, Paris: OECD Publishing. Available from <https://doi.org/10.1787/g2g9fa9a-en>.

OECD (2020). *The Covid-19 Crisis in Bosnia and Herzegovina*. Available from www.oecd.org/south-east-europe/COVID-19-Crisis-in-Bosnia-and-Herzegovina.pdf.

Oruč, N and W. Bartlett (2018). *Labour Markets in the Western Balkans: Performance, Causes and Policy Options*. Regional Cooperation Council, Sarajevo. Available from www.rcc.int/pubs/58/labour-markets-in-the-western-balkans-performance-causes-and-policy-options.

OSCE (2012). *The Right to Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Concerns on Adequacy and Equality*. OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina. Available from www.osce.org/bih/107168?download=true.

OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina (November 2018). *Two Schools Under One Roof: The Most Visible Example of Discrimination in Education in Bosnia and Herzegovina*. Available from www.osce.org/mission-to-bosnia-and-herzegovina.

Papić, Ž., M. Ćuk, F. Zuko, S. Pucar and F. Memić (2013). *Non-contributory Cash Benefits for Social Protection in Bosnia and Herzegovina / What Works and What Does Not*. Available from www.ppmg.ba/ba/resursi/publikacije?download=39:ibhi-non-contributory-cash-benefits-for-social-protection-in-bih-what-works-and-what-does-not. [Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u BiH: Šta funkcioniše, a šta ne] Maastricht University School of Governance, Maastricht University Graduate School of Governance and IBHI. Available from www.ibhi.ba/Documents/Publikacije/2013/IBHI_Budzetske_novcane_naknade_u_BiH.pdf.

Pašović, E and A. Efendić (2018). Informal economy in Bosnia and Herzegovina – An empirical investigation. *South East European Journal of Economics and Business*, Vol. 13, No. 2, pp. 112-125.

Remenyi, P., A. Végh and N. Pap (2016). *The influence of ethnic policies on regional development and transport issues in Bosnia and Herzegovina*. *Belgeo Revue belge de géographie*, National Committee of Geography of Belgium, DOI: 10.4000/belgeo.18991. Available from <http://journals.openedition.org/belgeo/18991>.

Richter, S and N. Wunsch (2019). Money, power, glory: The linkages between EU conditionality and state capture in the Western Balkans. Available from <https://doi.org/10.1080/13501763.2019.1578815>.

Šabanović, E (2018). *Contribution to the Geospatial Analysis of the Poverty in Bosnia and Herzegovina*. Presented at the European Forum of Geography and Statistics held in Helsinki 16-18 October 2018. Available from www.efgs.info/wp-content/uploads/conferences/efgs/2018/presentations/SABANOVIC_1_PRESENTATION_EFGS2018.pdf.

Sen, A (1999). *Development as Freedom*. New York: Oxford University Press.

Sen, A (2010). Equality of what? In MacMurrin, Sterling M. (ed.), *The Tanner lectures on human values*, 4 (2nd ed.), Cambridge: Cambridge University Press, pp. 195–220.

Šućur- Janjetović, V., A. Kurz and N. Oruč (2017). Social Protection System in Bosnia and Herzegovina. *Regional Initiative Future of the Welfare State*. Available from csp.org.rs/assets/uploads/wbri/BH-CountryBrief.

Two schools under one roof in Bosnia and Herzegovina: (Mis)understanding the problem, and possible solutions. *Analitika*, Sarajevo, Bosnia and Herzegovina. Available from www.analitika.ba/publications/two-schools-under-one-roof-bosnia-and-herzegovina-misunderstanding-problem-and.

Turčalo, S (2017). Ethno-geo-political entrepreneurs and the creation of internal homelands in Bosnia and Herzegovina. In *Captured states in the Balkans*, Heinrich Boll Stiftung Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Albania. Perspectives, Issue 3. Available from <https://ba.boell.org/bs/2017/09/29/perspectives-captured-states-balkans-0>.

United Nations Bosnia and Herzegovina (2019). *Voluntary Review Implementation of Agenda 2030 and the Sustainable Development Goals in Bosnia and Herzegovina*. Available from <https://bosnia-herzegovina.un.org/en/24870-bosnia-and-herzegovinas-voluntary-national-review-2019>.

UNDP, UNICEF (2020). Social Impacts of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina: Household Survey. Available from https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/SocialImpactAssessment.html.

UNESCO (2015). *Education for all Country Report– Bosnia and Herzegovina*. Available from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000229929>.

UNICEF (2011). *Non-enrolment and school dropout in Bosnia and Herzegovina*. Available from www.undp.ba/index.aspx?PID=36&RID=146.

USAID (2016). *Monitoring and evaluation support activity (measure-BiH): brief assessment of basic education in Bosnia and Herzegovina*. Available from [www.measurebih.com/uiimages/Basic per cent20Education per cent20Assessment.pdf](http://www.measurebih.com/uiimages/Basic%20Education%20Assessment.pdf).

Weber, B (2017). BiH's un-reformable public administration– an instrument of state capture. In *Southeastern Europe – Captured states in the Balkans*, Heinrich Boll Stiftung Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Albania. Perspectives, Issue 3. Available from <https://ba.boell.org/bs/2017/09/29/perspectives-captured-states-balkans-0>.

World Bank (April 2009). *Social Transfers in Bosnia and Herzegovina: Moving Towards a More Sustainable and Better Targeted Safety Net*. Policy Note, Washington, DC. Available from <http://documents.worldbank.org/curated/en/581481468198534695/Bosnia-and-Herzegovina-Social-assistance-transfers-in-Bosnia-and-Herzegovina-moving-toward-a-more-sustainable-and-better-targeted-safety-net>.

World Bank (2012). *Bosnia and Herzegovina: Challenges and Directions for Reform: A public expenditure and institutional review*. Report No. 66253-BA, February 2012, Washington, DC. Available from <http://documents.worldbank.org/curated/en/143251468005404225/pdf/662530ESW0BA0P0C0disclosed080200120.pdf>.

World Bank (May 2015). *Poverty and Inequality in Bosnia and Herzegovina 2007–2011*. Washington, DC. Available from <http://documents.worldbank.org/curated/en/228531467999134102/Poverty-and-inequality-in-Bosnia-and-Herzegovina-2007-2011>.

World Bank Group/Wiener Institut fuer International Wirtschaftsforschung (2019). *Western Balkans Labor Market Trends*. Available from www.worldbank.org › region › eca › publication › labor-trends-in-wb.

World Bank (August 2019). *Bosnia and Herzegovina Review of Efficiency in pre-University Education, Phase I: Stocktaking*. Washington, DC. Available from www.worldbank.org/en/country/bosniaand-herzegovina/publication/bosnia-and-herzegovina-review-of-efficiency-of-services-in-pre-university-education-phase-i-stocktaking.

World Bank (April 2020). *Project Information Document - Bosnia and Herzegovina Emergency COVID-19 Project - P173809*. Available from <http://documents.worldbank.org/curated/en/747001586370630741/pdf/Project-Information-Documents-Bosnia-and-Herzegovina-Emergency-COVID-19-Project-P173809.pdf>.

Zevčević, I (2018). *Local Action Research on Scale and Causes of Education Dropout. Save the Children in North West Balkans*. Available from <https://nwb.savethechildren.net> › nwb.savethechildren.net › files › library.

Prilog 1

Zakoni o socijalnoj zaštiti i budžetski izvori u Bosni i Hercegovini

Zakonom o socijalnoj zaštiti („Službeni glasnik Republike Srpske“, br. 37/12) propisana je pomoć koja se pruža osobama u stanju potrebe i mjere sprečavanja nastanka takvog stanja i njegovog ublažavanja. Namjera zakonom propisanih mjera i aktivnosti je stvaranje „uslova za ostvarivanje zaštitne funkcije porodice, uslova za samostalan život i rad lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe ili za njihovo aktiviranje u skladu sa sposobnostima, obezbjeđenje sredstava za život materijalno neobezbijeđenim i za rad nesposobnim licima i drugim građanima koji su u stanju socijalne potrebe, kao i obezbjeđenje drugih oblika socijalne zaštite“ (član 2, stav 3 Zakona o socijalnoj zaštiti).

Vlada Republike Srpske i jedinice lokalne samouprave su odgovorne za njegovo provođenje. Vlada uređuje sistem socijalne zaštite, donosi politike i razvojne strategije, utvrđuje prava, kriterijume i korisnike socijalne zaštite, obezbjeđuje dio sredstava za realizaciju prava, prati stanje i ostvarivanje prava, osniva i usmjerava rad ustanova socijalne zaštite i brine se da se u okviru ekonomske i socijalne politike ostvaruje optimalan razvoj socijalne zaštite. Jedinica lokalne samouprave donosi godišnji i srednjoročni program socijalne zaštite na osnovu analize socijalnog stanja stanovnika na svom području, donosi odluku o proširenim pravima i druga akta kojima propisuje uslove za ostvarivanje prava i mjera utvrđenih odlukom i programima, obezbjeđuje sredstva za realizaciju prava utvrđenih ovim zakonom i svojim odlukama, obezbjeđuje sredstva za obavljanje djelatnosti socijalne zaštite, osniva i brine se o radu ustanova socijalne zaštite, vrši koordinaciju aktivnosti socijalne zaštite na području jedinice lokalne samouprave, formira radno tijelo za socijalnu zaštitu i obavlja i druge poslove u ostvarivanju ciljeva socijalne zaštite.

Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine (član 2, Poglavlje „Ljudska prava i temeljne slobode“), utvrđeno je, između ostalog, pravo na socijalnu zaštitu, zaštitu porodice i djece i pravo na prehranu. Prema članu 12 Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, korisnici socijalne zaštite, u smislu tog člana, su osobe u stanju socijalne potrebe. Ipak, nije uspostavljen mehanizam koji bi garantirao ostvarivanje određenog prava na cijeloj teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, osim ako to nije regulirano entitetskim zakonom i finansirano iz entitetskog budžeta.

Prema Zakonu, socijalna zaštita je u zajedničkoj nadležnosti Federacije Bosne i Hercegovine i kantona, ali je njeno provođenje u isključivoj nadležnosti kantona i sredstva se obezbjeđuju iz budžeta kantona i općina ili iz drugih izvora. Iako se prema Zakonu propisima kantona može proširiti krug korisnika socijalne zaštite u skladu s programima razvoja socijalne zaštite i specifičnim prilikama u kantonu te prema finansijskim sposobnostima kantona, u pravilu, kantoni nisu proširili krug korisnika, dok je primarni faktor u dostupnosti usluga ekonomska sposobnost kantona i općina.

Iz Papić i drugi, juni 2013., *Budžetske novčane naknade za socijalnu zaštitu u Bosni i Hercegovini* i Gassmann, F., et al., June 2013, *What Works and What Does Not*, Maastricht University.

Budžetske novčane naknade

Federacija Bosne i Hercegovine		
Naknada	Vrsta	Izvor budžeta
Lična invalidnina ratnog vojnog invalida	P	Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata
Porodična invalidnina	P	Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata
Novčana naknada za demobilisane branioce	P	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike/ kantoni
Novčana naknada nosiocima ratnih priznanja i odlikovanja	P	Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata
Druge novčane naknade	P	Federalno ministarstvo za pitanja boraca i invalida odbrambeno-oslobodilačkog rata
Socijalna davanja	C	Kantoni
Dječiji doplatok	C	Kantoni
Novčana naknada osobama s invaliditetom koji nije povezan sa oružanim sukobom	P	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
Civilne žrtve rata	P	Federalno ministarstvo rada i socijalne politike
Druge novčane naknade		
Republika Srpska		
Vojna i porodična invalidnina	P	Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite
Poseban dodatak	P	Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite
Novčana naknada dobitnika ratnih priznanja i odlikovanja	P	Ministarstvo rada i boračko-invalidske zaštite
Druge novčane naknade		
Socijalna davanja	C	Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite/JLS
Dodatak na djecu	C	Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite/Fond
Druge novčane naknade	C	Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite

P=na osnovu prava; C=uvjet dohodovnog cenzusa

Socijalna davanja: Prema zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, kantonalnim propisima se utvrđuju kriteriji za ostvarivanje prava na sva redovna davanja iz oblasti socijalne zaštite i njihovi iznosi, dok je u Republici Srpskoj entitetskim zakonom propisan iznos na osnovu veličine porodice i visine dohotka. Osoba koja nema primanja iz drugih izvora, koja nema srodnika koji je u skladu sa zakonom dužan da je izdržava i koja je za rad nesposobna ima pravo na stalnu novčanu pomoć. Jednokratna novčana pomoć se dodjeljuje na osnovu potreba osoba u privremenom stanju potrebe. Primanjem ovih vrsta naknada osoba ne stječe pravo na redovne naknade. Prvo na ove naknade se ostvaruje primjenom dohodovnog cenzusa.

Dječiji doplatok: Entitetskim zakonima su propisane novčane i nenovčane naknade za majku i dijete primjenom dohodovnog cenzusa.

Naknada za invaliditet čiji nastanak nije povezano sa ratom i invalidnina: Zakonskim propisima Federacije Bosne i Hercegovine dato je pravo na invalidninu po osnovu fizičkog oštećenja organizma, bez obzira na imovinsko stanje i/ili radnopravni status. Ove naknade se isplaćuju na osnovu prava i specifične su za Federaciju Bosne i Hercegovine.

Civilne žrtve rata: Zakonom Federacije Bosne i Hercegovine je propisano pravo na naknadu po osnovu fizičkog invaliditeta (ili po osnovu srodstva sa umrlom osobom koja je imala status civilne žrtve rata), bez obzira na imovinsko stanje i/ili radnopravni status. Ove naknade se isplaćuju na osnovu prava i specifične su za Federaciju Bosne i Hercegovine.

Iz: World Bank, *Social Transfers in Bosnia and Herzegovina: Moving towards a more sustainable and better targeted safety net*, 30 April 2009, Policy Note, str 13 i 68.

Puni nazivi ministarstava:

Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite Republike Srpske, Resor za socijalnu, porodičnu i dječiju zaštitu

Federalno ministarstvo rada i socijalne politike, Sektor za socijalnu zaštitu i zaštitu porodice i djece

U Republici Srpskoj je socijalno osiguranje regulirano Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju Republike Srpske, a u Federaciji Bosne i Hercegovine Zakonom o penzijskom i invalidskom osiguranju Federacije Bosne i Hercegovine.

Prema Zakonu Federacije Bosne i Hercegovine, prava iz penzijskog i invalidskog osiguranja su: a) pravo na starosnu penziju, b) pravo na invalidsku penziju, c) prava osiguranika sa promijenjenom radnom sposobnošću, d) pravo po osnovu fizičke onesposobljenosti i e) pravo na porodičnu penziju.

Naknada zbog fizičke onesposobljenosti je novčano primanje iz penzijskog i invalidskog osiguranja zbog fizičke onesposobljenosti nastale kao posljedica povrede na radu ili profesionalne bolesti.

-za slučaj invalidnosti, osiguranicima kod kojih je utvrđena I. kategorija invalidnosti – gubitak radne sposobnosti - osigurava se invalidska penzija, a osiguranicima kod kojih je utvrđena II. kategorija invalidnosti - promijenjena radna sposobnost - osigurava se pravo da budu raspoređeni na drugo odgovarajuće radno mjesto, odnosno pravo na odgovarajuće zaposlenje, prekvalifikaciju odnosno dokvalifikaciju, kao i pravo na odgovarajuće novčane naknade u vezi s korištenjem tih prava.

1.Osiguranik, kod koga je utvrđena I. kategorija invalidnosti stječe pravo na invalidsku penziju: a) ako je invalidnost prouzrokovana povredom na radu ili profesionalnom bolešću, bez obzira na dužinu penzijskog staža; b) ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću, pod uvjetom da je prije nastanka invalidnosti imao navršen penzijski staž koji mu pokriva najmanje jednu trećinu perioda od navršenih najmanje 20 godina života do dana nastanka invalidnosti (u daljnjem tekstu: radni vijek), računajući radni vijek na pune godine.

2.Osiguranik kod koga je utvrđena I. kategorija invalidnosti do navršene 30. godine života stječe pravo na invalidsku penziju ako je invalidnost prouzrokovana povredom van rada ili bolešću, pod uvjetom da prije nastanka invalidnosti ima navršen penzijski staž koji mu pokriva najmanje jednu trećinu radnog vijeka, ali najmanje jednu godinu staža osiguranja.

Novčana naknada za fizičku onesposobljenost se utvrđuje prema procentu fizičke onesposobljenosti i izražava se u odgovarajućem procentu od osnova te iznosi:

Za fizičku onesposobljenost od	Stepen	Novčana naknada izražena kao procent od osnove
100%	1	60%
90%	2	54%
80%	3	48%
70%	4	42%
60%	5	36%
50%	6	30%
40%	7	24%
30%	8	18%

Prilog 2

Pokazatelji ostvarenja ciljeva održivog razvoja Ujedinjenih nacija i pokazatelji socijalne uključenosti

Pokazatelji ostvarenja ciljeva održivog razvoja

17 ciljeva održivog razvoja (COR) i njihovih 169 potciljeva, koji se nalaze u središtu Programa Ujedinjenih nacija za održivi razvoj do 2030. godine (Agenda 2030), postavljaju novi politički okvir za cijeli svijet u cilju iskorjenjivanja svih oblika siromaštva, borbe protiv nejednakosti i klimatskih promjena, pritom vodeći računa da niko ne bude izostavljen.

Koji je odgovor EU na ciljeve održivog razvoja?

Ciljevi održivog razvoja se već dugo nalaze u središtu evropske politike i čvrsto su utkani u evropske ugovore (član 3 (5) i 21 (2) Ugovora o Evropskoj uniji) te integrirani u ključne međusektorske projekte, sektorske politike i inicijative. Program za održivi razvoj do 2030. godine i njegovih 17 ciljeva održivog razvoja (COR), koji su usvojile Ujedinjene nacije u septembru 2015. godine, dao je novi poticaj globalnim nastojanjima na putu ostvarenja održivog razvoja. EU, u koordinaciji sa svojim državama članicama, predana je pružanju podrške provođenju Agende 2030 i radu na stvaranju održive budućnosti za sve. Odgovor EU na Agendu 2030 je u kratkim crtama opisan u Priopćenju Evropske komisije od 22. novembra 2016. godine: „Naredni koraci za održivu evropsku budućnost – Evropska akcija za održivost“.

Izvor: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/sdi/overview>

Pokazatelji EU za ciljeve održivog razvoja

		Naziv pokazatelja	Jedinica/e
Cilj 1. Okončati siromaštvo svuda i u svim njegovim oblicima			
1	01_10	Ljudi u riziku od siromaštva ili socijalne isključenosti	Postotak stanovništva na hiljadu osoba
1	01_20	Ljudi u riziku od dohodovnog siromaštva nakon socijalnih transfera	Postotak stanovništva na hiljadu osoba
1	01_30	Ljudi koji su pogođeni teškom materijalnom deprivacijom	Postotak stanovništva na hiljadu osoba
1	01_40	Ljudi koji žive u domaćinstvima s vrlo niskim intenzitetom rada	Postotak zaposlenih u dobi iznad 18 godina
1	01_41	Stopa rizika od siromaštva među zaposlenima	Postotak zaposlenih u dobi iznad 18 godina
1	01_60	Stanovništvo koje živi u stambenim jedinicama u kojima krov prokišnjava, gdje su zidovi, pod ili temelj vlažni ili gdje postoji trulež u prozorskim okvirima ili podu	Postotak stanovništva Ukupnog Koje je ispod 60% medijana ujednačenog dohotka Koje je iznad 60% medijana ujednačenog dohotka

Cilj 2. Iskorijeniti glad, postići sigurnost snabdijevanja hranom i unaprijeđenu prehranu i promovirati održivu poljoprivredu			
2	02_10	Stopa gojaznosti	Postotak stanovništva u dobi od 18 ili više godina i. Pretjerana gojaznost (BMI>25) ii. Predgojaznost (BMI 25-30) iii. Gojaznost (BMI>30)5-30 iii. Gojaznost (BMI>30)
2	02_20	Faktorski prihod u poljoprivredi po godišnjoj jedinici rada	Indeks 2010 = 100 i lančano povezane količine (2010) u EUR
2	02_30	Podrška vlade istraživanju i razvoju u poljoprivredi	Milion EUR i EUR po glavi stanovnika (tekuće cijene)
2	02_40	Površina pod organskom proizvodnjom	Postotak potpuno iskorištenog poljoprivrednog zemljišta
2	Nov	Usklađeni pokazatelj rizika za pesticide (HR11)	Indeks 2011-2013 = 100
2	02_60	Emisije amonijaka iz poljoprivrede	Tone i kilogrami po hektaru iskorištenog poljoprivrednog zemljišta
Cilj 3. Osigurati zdrav život i promovirati dobrobit za sve u svim životnim dobima			
3	Nov	Godine zdravog života pri rođenju	Godine i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
3	03_20	Udio ljudi sa dobrim ili vrlo dobrim percipiranim zdravljem	Postotak stanovništva u dobi od 16 ili više godina i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
3	03_30	Prevalencija pušenja	Postotak stanovništva u dobi od 15 ili više godina i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
3	03_41	Stopa smrtnosti usljed tuberkuloze, HIV-a i hepatitisa	Broj na 100.000 osoba i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
3	Nov	Smrtnost koja se mogla izbjeći	Broj na 100.000 osoba u dobi ispod 75 godina i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
3	03_60	Neostvarena potreba za uslugama zdravstvene zaštite, prema vlastitoj procjeni	Postotak stanovništva u dobi od 16 ili više godina i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
Cilj 4. Osigurati inkluzivno i ravnopravno kvalitetno obrazovanje i promovirati mogućnosti cjeloživotnog učenja za sve			
4	04_10	Učenici koji rano napuštaju obrazovanje i stručno osposobljavanje	Postotak stanovništva u dobi od 18 do 24 godine i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene

4	04_20	Završetak tercijarnog obrazovanja	Postotak stanovništva u dobi od 30 do 34 godine i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
4	04_30	Učešće u ranom odgoju i obrazovanju	Postotak djece uzrasta od 4 godine do dobi u kojoj počinje obavezno obrazovanje i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
4	04_40	Nedovoljni rezultatu u čitanju, matematici i prirodnim naukama	Postotak učenika u dobi od 15 godina i. Čitanje ii. Matematika iii. Prirodne nauke
4	04_50	Stopa zaposlenosti među osobama koje su nedavno završile visoko obrazovanje	Postotak stanovništva u dobi od 20 do 34 godine barem sa kvalifikacijama stečenim završetkom srednjoškolskog obrazovanja u trajanju od 3 ili 4 godine i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
4	04_60	Učešće odraslih i učenju	Postotak stanovništva u dobi od 25 do 64 godine i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
Cilj 5. Postići rodnu jednakost i osnažiti sve žene i djevojčice			
5	05_10	Fizičko ili seksualno nasilje koje su žene doživjele u periodu od 12 mjeseci prije intervjua	Postotak žena i. U dobi 15-74 ii. U dobi 18-29 iii. U dobi 30-39 iv. U dobi 40-49 v. U dobi 50-59 vi. U dobi 60+
5	05_20	Rodni jaz u plaćama u neprilagođenom obliku	Postotak od prosječne bruto satnice muškaraca
5	05_30	Rodni jaz u zapošljavanju	Postotni bodovi
5	05_40	Neaktivno stanovništvo zbog obaveze staranja o drugim članovima domaćinstva	Postotak neaktivnog stanovništva u dobi od 20 do 64 godine i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
5	05_50	Mandati koje su žene osvojile u domaćim parlamentima i funkcije vlasti koje obnašaju žene	Postotak mandata/funkcija i. U domaćim parlamentima ii. U domaćoj vladi
5	05_60	Više rukovodne pozicije na kojima su žene	Postotak pozicija i. U upravnim odborima ii. U izvršnoj vlasti

Cilj 6. Osigurati dostupnost vode za sve, održivo upravljati vodom te osigurati higijenske uvjete za sve			
6	06_10	Stanovništvo koje u svom domaćinstvu nema kadu, tuš ni toalet s vodom za ispiranje	Postotak stanovništva i. Ukupno i. Ispod 60% medijana ujednačenog dohotka ii. Iznad 60% medijana ujednačenog dohotka
6	06_20	Stanovništvo koje je povezano barem sa sekundarnim pročišćavanjem otpadnih voda	Postotak stanovništva
6	06_30	Potreba za biohemijskim kiseonikom u rijekama	mg O2 po litri
6	06_40	Nitrat u podzemnim vodama	mg NO3 po litri
6	06_50	Fosfat u rijekama	mg PO4 po litri
6	06_60	Indeks iskorištavanja vode plus	Postotak dugoročno prosječno dostupne vode (LTAA)
Cilj 7. Svima osigurati pristup pouzdanoj, održivoj i modernoj energiji, po pristupačnoj cijeni			
7	07_10	Potrošnja primarne i finalne energije	Milioni tona ekvivalentne nafte i indeks 2005 = 100
7	07_20	Potrošnja finalne energije u domaćinstvima po glavi stanovnika	kg ekvivalentne nafte
7	07_30	Energetska produktivnost	Lančano povezane količine (2010) u EUR i prema standardu kupovne moći (PPS) po kg ekvivalentne nafte
7	07_40	Udio energije iz obnovljivih izvora u bruto potrošnji finalne energije	Postotak i. Svi sektori ii. Transport iii. Električna energija iv. Grijanje i hlađenje
7	07_50	Ovisnost o uvozu energije	Postotak uvoza u ukupnoj potrošnji energije i. Svi proizvodi ii. Čvrsta fosilna goriva iii. Ukupni naftni proizvodi iv. Prirodni gas
7	07_60	Stanovništvo koje u stambenom prostoru ne može održavati adekvatnu toplinu	Postotak stanovništva i. Ukupno ii. Ispod 60% medijana ujednačenog dohotka iii. Iznad 60% medijana ujednačenog dohotka
Cilj 8. Promovirati konstantan, inkluzivan i održiv ekonomski rast, punu i produktivnu zaposlenost i dostojanstven rad za sve			
8	08_10	Stvarni BDP po glavi stanovnika	Lančano povezani iznos (2010) u EUR i postotna promjena u odnosu na prethodnu godinu

8	08_11	Udio investicija u BDP-u	Postotak BDP-a i. Ukupne investicije ii. Poslovne investicije iii. Vladine investicije iv. Investicije domaćinstava
8	08_20	Mladi koji su nezaposleni, koji se ne obrazuju niti osposobljavaju	Postotak stanovništva u dobi od 15 do 29 godina i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
8	08_30	Stopa zaposlenosti	Postotak aktivnog stanovništva i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
8	08_40	Stopa dugoročne nezaposlenosti	Postotak aktivnog stanovništva i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
8	08_60	Ljudi koji su poginuli u nesreći na radu	Broj na 100.000 zaposlenih
Cilj 9. Izgraditi otpornu infrastrukturu, promovirati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju i poticati inovacije			
9	09_10	Bruto domaća potrošnja za istraživanje i razvoj	Postotak BDP-a i. Ukupno ii. Sektor preduzeća iii. Vladin sektor iv. Sektor visokog obrazovanja v. Privatni neprofitni sektor
9	Nov	Ljudski resursi u nauci i tehnologiji	Postotak aktivnog stanovništva
9	09_30	Osoblje uključeno u istraživanje i razvoj	Postotak aktivnog stanovništva i. Ukupno ii. Sektor preduzeća iii. Vladin sektor iv. Sektor visokog obrazovanja v. Privatni neprofitni sektor
9	09_40	Prijava patenata Evropskom uredu za patente	Ukupan broj i broj na milion stanovnika
9	09_50	Udio autobusa i vozova u ukupnom putničkom prijevozu	Postotak ukupnog broja kilometara unutarnjeg putničkog prijevoza i. Sve vrste kolektivnog prijevoza ii. Vozovi iii. Autobusi za prijevoz putnika na dugim i kraćim relacijama i trolejbusi
9	09_60	Udio željeznica i unutarnjih vodnih puteva u ukupnom transportu tereta	Postotak ukupnog unutarnjeg transporta u tonama po kilometru i. Sve željeznice i unutarnji vodni putevi ii. Željeznice iii. Unutarnji vodni putevi

Cilj 10. Smanjiti nejednakost unutar i među zemljama			
10	10_10	Kupovna moć prilagođena BDP-u po glavi stanovnika	Standard kupovne moći (PPS) (tekuće cijene), indeks EU28 = 100 i koeficijent varijacije
10	10_20	Bruto raspoloživi dohodak domaćinstava po glavi stanovnika	Standard kupovne moći (PPS) (tekuće cijene), indeks EU28 = 100 i koeficijent varijacije
10	10_30	Relativni medijan jaza rizika od siromaštva	Postotak udaljenosti od praga siromaštva
10	10_41	Distribucija prihoda	Kvintilni omjer
10	10_50	Udio dohotka donjih 40% stanovništva	Postotak dohotka
10	10_60	Zahtjevi za azil	Broj na milion stanovnika i. Prvi zahtjev ii. Pozitivna prvostepena odluka
Goal 11. Učiniti gradove i naselja inkluzivnim, sigurnim, otpornim i održivim			
11	11_10	Stopa pretrpanosti	Postotak stanovništva i. Ukupno ii. Ispod 60% medijana ujednačenog dohotka iii. Iznad 60% medijana ujednačenog dohotka
11	11_20	Stanovništvo koje živi u domaćinstvima koja smatraju da su izložena buci	Postotak stanovništva i. Ukupno ii. Ispod 60% medijana ujednačenog dohotka iii. Iznad 60% medijana ujednačenog dohotka
11	11_31	Površina naselja po glavi stanovnika	Kvadratnih metara po glavi stanovnika
11	11_40	Ljudi koji su poginuli u saobraćajnim nesrećama	Broj na 100.000 osoba
11	11_50	Izloženost zagađenosti zraka usljed atmosferskih lebdećih čestica	µg/m ³ i. Lebdeće čestice <2.5µm ii. Lebdeće čestice <10µm
11	11_60	Stopa recikliranja komunalnog otpada	Postotak ukupno proizvedenog otpada
Goal 12. Osigurati održivu potrošnju i obrasce proizvodnje			
12	12_10	Potrošnja opasnih i bezopasnih hemikalija	Milioni tona i. Opasni i bezopasni - ukupno ii. Opasni po zdravlje iii. Opasni po okoliš
12	12_20	Produktivnost resursa i domaća potrošnja materijala	EUR (lančano povezane količine, 2010) po kg domaće potrošenog materijala; indeks 2000 = 100; PPS po kg domaće potrošenog materijala i hiljadu tona domaće potrošenog materijala
12	12_30	Prosječne emisije CO ₂ po km iz novih putničkih automobila	g CO ₂ po km

12	12_41	Stopa kružne upotrebe materijala	Postotak ukupne upotrebe materijala u
12	12_50	Proizvodnja otpada, osim glavnog mineralnog otpada	kg po glavi stanovnika i. Opasni i bezopasni - ukupno ii. Opasni iii. Bezopasni
12	Nov	Dodatna vrijednost u pogledu ekoloških dobara i sektora uslužnih djelatnosti	Lančano povezane količine (2010) u EUR
Cilj 13. Hitno poduzeti mjere u borbi protiv klimatskih promjena i njihovih učinaka			
13	13_10	Emisije stakleničkih plinova	Indeks 1990 = 100 i tona ekvivalentnog CO2 po glavi stanovnika
13	13_20	Intenzitet emisija stakleničkih plinova u potrošnji energije	Indeks 2000 = 100
13	13_30	Srednje odstupanje temperature blizu Zemljine površine	Stepeni Celzijusa odstupanja (godišnjih/dekadnih) globalnih i evropskih temperatura i. HadCRUT4 ii. GISSTEMP iii. NOAA Global Temp
13	13_40	Ekonomski gubici povezani sa klimom	Milion EUR (tekuće cijene) i. Svi događaji ii. Meteorološki događaji iii. Hidrološki događaji iv. Klimatološki događaji
13	13_50	Doprinos međunarodno preuzetoj obavezi potrošnje za ublažavanje klimatskih promjena u vrijednosti od 100 milijardi USD	Milion EUR (tekuće cijene)
13	13_60	Stanovništvo obuhvaćeno potpisnicima Pakta gradonačelnika za klimu i energiju	Milion osoba i postotak stanovništva
Cilj 14. Zaštiti i održivo koristiti okeane, mora i morske resurse za održivi razvoj			
14	14_10	Površina zaštićenih morskih područja unutar mreže NATURA 2000	km2
14	14_21	Procijenjeni trendovi u biomasi ribljeg fonda	i. Broj procijenjenih ribljih fondova ii. Indeks 2003 = 100
14	14_30	Procijenjeni riblji fondovi koji prelaze ribolovni mortalitet pri maksimalno održivom prirastu	i. Broj procijenjenih ribljih fondova ii. Broj ribljih fondova izloženih prekomjernom izlovu iii. Postotak ribljih fondova izloženih prekomjernom izlovu iv. Srednja vrijednost svih procjena na osnovu modela
14	14_40	Kupališta sa odličnom kvalitetom vode	Broj i postotak kupališta i. Obalne vode ii. Unutarnje vode

14	14_50	Srednja kiselost okeana	pH vrijednost
Cilj 15. Zaštiti, obnoviti i promovirati održivu upotrebu kopnenih ekosistema, na održiv način upravljati šumama, suzbiti dezertifikaciju i zaustaviti i preokrenuti degradaciju zemljišta i zaustaviti gubitak biodiverziteta			
15	15_10	Udio šumskih površina	Postotak ukupne kopnene površine i. Ukupna šumska površina FAO ii. Šume FAO iii. Drugo pošumljeno zemljište FAO
15	15_20	Površina zaštićenih kopnenih područja unutar mreže NATURA 2000	km2
15	15_41	Indeks zastiranja tla	Indeks 2006 = 100, postotak ukupne površine i km2 zastrtog tla
15	15_50	Procijenjena erozija tla vodom – područje pogođeno ozbiljnom stopom erozije	km2 i postotak potencijalno erozivnog područja
15	15_60	Indeks čestih vrsta ptica	Indeks 2000 = 100 i indeks 1990=100 i. Sve uobičajene vrste ii. Uobičajene vrste na poljoprivrednim zemljištima iii. Uobičajene šumske vrste
15	15_61	Indeks livadskih leptira	Indeks 2000 = 100 i indeks 1990 = 100
Cilj 16. Promovirati mirna i inkluzivna društva za održivi razvoj, svima omogućiti pristup pravdi i izgraditi djelotvorne, odgovorne i inkluzivne institucije na svim nivoima			
16	16_10	Stopa smrtnosti uzrokovane ubistvom	Broj na 100.000 stanovnika i. Ukupno ii. Muškarci iii. Žene
16	16_20	Stanovništvo koje prijavljuje kriminal, nasilje ili oštećenje ili uništavanje privatne i javne imovine u svom području	Postotak stanovništva i. Ukupno ii. Ispod 60% medijana ujednačenog dohotka iii. Iznad 60% medijana ujednačenog dohotka
16	16_30	Ukupna potrošnja opće vlade za sudove	Milion EUR i EUR po glavi stanovnika (tekuće cijene)
16	16_40	Percipirana neovisnost pravosudnog sistema	Postotak stanovništva i. Vrlo dobra ili prilično dobra ii. Vrlo dobra iii. Prilično dobra iv. Vrlo loša ili prilično loša v. Vrlo loša vi. Prilično loša vii. Nepoznata
16	16_50	Indeks percepcije korupcije	Bodovna skala od 0 (visoka korumpiranost) do 100 (bez korupcije)
16	16_60	Stanovništvo koje ima povjerenje u institucije EU	Postotak stanovništva i. Evropski parlament ii. Evropska komisija iii. Evropska centralna banka

Cilj 17. Jačati načine provedbe i revitalizirati Globalno partnerstvo za održivi razvoj			
17	17_10	Zvanična pomoć razvoju kao udio bruto nacionalnog dohotka	% GNI (prema tekućim cijenama)
17	17_20	Finansiranje zemalja u razvoju od strane EU	Milion EUR (tekuće cijene) i. Ukupno ii. Zvanična pomoć razvoju iii. Grantovi NVO iii. Privatni tokovi iv. Drugi zvanični tokovi v. Zvanično podržani izvozni krediti
17	17_30	Uvoz EU iz zemalja u razvoju	Milion EUR (tekuće cijene) i. Zemlje Komiteta za pomoću u razvoju ii. Najmanje razvijene zemlje iii. Zemlje nižeg srednjeg prihoda iv. Druge zemlje niskog prihoda v. Zemlje gornjeg srednjeg prihoda, osim Kine vi. Kina (bez Hong Konga)
17	17_40	Bruto dug opće vlade	Postotak BDP-a i milion EUR (tekuće cijene)
17	17_50	Udjeli ekoloških poreza i poreznog opterećenja rada	Postotak (tekuće cijene) i. Ekološki porezi ii. Porezno opterećenje rada

Izvor: https://ec.europa.eu/eurostat/documents/276524/10369740/SDG_indicator_2020.pdf

Pokazatelji socijalne inkluzije

Cilj dijela Otvorene metode koordinacije koji se odnosi na socijalnu inkluziju je stvoriti „odlučan utjecaj na iskorjenjivanje siromaštva“ kroz osiguranje pristupa resursima i pravima koji su potrebni za učešće u društvu, aktivnu inkluziju svih i dobro koordinirane politike socijalne inkluzije.

Izvor: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-social-inclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/social-inclusion>

Lista pokazatelja	Izvor*
<i>Primarni pokazatelji</i>	
Stopa rizika od siromaštva	Eurostat/ EU-SILC
Prag rizika od siromaštva	Eurostat/ EU-SILC
Perzistentna stopa rizika od siromaštva	Eurostat/ EU-SILC
Relativni medijan jaza rizika od siromaštva	Eurostat/ EU-SILC
Stopa dugoročne nezaposlenosti	Eurostat/ LFS
Ljudi koji žive u domaćinstvima čiji su članovi nezaposleni	Eurostat/ LFS
Osobe koje rano napuštaju obrazovanje i osposobljavanje	Eurostat/ LFS
Jaz u zapošljavanju među imigrantima	Eurostat/ LFS
Stopa materijalne deprivacije	Eurostat/ EU-SILC

Stanovanje	-	
Neostvarene potrebe za uslugama zdravstvene zaštite prema vlastitoj procjeni	Eurostat/ EU-SILC	
Korištenje usluga zdravstvene zaštite	Eurostat/ EU-SILC	
Dobrobit djeteta	-	
Učinak socijalnih transfera	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa rizika od siromaštva među zaposlenima	Eurostat/ EU-SILC	
<i>Sekundarni pokazatelji</i>		
Stopa rizika od siromaštva prema vrsti domaćinstva	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa rizika od siromaštva prema radnom intenzitetu domaćinstva	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa rizika od siromaštva prema najčešćem statusu aktivnosti	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa rizika od siromaštva po osnovu vrste stanovanja	Eurostat/ EU-SILC	
Disperzija oko praga rizika od siromaštva	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa rizika od siromaštva djece koja žive u domaćinstvima čiji su članovi zaposleni	Eurostat/ EU-SILC	
Osobe sa niskim stepenom obrazovanja	Eurostat/ LFS	
Nizak rezultat učenika u čitalačkoj pismenosti	OECD/ PISA	
Dubina materijalne deprivacije	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa opterećenja troškovima stanovanja prema: <ul style="list-style-type: none"> • spolu; • starosnoj grupi; • statusu siromaštva; • dohodovnom kvintilu; • vrsti stanovanja; • stepenu urbanizacije; • vrsti domaćinstva. 	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa opterećenja troškovima stanovanja prema: <ul style="list-style-type: none"> • spolu; • starosnoj grupi; • statusu siromaštva; • dohodovnom kvintilu; • vrsti stanovanja; • stepenu urbanizacije; • vrsti domaćinstva. 	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa pretrpanosti (stanovništvo bez jednočlanih domaćinstava) prema spolu, starosnoj grupi i statusu siromaštva	Eurostat/ EU-SILC	
Stambena deprivacija prema stavkama	Eurostat/ EU-SILC	
Utjecaj socijalnih transfera prema dobi	Eurostat/ EU-SILC	
Stanovništvo koje živi u domaćinstvima čiji su članovi nezaposleni	Eurostat/ EU-LFS	
<i>Kontekstualni pokazatelji</i>		
Nejednakost distribucije dohotka – kvintilni omjer S80/S20	Eurostat/ EU-SILC	
Nejednakost distribucije dohotka - Gini koeficijent	Eurostat/ EU-SILC	
Regionalna kohezija: disperzija u regionalne stope zaposlenosti	Eurostat/ LFS	

Očekivano trajanje zdravog života i očekivano trajanje života pri rođenju i u dobi od 65 godina	Eurostat/ EU-SILC i drugi	
Stopa rizika od siromaštva pričvršćena za fiksni trenutak vremena (2008)	Eurostat/ EU-SILC	
Stopa rizika od siromaštva prije socijalnih transfera, osim penzija	Eurostat/ EU-SILC	
Domaćinstva čiji su članovi nezaposleni, prema glavnim vrstama domaćinstava	Eurostat/ LFS	
Stopa siromaštva među zaposlenima	EC-OECD model poreznih olakšica	
Pokazatelji isplativosti rada <ul style="list-style-type: none"> • zamka nezaposlenosti • zamka neaktivnosti (posebno u slučaju partnera osoba s primarnim dohotkom ili osoba s drugim najvećim dohotkom) • zamka niskog dohotka 	EC-OECD model poreznih olakšica	
Neto dohodak primatelja socijalnih davanja kao postotak praga rizika od siromaštva za 3 vrste domaćinstava čiji su članovi nezaposleni	EC-OECD model poreznih olakšica, Eurostat/ EU-SILC	
Ograničenja dnevnih aktivnosti prema dohodovnim kvintilima, prema vlastitoj procjeni (ograničenje aktivnosti barem u proteklih 6 mjeseci)	Eurostat/ EU-SILC	
Medijan distribucije opterećenosti stambenim troškovima (medijan udjela stambenih troškova) prema <ul style="list-style-type: none"> • spolu, starosnoj grupi i statusu siromaštva • stepenu urbanizacije 	Eurostat/ EU-SILC	

Izvor: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/employment-and-social-inclusion-indicators/social-protection-and-inclusion/social-inclusion>.

Prilog 3

Izvori podataka

Dio I.

1. UNDP NHDR 2019 - <http://hdr.undp.org/en/data#>

Dio II.

2.1 Stanovništvo

1. UN DESA, World Population Prospects 2019 - <https://population.un.org/wpp/>.
2. OECD International Migration Database - <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG>.
3. Eurostat Migration Statistics - https://ec.europa.eu/knowledge4policy/dataset/ds00026_en.
4. Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine, Republički zavod za statistiku Republike Srpske.
5. Share of Enterprises: Table 14.6 in Chapter 14 of the Bosnia and Herzegovina: Small Business Act Profile, *SME Policy Index: Western Balkans and Turkey 2019 OECD*.

2.2 Obrazovanje

1. PISA Assessments - <http://www.oecd.org/pisa/publications/>.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, bilteni obrazovne statistike.
3. UNICEF MICS Reports - [https://mics-surveys.prod.s3.amazonaws.com/MICS4/Europe percent20and percent20Central per cent20Asia/Bosnia per cent20and percent20Herzegovina/2011-2012/Final/Bosnia per cent20and per cent20Herzegovina per cent202011-12 per cent20MICS_English.pdf](https://mics-surveys.prod.s3.amazonaws.com/MICS4/Europe%20and%20Central%20Asia/Bosnia%20and%20Herzegovina/2011-2012/Final/Bosnia%20and%20Herzegovina%202011-12%20MICS_English.pdf).

2.3 Zdravstvo

1. World Development Indicators - <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators>.
2. Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine, tabele života.
3. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, zdravstvena statistika za 2017. i 2018.
4. JZU Institut za javno zdravstvo Republike Srpske, Analiza zdravlja stanovništva u Republici Srpskoj, 2017.
5. Eurostat - <https://ec.europa.eu/eurostat/home?>
6. WHO - <http://apps.who.int/gho/data/view.main.HALEXv?lang=en>.
7. United Nations SDG website - <http://www.sdg.org/#catalog>.
8. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Nacionalni zdravstveni računi.
9. Republički zavod za statistiku Republike Srpske, Statistički godišnjak Republike Srpske, 2018. i 2019.
10. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o potrošnji domaćinstava, 2015.
11. Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine, Statistički godišnjak, 2018.
12. Stanovništvo: Procjene sredinom godine koje je dostavio Federalni zavod za statistiku Federacije Bosne i Hercegovine.
13. Regionalni ured Svjetske zdravstvene organizacije za Evropu.
14. Istraživanje za NHDR 2019.
15. United Nations Open SDG Indicators database - <http://www.sdg.org/>.

2.4 Socijalna zaštita: Socijalno osiguranje i socijalna davanja

1. Eurostat - <https://ec.europa.eu/eurostat/web/social-protection/data/database>.
2. Centralna banka Bosne i Hercegovine, statistika vladinih finansija. cbbh.ba/Content/Read/8?lang=en
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi, 2017.
4. Federalni zavod za penzijsko i invalidsko osiguranje, oktobar 2019, Bilten. Fond za penzijsko i invalidsko osiguranje Republike Srpske, 2019.
5. EC Economic and Financial Affairs - https://europa.eu/economy_finance/db_indicators/tab/.
6. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Socijalna zaštita 2013– 2018.

2.5 Tržište rada

1. World Development Indicators - <http://datatopics.worldbank.org/world-development-indicators/>.
2. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: Statistički bilten: Demografija i socijalna statistika, Anketa o radnoj snazi, 2018 i 2019.
3. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Anketa o radnoj snazi, 2017.

2.6 Nejednakost

4. Eurostat.
5. World Inequality Database - <https://wid.world/>.

Poglavlje 3

1. Istraživanje za NHDR 2009
2. Istraživanje za NHDR 2019

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

Švicarska agencija za razvoj i saradnju SDC

Stajališta izražena u ovoj publikaciji ne odražavaju obavezno stajališta Razvojnog programa Ujedinjenih nacija, Ujedinjenih nacija generalno niti država članica Ujedinjenih nacija. Sve eventualne greške su naše.

Copyright© 2021
Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP)
u Bosni i Hercegovini, Zmaja od Bosne bb, 71000 Sarajevo.